

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYET DÖNEMİ İLMİHAL KİTAPLARININ
İTİKADİ KONULARA YAKLAŞIMI
(1923-1965)

7 2173

73/23

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hasan KURT

Enstitü Anabilim Dalı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı : KELAM

Danışman : Doç Dr. İlyas ÇELEBİ

HAZİRAN/1998

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYET DÖNEMİ İLMİHAL KİTAPLARININ
İTİKADİ KONULARA YAKLAŞIMI
(1923-1965)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hasan KURT

Enstitü Anabilim Dalı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı : KELAM

HAZİRAN/1998

Bu tez, 20.02.1998 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Hasan Çelebi

Jüri Başkanı

Yrd. Doç. Dr. Lütfiye Adan

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Süleyman AKKUS

Jüri Üyesi

ÖNSÖZ

Cumhuriyet döneminde yazılan ilmihal kitaplarının itikadi konulara yaklaşımını konu edinen bu tez yoğun bir çalışma neticesinde hazırlanabildi. Kütüphane ve yayınevleri katalogları incelenip bu hususta yazılmış olan bibliyografik eserlerden istifade edilerek tespit edilen ilmihaller araştırma konusu yapıldı.

Günümüzde halkın dini bilgileri öğrenmesinde çok önemli rolü bulunan ilmihal kitaplarının ihmal edildiği görülmektedir. İlmihal konusunda yazılmış değerlendirme tarzında eserler yok denecek kadar azdır. Din sosyal bir olaydır. İnsanların din hakkında doğru bilgilendirilmeleri gerekmektedir. Her müslümanın bilmesi gereken pratik bilgiler ilmihallerde yer aldığından onların yanlış veya yetersiz bilgi vermesi hem sosyal yönden hem de bireysel açıdan problemlere neden olmaktadır. Ancak günümüzde İlmihal kitapları, ya muhteva bakımından yetersiz ya da ticaret amacı olduğundan fazla önem verilmeden yazılmış eserler olarak görülmektedir.

Halkın inancında etkili olan İlmihal kitaplarının yeniden ele alınıp ilmihallerdeki itikadi konuların günümüz insanının ihtiyacına cevap verecek yeterlilikte anlatılması hizmetine katkıda bulunmak niyetiyle bu çalışma yapılmıştır.

Tezin hazırlanmasında bize çok yardımcı olan muhterem tez danışmanım Doç. Dr. İlyas Çelebi bey ile bize tezin hazırlanmasında gereken kolaylıkları sağlayan değerli hocam Yr. Doç. Dr. Hüdaverdi Adam beye teşekkürlerimi arz ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	v
ÖZET.....	vi
SUMMARY.....	vii
GİRİŞ.....	1
1. İLMİHAL.....	3
1.1. İlmihalin Tanımı.....	3
1.2. İlmihalin Tarihi Seyri.....	4
1.3. Cumhuriyet Dönemi İlmihallerinin Genel Durumu.....	8
2. CUMHURİYET DÖNEMİ İLMİHALLERİ VE İTİKADİ KONULAR.....	12
2.1. Büyük İlmihaller ve Müellifleri.....	12
2.1.1. Ahmet Hamdi Akseki ve İslam Dini: İtikat, İbadet ve Ahlak.....	12
2.1.1.1. Ahmet Hamdi Akseki'nin Hayatı.....	12
2.1.1.2. Eserleri.....	16
2.1.1.3. İslam Dini ve İtikadi Konular.....	17
2.1.2. Numan Kurtulmuş ve Amentü Şerhi.....	30
2.1.2.1. Numan Kurtulmuş'un Hayatı.....	30
2.1.2.2. Eserleri.....	30
2.1.2.3. Amentü Şerhi ve İtikadi Konular.....	31
2.1.3. Ömer Nasuhi Bilmen ve Büyük İslam İlmihali.....	39
2.1.3.1. Ömer Nasuhi Bilmen'in Hayatı.....	39
2.1.3.2. Eserleri.....	40
2.1.3.3. Büyük İslam İlmihali ve İtikadi Konular.....	41
2.1.4. Hüseyin Hilmi Işık ve Tam İlmihal: Saâdet-i Ebediyye.....	51
2.1.4.1. Hüseyin Hilmi Işık'ın Hayatı.....	51
2.1.4.2. Eserleri.....	51
2.1.4.3. Tam İlmihal ve İtikadi Konular.....	53

2.1.5. Büyük İlmihallerin Değerlendirilmesi.....	59
2.2. Muhtasar İlmihaller.....	62
2.2.1. Küçük İlmihaller.....	62
2.2.2. Manzum İlmihaller.....	67
2.2.3. Mızraklı İlmihaller.....	68
2.2.4. Muhtasar İlmihallerin Değerlendirilmesi.....	69
3. CUMHURİYET DÖNEMİ İLMİHALLERİNDE İTİKADİ KONULARA GENEL BAKIŞ.....	71
3.1. İtikat ve İtikadi Hükümler.....	71
3.2. Amentü ve İman Esasları.....	74
3.3. Allah'a İman.....	77
3.4. Meleklerle İman.....	79
3.5. Kitaplara İman.....	80
3.6. Peygamberlere İman.....	81
3.7. Ahiret Gününe İman.....	82
3.8. Kaza ve Kadere İman.....	83
SONUÇ.....	85
KAYNAKLAR.....	88
ÖZGEÇMİŞ.....	93

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.e. : Aynı Eser
a.g.e. : Adı Geçen Eser
a.s. : Aleyhi's-selam
b. : Bin, İbn (oğul)
bk. : Bakınız
c. : Cilt
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
no : Numara
ö. : Ölüm Tarihi
s. : Sayfa
sav : Sallallahu Aleyhi Vesellem
sdl. : Sadeleştiren
sy. : Sayı
ter. : Tercüme
T.D.V.: Türkiye Diyanet Vakfı
ts. : Tarihsiz.
vb. : Ve benzeri

ÖZET

“Cumhuriyet Dönemi İlmihal Kitaplarının İtikadi Konulara Yaklaşımı” adını taşıyan bu tezde 1923 ile 1965 yılları arasında telif edilip ilmihal adıyla yayımlanan kitaplardaki itikadi konular ele alınmıştır.

Tezin birinci bölümünde ilmihal türü hakkında genel bilgiler verilirken ikinci bölümde kütüphaneler, bibliyografik eser ve yaymevleri kitap kataloglarından tespit edilebilen ilmihaller tanıtılmıştır. Bu bölüm Büyük İlmihaller ve Muhtasar İlmihaller olmak üzere iki kısma ayrılmış, birinci, kısımda Büyük İlmihallerin müellifleri ve itikadi konuları ele alış şekilleri hakkında bilgi verilirken ikinci kısımda Muhtasar İlmihallerin tanıtımı ve İtikadi konulara yaklaşımı hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Üçüncü bölümde Cumhuriyet Dönemi İlmihallerinin genel olarak itikadi konuları nasıl ele aldığı konusu incelenmiş, din aleyhinde akımların yoğun bir şekilde ortaya çıktığı bu dönemde ilmihallerde iman esaslarının gerektiği gibi anlatılmadığı tespit edilmiştir. İlmihallerdeki itikadi konuların akli ve ilmi delillerin desteğiyle yeniden ele alınması, ilmihallerin sahasında uzman kişiler tarafından yazılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Bu tez halkın inancı hususunda etkili olan ilmihal konusuna daha fazla önem verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu sahada yapılmış değerlendirme tarzı çalışmaların bulunmayışı çalışmayı zorlaştırmıştır. Bu tezin bundan sonra bu alanda yapılacak çalışmalara yardımcı olacağını umuyoruz.

SUMMARY

The name of our thesis in a sentence is: "The approach of catechisms in the period of Republican to the subjects of faith" In this name We 've studied on faith matters in the books called "İlmihal" and published between 1923-1965. We've handed a general information about catechism form in the first part of the thesis. In the second part we've produced the catechism which we were able to determine from libraries, bibliographic books and bode catalogues. This part is divided into two sections as large catechisms and concise catechisms. In the first section we've produced information writers of the large catechisms and approaching methods; and in the second part we've handed information about the concise catechisms. In the third part of the thesis, general approaching methods of catechisms of republican times was studied and it is pointed that in a time which anti-religious trends were seen intensely, catechisms could not introduce the subjects related to faith sufficiently.

And it is concluded that the subjects related to faith should be studied again with the support of scientific and intellectual proofs and this mission should be completed by scholars who are experts in their fields.

GİRİŞ

Durum ve hal bilgisi demek olan ilmihal her müslümanın iman, ibadet ve ahlak hakkında bilmesi gerekli olan bilgiler bütünüdür. Bu sebeple İlmihal adı ile yazılan kitaplarda itikat ibadet ve ahlak konuları ele alınmaktadır. Daha ziyade halka hitap eden ilmihal kitaplarının sade ve kolay anlaşılır bir üslupla yazıldığı görülmektedir. Her dönemde isimleri farklı da olsa halkın ilmihal bilgilerine olan ihtiyacını gidermek maksadıyla kitaplar yazılmıştır. Geçmiş dönemlerde kimi zaman akaid ve ibadetler ayrı kitaplarda, kimi zaman ikisi bir kitapta bazen de ahlak, siyer, adap gibi konular da ilave edilerek ilmihal kitaplarına benzer eserler yazıldığı görülmektedir. Ancak bu kitaplar muhteva ve metot bakımından günümüzde ilmihal adıyla yazılan eserlerin özelliklerini tam olarak taşımamaktadır. Bu sebeple tezde İlmihal adıyla yazılıp iman, ibadet ve ahlak konularını ihtiva eden kitaplar ele alınmıştır. Ancak Ahmet Hamdi Akseki'nin İslam Dini adlı eseri Cumhuriyet döneminde önemli bir boşluğu dolduran muteber ve meşhur bir kitap olduğundan İlmihal adını taşımadığı halde teze konu edilmiştir. Ayrıca İslam Dini, 1971 yılında "Müslüman'a Büyük İlmihal" adıyla basılan eserin özeti mahiyetindedir.

İlk ilmihalin ne zaman yazıldığına dair kesin bir bilgi yoktur. Müslüman Türk dünyasına ait olduğu bilinen ilmihal kitaplarının Osmanlı döneminde yaygın olarak yazıldığı görülmektedir. 1928 yılında yapılan harf inkılâbına kadar Osmanlıca yazılmış pek çok ilmihal kitapları bulunmaktadır. Ancak Cumhuriyet döneminde yapılan harf inkılâbından sonra devrin şartlarına göre ilmihallerin yeniden ele alındığı görülmektedir. Bu yeni dönemde, (1930 ile 1965 yılları arasında) yazılan ilmihallerde itikadi konuların nasıl ele alındığı, bu tezin konusunu oluşturmaktadır. Tezin adında Cumhuriyet'in kuruluş yılı olan 1923 tarihi belirtilmesine rağmen, 1928 yılına kadar Osmanlıca yazılmış olan ilmihaller dikkate alınmayarak 1930 ile 1965 yılları arasında yayımlanan ilmihal kitapları esas alınmıştır. 1965 yılından sonra ilmihallerin sayısında artış olmakla beraber, dillerinin sadeliğinden başka farklı yönleri yok gibidir. Ayrıca 1965 yılından sonra yazılan ilmihallerin de daha ziyade bu döneme kadar yazılmış olan ilmihalleri esas aldığı

görülmektedir. Bu sebeplerden dolayı tezin konusu 1930 ile 1965 yılları arasında sınırlandırılmıştır.

Halkın inancını yönlendiren ilmihal konusunda daha önce değerlendirme tarzında yazılmış eser olmayışı çalışmayı zorlaştırmıştır. Tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İlmihal hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde, Beyazıt devlet kütüphanesi başta olmak üzere diğer kütüphanelerden, bibliyografik eser ve yayınevleri kitap kataloglarından bu dönem de yazılan ilmihaller tespit edilmiştir. Tespiti yapılan bu kitapların, Büyük İlmihaller ve Muhtasar İlmihaller olmak üzere ikiye ayrılarak, müellifleri ve itikadi konuları nasıl ele aldığı konusu hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde genel olarak bu dönem de yazılan ilmihallerin itikadi konuları nasıl ele aldığı konusu değerlendirilmiştir.

Bu çalışma, halkın inancı üzerinde etkili olan ilmihallerdeki itikadi konuların gerektiği gibi anlatılamadığını ve İlmihal konusuna önem verilmesi gerektiğini ortaya koymak, ilmihal kitaplarındaki iman esaslarının yeniden ele alınarak günümüz insanının ihtiyacına cevap verecek yeterlilikte anlatılması konusuna katkıda bulunmak amacıyla yapılmıştır. İlmihal türü hakkında daha önce sahasında uzman kişiler tarafından değerlendirme tarzında yazılmış kaynak eserler yok denecek kadar azdır. Yapılacak yeni çalışmalarla İlmihal konusundaki bu boşluğun doldurulması gerekmektedir. Bu dönemde yazılmış olan ilmihal kitaplarındaki sınırlı bilgiler ile bu konuda yazılmış eser ve makale türü yazılardan istifade edilerek hazırlanan bu tezin İlmihal kitapları hakkında yapılacak yeni çalışmalara faydalı olacağı düşünülmektedir.

1 İLMİHAL

1.1 İlmihalin Tanımı

İlmihal, Arapça bir terimdir. “İlim” ve “Hal” kelimelerinden oluşmuş bir isim tamlaması olup sözlükte “durum bilgisi” anlamına gelmektedir.

Terim olarak ilmihal, her Müslümanın yapmak ve öğrenmek mecburiyetinde olduğu itikad, ibadet ve ahlaka ait lüzumlu dini bilgileri öğreten ilme denir.¹ Bu bilgileri veren kitaplara da ilmihal kitapları denmektedir.

İlmihal; Müslümanların hayatta karşılaçacakları dünya ve ahiretle ilgili pratiğe yönelik bilgiler mecmuasıdır. Farazi ve nazari bilgiler bunun dışında kalmaktadır.

Her Müslümanın dini bilgi ve uygulama bakımından durumlarının birleştiğı ortak alana ait bilgiler, yani Müslüman konumunda olmanın gerektirdiğı temel bilgiler “İlmihal” diye anılır. Bütün Müslümanlar için kaçınılmaz asgari bilgilerin yanısıra her Müslümanın kendi durumuna göre bilmesi gereken temel dini bilgiler de bu kapsamda mütalaa edilmektedir.

Her Müslümanın bilmesi gerekli olan bilgiler bütününe ilmihal denmesi İslam’da yükümlülük ile kişinin durumu ve dolayısıyla bu duruma uyan bilgi arasında sıkı bir ilişkinin, bağlantının bulunmasından kaynaklanmaktadır.² İlmihal bilgilerinin başında inanç, ahlak ve ibadet esaslarıyla herkesin günlük hayatta karşılaştığı meselelere yönelik temel hükümler yer almaktadır. Büyük ilmihal kitaplarında ise, iman, ibadet ve ahlak konularının yanında peygamberler tarihi, Hz. Muhammed’in hayatı ve aile hukuku bölümleri de bulunmaktadır.

¹ Ali Arslanoğlu, Tüm İlmihal: İman, İbadet, Ahlak, İstanbul, 1971, s. 16.

² Hayrettin Karaman, İslam’ın Işığında Günümüz Meseleleri, İstanbul, 1992, c. III, s. 142.

İlmihalde imana dair olan esaslar, amel ve ahlakla ilgili emirler, ibadetle alakalı olan farzlar, ayrı ayrı bahisler halinde üç kısımda toplanmıştır. Akide kısmı, “Usûl-ü Selâse-i İslâmiyye” denilen İlahiyat, Nübüvvet ve Ahiret bahislerini içine alır. Buna ilk zamanlarda “İlm-i Tevhid” ve sonraları “İlm-i Kelam” adı verilmiştir. Dini emirler, helal ve haram, ahlak bahisleri (amel kısmı) ile İslam’ın şartlarına ve farzlarına dair olanlar (ibadet kısmı) eski zamanlarda bir bakımdan Kelam’a bir bakımdan Fıkıh’a bir bakımdan da ilm-i Amelî adı altında ahlaka alınmışlardır.³

İlmihal bilgilerinde pratikle ilgili bilgilerden zaruri olanları öğretme ve bunları uygulama alanına sokma hedefi görülmektedir.

İslam’dan başka Hıristiyanlık dininde de ilmihaller yazılmıştır. Bunlara “Kateşizm Kitapları” denmektedir. Kateşizm, Hıristiyanlıkta gençleri bilgilendirmek, kiliseye yeni üye kazanmak amacıyla sorular ve cevaplar biçiminde düzenlenmiş inanç ve ibadet kılavuzudur. İlk kez 16. Yüzyılda el yazması kitapları adlandırmak amacıyla yazılmıştır.⁴

İmam-ı Serahsi (ö. 1090) el-Mebsud’unda⁵ İmam-ı Zernuci (ö. 1196) Ta’limü’l-Müteallim⁶ adlı eserinde ilmihal tabirini kullanmaktadır. Bununla beraber Arapça olarak ilmihal adıyla yazılmış bir kitap ismi bilinmemektedir. Bu sebeplerden dolayı ilmihal geleneğinin daha ziyade Müslüman Türk dünyasına ait olduğu söylenebilir.

1.2 İlmihalin Tarihi Seyri

İlmihal bilgisine muhtaç olanlar Hz. Peygamber zamanında ya bizzat O’na başvurarak sözünü dinleyip yaptığını görerek, yahut ta O’nun yetiştirdiği öğretmenler vasıtasıyla kitap okumaktan ziyade bu öğretmenlerden görerek ve dinleyerek bu ihtiyaçlarını gideriyorlardı.

---

³ Yusuf Ziya Yörükân, İslam İlmihali, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul, 1952, sy., 1, s. 7

⁴ Encyclopedia Britannica, “Catechism”, Chigago, 1990, c. II, s. 949. Ayrıca bk. Alvin J. Illeg, “Catechism”, The Encyclopedia Americana, New-York, 1968.

⁵ Serahsi, el-Mebsut, İstanbul, 1912, c. 30, s. 260.

⁶ Burhaneddin Zernuci, Ta’limü’l-Müteallim, s. 3.

Raşit halifeler ve Emeviler zamanında Sahabe ile onların yetiştirdiği ikinci nesil alimleri, müftü ve müçtehitleri yine büyük ölçüde şifahi olarak bu ihtiyaca cevap veriyorlardı.⁷ Müslümanların ilmihal bilgilerini doğrudan Kur'an'dan ve Hz. Muhammed (a.s)'dan aldıkları bu dönemde akideler saf, kuvvetli ve birleştirici olmuştu. Ancak Müslümanlık etrafa yayılınca bu birlik ve safiyeti korumak için nelerin Müslümanlık esaslarına dahil olduğunu bütün Müslümanların ittifakla kabul ettikleri Kur'an ayetlerine dayanarak ileri sürmek ve bunları her milletin anlaması için de kendi dillerince yazıp tanıtmak gerekirdi. Bu suretle İslam esaslarına harici unsurların karışması önlenerek Müslümanların dini esaslarda ihtilafa düşmelerinde ayrı ayrı yollara sapmalarına mahal kalmayacaktı. Tabii dönemde, Allah'ın sıfatları ezelimidir? Kelamullah mahluk mudur? Beşer hürriyeti, kaza ve kader, hayır ve şer meseleleri ortaya çıktı. Kaderiyye, Cebriyye, Mutezile gibi mezhepler zuhur etti. Her fırka kendi akaidini, görüşlerini yazmaya başladı. Bu durum karşısında Hz. Peygamber'in sünnetine ve İslam cemaatinin ittifakına dayananlar bu mezheplere karşı akaidi müdafaa zorunda kaldılar.⁸

İslam kültür ve düşüncesi başka kültürlerle karşı karşıya geldiğinde İslam inancını savunmak ve şüpheleri defetmek üzere kaleme alınan Kelam kitapları akaidle ilgili olmakla beraber amaç muhteva ve metot bakımından ilmihal içine mütalaa edilemezler.⁹

Bugün adına ilmihal dediğimiz bilgi mecmuasının belki ilk örneği, İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin (ö. 699) el-Fıkhu'l-Ekber isimli eseridir.¹⁰ Yalnızca derleyip düzenlemeye ve öğretmeye yönelik olan bu eser, ilmihalin akaidle ilgili olan kısmını ihtiva etmektedir ve günümüze kadar muteber, faydalı bir metin olarak vazifesini yapmıştır. Müslümanlığın temelleri olan Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve kadere iman konularının anlatıldığı el-Fıkhu'l-Ekber, Cumhuriyet döneminde yazılan ilmihallerin de esas kaynağı olmuştur.

⁷ H. Karaman, a.g.e., s. 143.

⁸ Y. Z. Yörükan, a.g.e., s. 5.

⁹ H. Karaman, a.g.e., s. 144.

¹⁰ H. Karaman, a.e., s. 144.

Ebu Hanife tarafından yazılan bu eserden sonra İlmihal hamlesi, Ebu Mansur Matüridi (ö. 944) döneminde bir gelişme daha göstermiş ve devir devir geçirdiği istihale ve inkılaplardan, Gazali (ö. 1111) ve Nesefi (ö. 1114) devirlerinde sonra İmam-ı Birgivi (ö. 1573)'den beri bugüne kadar gördüğümüz Türkçe ilmihaller şekline bürünecektir.¹¹

Ahmed b. Hanbel'in (ö. 853) namaz ibadeti ile ilgili bulunan "Kitabu's-Salât"ını da ilmihalin ibadet ve amel kısmına ait ilk deneme olarak değerlendirmek mümkündür. O günden bugüne kimi zaman akaid ve ibadetler ayrı kitaplarda kimi zaman her ikisi bir kitapta bazen de ihtiyaca göre ahlak, siyer, adab gibi bahisler de programa alınmak suretiyle adı ilmihal olsun, olmasın ilmihal kitapları yazılmış, halkın ihtiyacı ve durumları göz önüne alınarak gerekenler yapılmıştır. Şurutü's-Salat, Necatü'l-Mü'minin, Eski Amentü Şerhi, Mızraklı İlmihal, Halebi Tercümesi, Babadavi, Nimetü'l-İslam hep bu nev'in örnekleridir.¹²

İlmihal adıyla kitap yazma işinin hangi tarihlerde başladığıyla ilgili kesin bir bilgi yoktur. Dört mezhebe ait kaynaklar arasında mufassal veya muhtasar pek çok kitap yazılmış olduğu halde bunlar arasında ilmihal adıyla bir kitabın yazıldığı bilinmemektedir. Bununla beraber Türk dünyasında sonradan yazılmış çok sayıda ilmihal kitapları bulunmaktadır.

İlmihal tabiri önceden beri vardır, ancak bir bilim dalı olarak Türkçe yazılan eserlerde kullanılmıştır. İlm-i Kelam, İlm-i Akaid tabirinden daha geniş ve maksadı ifadede daha elverişlidir.

Osmanlıca yazılmış ilmihal türü eserler arasında Birgivi Vasiyetnamesi önemlidir. Vasiyetname-i Birgivi adıyla meşhur olmasına rağmen muhtasar bir ilmihal ve ahlak kitabı özelliği taşıdığı görülmektedir. Bu yönüyle Türkçe yazılan ilk ilmihal olabilir. Bununla birlikte bugünkü anlamda bir ilmihal kitabında bulunması gereken konuları içermediği görülmektedir. Dini ve ahlaki konuları öz olarak veren bir kitap olarak görülebilir. Baş

¹¹ Y.Z. Yörükân, a.g.e. s.4, sy. 81.

¹² H. Karaman. a.g.e., s. 144.

tarafında vasiyet kelimesi geçtiği ve müellif tarafından bir ad verilmediğinden Vasiyetname diye meşhur olmuştur. Risale-i Birgivi de denmektedir. İtikada, ibadete ve ahlaka dair her kes için bilinmesi gereken meseleleri ihtiva etmektedir. Halk tarafından kolay anlaşılır olmasıyla da halk nazarında muteber olmuştur.

Osmanlı döneminde yazılan ilmihallerden en yaygın olanı Mızraklı İlmihal'dir. İsmail Kara, mızraklı ilmihal hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Merhum Seyfeddin Özege kataloguna göre ilk baskısı 1862’de yapılan halen de Osmanlıca baskıları devam eden Mızraklı İlmihal anonim bir eser mahiyetindedir. Birçok baskısının kenarında namazlar, dualar, tasavvuf ve ahlakla ilgili küçük risaleler yer almaktadır. Yazmalarına bakma imkanımız olmadığından ilk telifinin tarihi hakkında kesin bilgiye ulaşamadık. Bununla beraber dili itibariyle ilk baskısının 1-2 asır evvel yazıldığı tahmin edilebilir. Kesin olan bir şey Birgivi’den sonra yazıldığıdır. Çünkü kitapta Birgivi’ye atıflar bulunmaktadır.¹³ Mızraklı ilmihalde itikad, ibadet ve ahlak konuları bölümlere ayrılmadan iç içe anlatıldığı görülmektedir. Cumhuriyet döneminde de Mızraklı İlmihal adıyla yayınlanan eserler vardır.

Bu arada Mevlana Abdülaziz Farisi (ö. ?) tarafından Umdetü’l-İslam adıyla Farsça yazılmış olup Şeyh Abdurrahman b. Yusuf (ö. 950 h.) tarafından Osmanlıca ya İmadü’l-İslam adıyla tercüme edilen eser de Osmanlı döneminde yazılmış önemli eserlerdendir. İman esasları ve ibadet konularının ele alındığı eserde ölüm ve kabir halleri ile haklar bölümüne de yer verilmiştir. Mehmet Rahmi tarafından 1976 yılında Latin harfleriyle yazılarak sadeleştirilmiştir.

Osmanlıca ilmihal kitapları arasında Mehmet Zihni Efendi’nin (ö. 1911) Nimet-i İslam adlı eserinin de önemli bir yeri vardır. 1902-1909 yılları arasında kısım kısım basılan bu eserde Mehmet Zihni Efendi imanla ilgili konulara kısaca yer verdikten sonra namaz, oruç, zekat,

---

¹³ İsmail Kara, Mızraklı İlmihal, Çıdan Yayınları, İstanbul, 1990, s. 6-7.

hac gibi ibadet, nikah, talak gibi muameleler ile cezalar konularına yer vererek bu konuları düzenli ve tafsilatlı olarak anlatmıştır. Bu eserin 1971 yılında Latin harfleriyle baskısı yapılmıştır.

Tanzimat'tan sonra gayri müslimlere ve özellikler batılılara karşı önce kendilerine aydın diyen Müslümanların tavrı değişmeye başladı. Sonra çarpık eğitim ve öğretimin etkisiyle bu tavır tabana doğru inmeye başladı. Batının teknoloji ve maddi gücü batı hayranlığına sebep oldu. Özellikle son 70 yılda İslam, iyinin doğrunun ve güzelin ölçüsü olmaktan çıkarılıp onun yerini batının değerleri aldı. Bu durum karşısında ilmihallerin hem nesiller için farklı olması hem de eskiye nispetle metot ve muhteva bakımından farklılıklar taşıması gerekiyordu. Artık Kelam, Hikmet-i Teşri, İbadet bilgilerini ayrı ayrı vermek yerine bunların hepsini bir araya getiren çeşitli yaş gruplarına hitap eden bir yandan bilgi veren bir yanda savunan, bir yandan da muhtemel tecavüzlere karşı hazırlayan ilmihaller vermek gerekiyordu. Eyüp Necati'nin Felsefeli Din Dersleri'ni, Şehbenderzade Ahmed Hilmi Bey'in Üss-i İslam (Yeni İlm-i Akaid)'ini, Ahmet Hamdi Akseki'nin İslam Dini'ni, hedef kitlesi farklı da olsa Prof. Dr. M. Hamidullah'ın İslam'a Giriş'ini bu yeni ilmihaller cümlesinden saymak mümkündür.¹⁴

Osmanlı döneminde yazılan bu eserlerde genel olarak her ne kadar ilmihal adı kullanılmamışsa da Cumhuriyet döneminde ilmihal adıyla yazılan eserlerin muhtevasına sahip olduğu görülmektedir.

1.3 Cumhuriyet Dönemi İlmihallerinin Genel Durumu

1928 yılında yapılan harf inkılabından sonra Müslüman halk dini bilgileri öğrenecek eserler bulmakta zorluk çekiyordu. Dini bilgilerden bahseden eserlerin genelde Arapça ve Osmanlıca olması, halkın da giderek bu dillerden uzaklaşması kitaplar ile halk arasında kopukluk meydana getirmişti. İşte bu dönemde halkın ilmihal bilgilerine olan ihtiyacını

---

¹⁴ Bk. H. Karaman, a.g.e., s. 144-145.

gidermek maksadıyla yazılan ilk eser A. Hamdi Akseki'nin yazdığı İslam Dini adlı eseridir. İlk defa 1933 yılında kaleme alınan İslam Dini, İtikad, İbadet ve Ahlak konularını düzenli bir şekilde ele almaktadır. 1. Bölümde dinler ve mezhepler hakkında genel bilgiler verilmekle birlikte bu dönemde yoğun bir şekilde ortaya çıkan din aleyhindeki akımların ileri sürdüğü iddialara da cevap verilmektedir. İslam dini, ilmihal adını taşımamakla beraber ilmihal terimiyle anlatılmak istenen muhtevaya sahip bir eserdir. Ayrıca müellifin 1971 yılında Müslüman'a Büyük İlmihal adıyla yayınlanan eserinin özeti mahiyetindedir. Akseki'nin İslam Dini 1950 yılından sonra Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılmaya başlamış 1951 yılında açılan İmam Hatip Okulları'nda da 1970'li yıllara kadar okutulmuştur. Cumhuriyet döneminde ilmihallerin yanında İslami eserlerin de çok az neşredildiği görülmektedir. 1930 ile 1950 yılları arasında Akseki'nin İslam Dini, Numan Kurtulmuş'un Amentü Şerhi ve Ö. Nasuhi Bilmen'in Büyük İslam İlmihali dışında önemli bir ilmihalin yazılmadığı görülmektedir.

1943 yılında Vedat Nedim Törün imzasıyla dahiliye vekaleti matbuat umum müdürlüğü tarafından yazılan bir yazıda yer alan şu ifadeler, bu azlığın önemli sebeplerinden birini açıklamaktadır:

“Biz her ne şekil ve surette olursa olsun memleket dahilinde dini neşriyat yapılarak dini bir atmosfer yaratılmasına ve gençlik için dini bir zihniyet fideliği vücuda getirilmesine taraftar değiliz.”¹⁵

Yine bu dönemde yazılan dini muhtevalı eserlerde din, İslam dininin genel olarak akılcı bir bakış açısıyla ele alınmış, en azından böyle bir yaklaşım tarzına önem verilmiş¹⁶ olmasının da ilmihaller üzerinde etkileri görülmektedir. Nitekim Akseki'nin İslam Dini adlı eserinde günümüz tasavvuf ve sufiyye tarikatını aşırı tenkit etmesinde bu etkileri görmek mümkündür.

---

¹⁵ Ali Fuad Başgil, Din ve Laiklik, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1962, s. 12.

¹⁶ İsmail Kara, “Cumhuriyet Türkiyesinde Dini Yayıncılığın Gelişimi Üzerine Birkaç Not”, Toplum ve Bilim, Birikim Yayıncılık, İstanbul 1985, sy., 29/30, s. 153

Ömer Nasuhi Bilmen'in 1949 yılında kaleme aldığı Büyük İslam İlmihali de bu dönemde yazılan önemli ilmihallerdendir. İtikad, İbadet ve Ahlak konularını ihtiva etmekle beraber Akseki'nin İslam Dini'nden daha geniş muhtevaya sahiptir. Peygamberler tarihi ile Hz. Peygamber'in Hayatı özet olarak kitabın sonunda anlatılmaktadır.

A. Hamdi Akseki'nin İslam Dini ve Ö. Nasuhi Bilmen'in Büyük İslam İlmihali Cumhuriyet döneminde halkın ilmihal bilgilerine olan ihtiyacını karşılamada önemli bir boşluğu doldurmuş iki büyük eserdir. Bu arada 1943 yılında Numan Kurtulmuş tarafından yazılan Amentü Şerhi ile 1963 yılında basılan Saadet-i Ebediyye ilmihalleri de halk tarafından okunan ilmihaller arasında yer almaktadır.

Amentü Şerhi ve Saaadet-i Ebediyye'de daha ziyade nakil esas alınıp rivayetlere geniş yer verilirken İslam Dini ve Büyük İslam İlmihali'nde nakil esas alınmakla beraber akla da önem verildiği görülmektedir. Bu dönemde Diyanet İşleri Başkanlığı gibi resmi görevlerde bulunmuş Akseki ve Nasuhi Bilmen'in eserlerinde dönemin siyasi ortamından kaynaklanan Türkçe ibadet ve Türkçe Kur'an düşüncelerinin tenkidine fazla yer verilmezken, Amentü Şerhi ve Saadet-i Ebediyye ilmihallerinde buna şiddetle karşı çıktığı görülmektedir. Bundan bu dönemde resmi vazifelerde bulunan kimselerin siyasetle alakalı konulara İslam'a aykırı bile olsa yeterli cevaplar veremediği anlaşılmaktadır. Resmi baskı altında yazılan Cumhuriyet dönemi ilmihallerinin halkın ihtiyacına cevap verilecek yeterlilikte yazılmadığı söylenebilir.

Cumhuriyet döneminde isimleri geçen bu büyük ilmihallerden daha çok, küçük, manzum ve cep ilmihalleri adıyla muhtasar ilmihallerin yazıldığı görülmektedir. İtikad, İbadet ve Ahlak konularını kısa ve öz olarak ele alan muhtasar ilmihallerin muhteva ve metot bakımından önemli olanları şunlardır:

Mehmet Söymen'in Cep İlmihali, Asım Köksal'ın İlmihali, Veli Ertan'ın Cep İlmihali, Ali Özek'in İslam'da İbadet İlmihali. Bu ilmihaller, halkın anlayabileceği şekilde sade bir

üslupla yazılmıştır. İsimleri geçen bu ilmihaller hakkında ilerki bölümlerde geniş bilgi verilecektir.

İslami nazariyeleri pratiğe sokmada ilmihal kitaplarının çok büyük rolü vardır. İlmihal kitapları ne kadar zengin ve Kur'ani bütünlüğü yansıtırsa toplumsal yapıda bunun etkilerini görmek mümkün olur. İlmihallerde değişik sebeplerle eksik bırakılan hususlar da toplumu olumsuz yönde etkiler. İlmihallerde eksik bırakılan veya yeterli anlatılmayan konular tamamlanabilirse halkın dini kültüründe bir bütünlük sağlanabilir. Bu gün çeşitli bilgi, eğitim ve etki alanlarına dahil olan insanlarımıza yeterli cevap verebilecek ilmihaller yok denebilecek kadar azdır. Dolayısıyla ilmihal konusuna önem verilerek sahasında uzman kimselerin ilmihal yazmaları gerekmektedir.

1965 yılından sonra pek çok ilmihal yazılmışsa da dillerinin sadeliğinden başka farklı yönleri yoktur.

2 CUMHURİYET DÖNEMİ İLMİHALLERİ VE İTİKADİ KONULAR

Cumhuriyet döneminde çeşitli adlarla yazılmış pek çok ilmihal vardır. Bu dönemde yazılan İlmihalleri büyük ve muhtasar olmak üzere iki grupta incelemek mümkündür.

2.1 Büyük İlmihaller ve Müellifleri

Büyük ilmihal ismiyle yazılmakla beraber itikat, ibadet ve ahlak konularını geniş olarak ele alan ve halk tarafından itibar görmüş ilmihallerdir. İslam Dini, Amentü Şerhi, Büyük İslam İlmihali ve Tam İlmihal bu dönemde yazılmış büyük ilmihallerdir. Bu ilmihallerde faydalanılan kaynaklar dipnot halinde belirtilmediğinden eserler daha ziyade müelliflerine göre değerlendirilmektedir. Bu sebeple müelliflerin hayatları hakkında bilgi verilmiştir.

2.1.1 Ahmet Hamdi Akseki ve İslam Dini: İtikat, İbadet ve Ahlak

2.1.1.1 Ahmet Hamdi Akseki'nin Hayatı

1887 yılında Antalya ili, Akseki ilçesi Güzelsu nahiyesinde doğmuştur. Babası Güzelsu Camii imamı Mahmut Efendi,¹⁷ annesi de Hatice¹⁸ Hanımdır.

Beş-altı yaşlarında Kur'an-ı Kerim öğrenmeye, yedi yaşlarında da camide mukabele okumaya başlamıştır.¹⁹ İlk dersini babası Mahmut Efendi'den aldıktan sonra Mecidiye

¹⁷ Veli Ertan, Ahmet Hamdi Akseki, İstanbul-1966, s. 5; Hayrettin Karaman, İslamda Birlik ve Fıkıh Mezhepleri, Ankara -1974, s. 9; İsmail Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, İstanbul-1987, II, s. 186; Vehbi Vakkasoğlu, Osmanlıdan Cumhuriyete İslam Alimleri, İstanbul-1987, s.179; A. Hamdi Akseki, Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı, sđl. Ali Arslan Aydın, Ankara (ts.), s. 15; Kamil Miras, Yeni Diyanet Reisi Profesör Ahmet Hamdi Akseki, İslam Türk Ansiklopedisi Mecmuası, II, no. 70, s. 6; İrfan Yücel, Ölümünün 33.Yıldönümünde Kendi Kaleminden Ahmet Hamdi Akseki, Diyanet Gazetesi sy. 299, Ankara-1984, s. 14; Süleyman Hayri Bolay, Akseki Ahmet Hamdi, DİA, II, İstanbul-1989, s.293; Orhan Balcı, Diyanet İşleri Başkanlarımız, Diyanet Gazetesi, sy. 336, Ankara 1987, s.16.

¹⁸ Veli Ertan, a.e., s.5; İsmail Kara, a.e., s. 186.

¹⁹ Orhan Balcı, a.g.e., s. 16; S. Hayri Bolay, a.g.e., s. 293.

Medresesi Müderrisi Abdurrahman Efendi'den Arapça ve dini ilimler okumuş bunun yanında mühür kazıma ve ta'lik yazıyı öğrenmiştir.²⁰ Hafızlığını da tamamlayan²¹ Ahmet Hamdi Akseki on dört yaşlarında Ödemiş'e gitmiş, bir yandan mühür kazıyarak geçimini temin ederken öbür yandan Karamanlı Süleyman Efendi Medresesi'nde tahsiline devam etmiştir.²²

1905 yılında yüksek tahsil için İstanbul'a giden Akseki, Fatih Dersiâmlarından Bayındırlı Mehmet Şükrü Efendi'nin derslerine devam ederek 1914'te ondan icazet almıştır. Mehmet Akif'ten Mu'allakât-ı Seb'a ve Arap edebiyatıyla ilgili bazı metinler de okumuştur.²³ Dârülfünun'un Ulum-i Aliye-i Diniye Şubesi'nde üç yıl okuduktan sonra bu fakültenin lağvedilmesi üzerine Dârülhilâfeti'l-Aliye Medresesi'nden 1914 yılında mezun olmuştur. Medresetü'l-Mütehassısın'ın Felsefe, Kelâm ve Hikmet-i İlahiye Şubesi'ne giren Ahmet Hamdi Akseki, Ruh nazariyeleri üzerine yaptığı çalışmasıyla bu şubeden birincilikle mezun olmuş²⁴ otuz iki yaşında doktorasını vererek dersiâmlığa yükselmiştir²⁵.

1908'den sonra yazı hayatına başlayan Akseki Sebilürreşâd mecmuasının en güçlü muharrirlerinden olmuştur. Balkan Harbi'nden önce Bulgaristan'ı dolaşarak buradaki intibalarını Bulgaristan Mektupları adı altında bu mecmuada neşretmiştir. Son yazısında Bulgarların mutlaka savaşa gireceğini haber vermesi onun ileri görüşlü olduğunu göstermektedir²⁶.

1916 yılında Medresetü'l-Mütehassısın'ın son sınıfında talebe iken hocası İzmirli İsmail Hakkı'nın himmeti ve Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin tensibi ile Heybeliada'daki Mekteb-i Bahriye-i Şâhâne'ye din dersleri, din felsefesi ve ahlak hocalığına tayin

²⁰ Veli Ertan, a.g.e., s. 6; İsmail Kara, a.g.e., s. 186; V. Vakkasoğlu, a.g.e., s. 180; İrfan Yücel, a.g.e., s. 14; Orhan Balcı, a.e., s. 16.

²¹ İsmail Kara, a.e., s.187.

²² İsmail Kara, a.e., s. 187; V. Vakkasoğlu, a.g.e. s.180.

²³ İsmail Kara, a.e., s.187; V. Vakkasoğlu, a.e. s.180; S. Hayri Bolay, a.g.e., s. 293.

²⁴ İsmail Kara, a.e., s.187; V. Vakkasoğlu, a.e. s.180; Veli Ertan, a.g.e., s. 6-7; Hayreddin Karaman a.g.e., s. 9; Kamil Miras, a.g.e., s. 6; Orhan Balcı, a.g.e., s.16.

²⁵ Orhan Balcı, a.e., s.16; S. Hayri Bolay, a.g.e., s. 293.

²⁶ V. Vakkasoğlu, a.g.e. s.180-181

edilmiştir. Bahriye Mektebi'nde verdiği derslerde dini konuları müspet ilimlerle bağdaştırarak yeni metotlar uygulamak suretiyle öğrenciler üzerinde derin tesirler bırakmış, o zamana kadar kuru ve sıkıcı metotla işlenen din dersini en çok sevilen ve takip edilen bir ders haline getirmiştir.²⁷

1916-1918 tarihleri arasında Aksaray Valide Sultan, Dolmabahçe, Üsküdar Mihrimah Sultan ve Hırka-ı Saadet camilerinde kürsü şeyhliği yapmış, 1919'da Medresetü'l-İrşad'da tarih felsefesi, 1921'de İbtidai Dahil'de ilmu'n-nefs ve içtimaiyat dersleri okutmuştur. Milli Mücadele hareketinin başlaması ile vazifelerinden ayrılarak Anadolu'ya geçmiş, vaaz ve konferanslarıyla bu hareketi desteklemiştir. 1922-1923 tarihleri arasında Ankara Lisesi'nde dini ilimler okuttuğu sırada Şeriye ve Evkaf Vekaleti Tedrisat Umum Müdürlüğüne tayin edilmiştir. Bu görevde iken medreselerin müfredat programlarını ıslah etmiş, hazırladığı rapor ve lâyhalar ile Dârülhilâfe medreseleri sayısının on üçten otuz sekize çıkarılmasını sağlamıştır. Şeriye Vekâleti'nin ilgası üzerine 1924'de Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi hadis ve hadis tarihi müderrisliğine getirilmişse de aynı yıl Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi'nin isteği üzerine, reisliğin Müşavere Heyeti üyeliğine tayin edilmiştir. Bu vazifede iken Hak Dini Kur'an Dili / Elmalılı tefsiri ile Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi'nin Diyanet tarafından basılmasında büyük gayretleri olmuştur.²⁸

Ahmet Hamdi Akseki 1920'de kurulan Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti'ne üye olduğu ve faaliyetlerine katıldığı gerekçesiyle 1925'te Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış, mahkeme neticesinde Cemiyetle ilgili olan 11 kişi idama, birçok kişi de ağır hapse mahkum edilirken Akseki beraat edenler arasında yer almıştır.²⁹

1939'da Diyanet İşleri reis muavinliğine getirilen Akseki M. Şerafettin Yaltkaya'nın ölümü nedeniyle 24.4.1947 tarihinde Diyanet İşleri Reisliği'ne tayin edilmiştir. 9 Ocak 1951 de bu görevde iken vefat etmiş, Ankara Cebeci Asri Mezarlığına defnedilmiştir³⁰. Hastalığına

²⁷ V. Vakkasoğlu, a.e. s.180-181

²⁸ İsmail Kara, a.g.e., s.187-188; S. Hayri Bolay, a.g.e., s. 294.

²⁹ İsmail Kara, a.e., s. 188; S. Hayri Bolay, a.e., s. 294.

³⁰ İsmail Kara, a.e., s. 188; S. Hayri Bolay, a.e., s. 294; Orhan Balcı, a.g.e., s. 16; İrfan Yücel, a.g.e., s.16.

konan teşhis ‘‘Myocard enfaktüsüdür’’³¹

Arapça, Farsça ve İngilizce³² bilen Ahmet Hamdi Akseki, müdekkik bir İslâm alimi olduğu kadar doğu ve batı kültürüne vâkıf, mütefekkir, vakur, izzeti nefis sahibi bir Türk büyüğüdür. Fâkih bir alim olmasına rağmen mutaassıp değildir. Mütevaziliğiyle beraber amirlerinin de tesirlerinden uzak kalmış, mesleğinin şerefini daima korumuştur.

En büyük düşüncesi, Müslümanlık her türlü yükselme ve ilerlemeyi emretmesine rağmen, neden Müslümanlığın geri kaldığı meselesi idi³³. İslam toplumlarının her alanda gelişme ve ilerlemeleri için Kur’an’ı ve hadisi esas almak suretiyle hayatı boyunca çalışmıştır. Batıcılık ve Milliyetçilik akımlarına karşı çıkararak Müslüman toplumların kurtuluşu için İslam birliği fikrini savunmuştur.³⁴

Tasavvufa fazla ilgi duymayan Akseki, eserlerinde Cemaleddin Efgani, Muhammed Abduh, Ferid Vecdi ve İzmirli İsmail Hakkı’dan etkilenmiştir. Mehmet Akif ve arkadaşları gibi bâtil ve hurafe inançların yanında İslam’a saldıranlarla da mücadele etmiştir.

Kur’an’ın Türkçe tercümesiyle namaz kılınması yönündeki düşüncelere karşı çıkmış, Diyanet İşleri Reisi Şerafettin Yaltkaya’nın bu temayülde olmasına rağmen hazırladığı raporla böyle bir uygulamanın dini ve ilmi hiçbir dayanağı olmadığını ortaya koymuştur³⁵.

Sözü tesirli olduğu kadar kalemi de kuvvetli olan Ahmet Hamdi Akseki eserlerinde sade ve açık bir üslup kullanmış, en ağır konuları bile kolay anlaşılabilir tarzda ele almıştır. Köylüye Din Dersleri adlı eseriyle halka, Askere Din Dersleri adlı eseriyle askere, Yavrularımıza Din Dersleri adlı eseriyle çocuklara, İslam Dini adlı eseriyle de İmam Hatip Lisesi öğrencilerine seslenmek suretiyle toplumun bütün kesimlerine hitap etmede başarı

---

³¹ İrfan Yücel, a.e., s.16.

³² Veli Ertan, a.g.e., s. 91; İsmail Kara, a.g.e., s. 188; S. Hayri Bolay, a.g.e., s. 294.

³³ Veli Ertan, a.e., s. 90.

³⁴ S. Hayri Bolay, a.g.e., s. 294.

³⁵ V. Vakkasoğlu, a.g.e. s. 190-192.

göstermiştir.

2.1.1.2 Eserleri

Müellifin basılmış ve basılmamış yetmişten fazla eseri mevcut olup başlıcaları şunlardır:³⁶

1-Mezâhibin Telfiki ve İslamın Bir Noktaya Cem’i: Öğrenciliği sırasında Reşit Rıza’dan tercüme ettiği ilk eseridir.1910 yılında yazılan bu değerli eser, İslam’da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri adı ile Hayrettin Karaman tarafından sadeleştirilerek 1974 yılında yeniden basılmıştır. Mezhep ihtilafları yüzünden Müslümanların uğradığı felaketlerden İctihat meseleleri ve hurafelerden bahsetmektedir.

2-Dini Dersler: 1920-1923 yılları arasında kaleme alınan eser Müellifin Mektebi Bahriyede okuttuğu ders notlarını üç kitap halinde toplamasından meydana gelmiştir. I. Kitap: I. kısım Zarurat-ı Diniyye ve İslam İtikadı’ndan bahseden 16 dersten,II. kısım ibadetten bahseden 21 dersten, III. kısım da İslam Ahlakı’ndan bahseden 4 dersten ibarettir. Bu üçüncü kısım daha sonra ‘Ahlak Dersleri’ adı altında II. Kitabı teşkil etmek üzere 425 sayfa halinde basılmıştır. III. Kitap: Din hakkında genel bilgi veren 16 dersten oluşmaktadır. Osmanlıca yazılmış olan Dini Dersler 1971 yılında ‘Müslüman’a Büyük İlmihal’ adı altında Türkçe’ye çevrilerek basılmıştır.

3-Askere Din Dersleri: Mareşal Fevzi Çakmak Paşa’nın, ordunun maneviyatını takviye etmesi maksadı ile talep etmesi üzerine,Ahmet Hamdi Akseki tarafından 1925 yılında kaleme alınmış bir Asker İlmihalidir. İtikat, ibadet ve ahlak konularını sade ve açık bir

³⁶ Hayatı ve eserleri hakkında bk. Veli Ertan, Ahmet Hamdi Akseki, İstanbul-1966; Hayrettin Karaman, İslamda Birlik ve Fıkıh Mezhepleri, , Ankara –1974, s. 9-12; İsmail Kara, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, İstanbul-1986, II, s. 187-189;Vehbi Vakkasoğlu, Osmanlıdan Cumhuriyete İslam Alimleri, İstanbul-1987, s.179-206; A. Hamdi Akseki, Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı, sđl.:Ali Arslan Aydın, Ankara (ts.), s. 15-16; Kamil Miras, Yeni Diyanet Reisi Profesör Ahmet Hamdi Akseki, İslam Türk Ansiklopedisi Mecmuası, II, nr. 70, s. 6-9; İrfan Yücel, Ölümünün 33.Yıldönümünde Kendi Kaleminden Ahmet Hamdi Akseki, Diyanet Gazetesi sy. 299, Ankara-1984, s. 14-16; Süleyman Hayri Bolay, Akseki, Ahmet Hamdi, DİA, s.293-295.

üslupla ele alan eser sual-cevap tarzında 40 dersten oluşmaktadır. 1944 yılında Askere Din Kitabı adı ile ikinci defa basılmış, ders sayısı da 64'e çıkarılmıştır.

4-Köylüye Din Dersleri: Köylünün dini konulardaki ihtiyacını karşılamak maksadıyla 1928 yılında kaleme alınan eser iman, ibadet ve ahlak konularını sade bir üslupla anlatmıştır.

5-İslam Dini: Evkaf Umum Müdürlüğünün gösterdiği lüzum üzerine 1933 yılında müellif tarafından kaleme alınmıştır. İtikat, ibadet ve ahlak konularını sade ve mufassal bir şekilde açıklayan önemli bir eserdir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İmam Hatip Okulları'na tavsiye edilmiş olan İslam Dini günümüze kadar 1,5 milyon civarında basılmıştır.

6-İslam Fıtri, Tabii ve Umumî Bir Dindir: Ahmet Hamdi Akseki İslam Dini adlı eserini yazarken ileride bu konuları daha geniş ele alan bir eser yazacağını vadedmiştir. Bu maksatla 1943 yılında neşrolunan bu eser giriş kısmı hariç 656 sayfadan oluşmaktadır. Din hakkında geniş bilgi veren eser 4 cilt halinde tertip edilmiş ancak müellif hayatta iken I. cilt haricindekiler basılamamıştır.

7-Yavrularımıza Din Dersleri: Çocuklara ilmihal bilgilerini öğretmek maksadıyla yazılmış olan eser itikat, ibadet ve ahlak konularını ihtiva eden 4 kitaptan oluşmaktadır. Sade bir üslupla yazılmış, 1947 yılında basılmıştır.

2.1.1.3 İslam Dini ve İtikadi Konular

Cumhuriyet döneminde yazılan önemli ilmihallerin başında gelmektedir. İlk defa 1933 yılında Evkaf Umum Müdürlüğünün gösterdiği lüzum üzerine kaleme alınan eser, günümüze kadar 1,5 milyon civarında basılmış, döneminde en fazla itibar gören ilmihal kitabı haline gelmiştir. Günümüzde halkın anlamakta zorlanabileceği bazı kelimeler

bulunmakla birlikte yazıldığı döneme göre oldukça sade ve anlaşılır bir üslup kullandığı görülmektedir.

Her müslüman için bilinmesi gereken İslam İtikadını, İslam İbadetini ve İslam Ahlakını geniş ve anlaşılır bir şekilde ele alan bu eser , İmam ve Hatiplere sağlam bir kılavuz olmak maksadıyla yazılmıştır. Kısa olmakla birlikte bu hususta bilinmesi gereken mevzuları ihtiva eden İslam Dini, Türkçe bilen her müslümanın itikat, ibadet ve ahlak konularını kolayca anlayabileceği bir eserdir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İmam-Hatip okullarına tavsiye edilmiştir.

İslam Dini başlıca dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dinler ve mezhepler hakkında genel bilgi verilmiş, ikinci bölümde itikat, üçüncü bölümde ibadet, dördüncü bölümde de İslam Ahlakından bahsedilmiştir.

Birinci bölümde Ahmet Hamdi Akseki (ö. 1951) dini, insanlara saadet yollarını göstermek için Allah Teâlâ tarafından vazolunmuş bir kanun olarak tanımlarken peygamberlerin şeriat vazedemeyeceğini hakiki vâzın sadece Allah olduğunu vurgulamaktadır. Hıristiyanlığın hurafî şeklinin mütefekkirleri tatmin etmeyeceğini gören bazı filozofların "Dini tabii" namıyla ortaya koydukları esas ve umdelerin hiçbir zaman dinin yerini alamayacağını, bunların felsefî meslekten başka bir şey olmadığını ifade etmektedir. Ahlakî ve hukukî zabıtalarmın teessüsü için dinin gerekli olduğunu, fena muhitlerin telkinleriyle körleşebilen vicdanın dinin yerini tutamayacağını anlatarak insan fitratında mevcut olan din hissini sonradan icat edilen bir şey olmadığını müdafaa etmektedir. "Beşeriyetin dinî başlangıcı mutlak vahşettir" faraziyesine dayanan Anemizim ve Natürizm nazariyelerinin esassız ve isnatsız fikrî bir sapıklıktan ibaret olduğunu söyleyen Ahmet Hamdi Akseki, İslam itikadına göre insanlığın ilk dininin tevhit dini, ilk mürşidinin de hem bir peygamber, hem de ilk insan Hz. Adem olduğu konusunu ele almaktadır. Bundan sonra batıl dinlerin ne surette ortaya çıktığını bu hususta ileri sürülen iddiaları ve ilahî dinlerin diğer dinlerden ayrılan vasıflarını izah etmektedir.

Dinlerin aslında değil, şeri hükümler olan furuunda tekamül olabileceğini belirten Akseki, bir dinin cihan şumul olabilmesi için gereken şartları anlattıktan sonra bu şartlara sadece İslam dininin sahip olduğunu vurgulamaktadır.³⁷

Müellif bundan sonra şöyle devam eder: İnsanların dünya ve ahiret saadeti için İslam dininin koymuş olduğu hükümler üç kısımdır: A) İtikadî hükümler B) Amelî hükümler C) Ahlakî hükümler.

İtikad demek: Bir şeye gönül bağlamak, gönlü ve kalbiyle iyice bağlanmak, onun varlığına veyahut yokluğuna kalbiyle karar vermek demektir.

Öyleyse itikadî hükümler: "Allahu Teala hazretleri vardır. Birdir, şeriki ve ortağı, benzeri ve dengi yoktur; Muhammed Aleyhisselam, O'nun kulu ve resulüdür; Allah tarafından tebliğ eylemiş olduğu katiyen belli olan hükümlerin ve haberlerin hepsi de doğrudur." gibi varlığına kalben karar verilen dinî meseleler demektir. Bunların topuna birden itikad meseleleri denir.³⁸ İtikadî olan, inanılması lazım gelen esaslar yakine müstenittir; bunlar asla değişmez diyen Akseki şöyle devam etmektedir: İtikadî olan hükümler, esas itibariyle ikidir:

1- Allah'ın birliğine

2- Muhammed Aleyhisselamın peygamber olduğuna iman³⁹

İslam'ın temeli olan itikad esaslarına, Kelime-i Şahadet'in manasına inanmak ve inandığını dil ile ikrar etmekle iman edilmiş olur diyen Akseki bu ahkâmın asılları "Amentü billahi." ile icmal olunmuştur. Müslümanlık dairesine girebilmek için bunlara

³⁷ Ahmet Hamdi Akseki, İslam Dini , Ankara-1993 ,s. 3-21.

³⁸ A. H. Akseki, a.e., s. 21.

³⁹ A. H. Akseki, a.e., s.22.

icmalen olsun iman etmek zaruridir,⁴⁰ dedikten sonra Ameli hükümler ve Kalbi ameller hakkında bilgi vermektedir.

Şer'i hükümlerin kaynaklarını da ele alan A. H. Akseki, şer'i hükümlerin başlıca iki kaynağı kitap ve sünnettir. Kıyas ve İcma denilen iki kaynak Kur'an ve Sünnete racidir diyerek bu kaynakların izahını yapmaktadır. Bundan sonra da ilmin yolları ve bilgi kaynakları hakkında bilgi vermektedir.

İlhamı "feyiz tarikiyle kalbe bir mâna ilka olunmaktır"⁴¹ diye tarif eden Akseki bunun başkaları için delil olamayacağını, ancak enbiyanın ilhamı kendisine ve başkasına delil ve hüccet olabileceğini söylemektedir. Bazı mutasavvifinin "bize şöyle ilham vaki oldu , biz bunu keşfen anladık " dedikleri şeyler kitap ve Sünnete muhalif değilse kabul edilir ,muhalif ise kabul edilmez demektedir.⁴² Ahmet Hamdi Akseki, "İslamî İlimlerin Aksamı" başlığı altında şu tasnifi yapmaktadır: 1-Kur'an İlmi 2- Hadis İlmi 3-Fıkıh ilmi. Fıkıh İlmi üç kısımdır: 1-İtikadi fıkıh 2-Ameli fıkıh 3-Vicdani fıkıh. Bunlardan birincisine fikh-ı ekber, tevhit ilmi, kelâm ilmi denir,⁴³ diyerek bunların izahını yapmaktadır.

Ahlâk ilmini izah ederken günümüz tasavvufuna da değinerek şunları söylemektedir:

Zamanımızdaki Tasavvuf ve Sofiyye tarikatı cahillerin ve menfaatpereslerin elinde şöhret yapmak, para kazanmak, halkı kendisine taptırmak için bir vasıttan başka bir şey değildir.⁴⁴ diyen Akseki ,bundan sonra da Hanefi, Maliki, Evzai, Sevri, Şafii, Hanbeli gibi ameli mezheplerle birlikte Selefiyye ,Maturidyve ve Eşariyye gibi itikadi mezhepler hakkında bilgi vermektedir.⁴⁵ İtikadî konuların ele alındığı ikinci bölüm dokuz dersten oluşmaktadır. Başlıca şu konuları ihtiva eder. Birinci ders: İman, İmanın lügat ve şeri

⁴⁰ A. H. Akseki, a.e., s.23.

⁴¹ A. H. Akseki, a.e., s.31.

⁴² A. H. Akseki, a.e., s.31.

⁴³ A. H. Akseki, a.e., s.32.

⁴⁴ A. H. Akseki, a.e., s.42.

⁴⁵ bk. A. H. Akseki, a.e., s.43-56.

manası, İcmali ve Tafsili iman, İmanın Hakikati, İslam, Amel ile İman arasındaki münasebet, zarurat-ı diniyye, İmanın kabul olması için gereken şartlar, Tasdik ve ikrar bakımından insanlar, İslam dinine girmek isteyen bir insan ne yapmalıdır? İkinci ders: Allah'a İman, Allah'ın sıfatları, şirkin çeşitleri, Allah'ın ezelde bilmiş olması onları yapmamızı icabeder mi? Allahu Teala hakkında caiz olan şeyler, Allah hakkında İslâm itikadının hülasası, Bir Allah'a inanmanın ameli kıymeti. Üçüncü ders: Meleklerle iman. Dördüncü ders: Allah'ın kitaplarına iman, Tevrat, İncil, Kur'an-ı Kerim. Beşinci ders: Peygamberlere iman, Peygamberler hakkında caiz ve vacip olan şeyler, Peygamberlik ne suretle sabit olur? Şeriatların ruhu, Yaratılmışların efdali, Usulü'd-Din'in her dine bir olup şer'i hükümlerin değişmesinin hikmeti. Altıncı ders: Muhammed Aleyhisselam. Yedinci ders: Ahiret gününe iman, Mü'minler Allah'ı nasıl görürler? Peygamberlerin şefaati ve Peygamberimizin şefaatinin umumi olması, Ölünün kabirdeki hali, Ahirete inanmanın ameli hayattaki kıymeti. Sekizinci ders: Kadere iman, İnsanın kendi dilemesi ve istemesiyle işlediği işleri vardır, Kul iradesini hangi tarafa sarf ederse Allah onu yaratır, Tevekkül, Hayır ve şer, İnsanlardan vukua gelen işler ve neticesi, Rızık ve ecel meselesi. Dokuzuncu ders: Kelime-i Tevhidin manasındaki şümül. İtikadî konuların ele alındığı birinci bölümde şu konular ele alınmaktadır.

İman: Ahmet Hamdi Akseki, lügat manasını "mutlak tasdik" olarak tanımladığı imanın şer'i manasını şöyle tarif etmektedir: İman, Allah tarafından tebliğ eylediği kesin olarak belli olan şeylerin hepsinde Hz. Muhammed'in doğru olduğunu tasdik etmektir.⁴⁶

Müellif iman, icmali ve tafsili olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. İmanın en mücmeli ve en kısası olan İcmali İmanı şöyle izah eder: Allah'ı ve O'ndan geleni tasdik etmektir. Bu da 'Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resulullah: Allah'dan başka Tanrı yoktur, Muhammed (s.a.v.) Allah'ın Peygamberidir' kelime-i tevhidi ile ifade olunur. Binâenaleyh: İcmali iman 'Peygamberimizin tebliğ buyurduğu şeylerin hepsine birden inanmaktır.'⁴⁷ Allah'a, Muhammed (a.s.)'ın Allah'ın Resulü olduğuna ve ahiret gününe kesin olarak inanmak şeklinde tarif ettiği tafsili iman da üç mertebeye ele alır: İcmali

⁴⁶ A. H. Akseki, a. e., s.59.

⁴⁷ A. H. Akseki, a.e., s. 60.

imanın tarifine ahirete imanın ilave edilmesi tafsili imanın birinci mertebesidir. Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, öldükten sonra tekrar dirilmeye, kaza ve kadere inanmak şeklinde amentü esaslarının her birine ayrı ayrı ve kesin olarak iman etmeyi de ikinci mertebe olarak tarif eder. Bundan sonra da tafsili imanın üçüncü mertebesini şöyle tarif eder: 'Kitap ve Sünnet ile Hz. Muhammed (a.s.) in Allah tarafından tebliğ ettiği kesin ve tevatür yoluyla malum olan haberlerin ve hükümlerin hepsine ve ayrı ayrı her birerlerine, Allah'ın ve Resulün isteği veçhile iman etmektir.⁴⁸

Ahmet Hamdi Akseki icmali imanla kişinin İslam dairesine gireceğini, tafsili iman ile de olgunlaşp kemal sahibi olacağını söyledikten sonra kişinin ömür boyu icmali bir iman ile kalmasının doğru olmayacağını ifade etmektedir.

İmanın Hakikati: Müellif imanın kalben tasdik olduğu görüşünü benimser. Dil ile ikrarın, imanın bir cüzü ve sıhhatinin şartı olmadığını, sadece dünyevi ahkâmın icrası için şart olduğunu söylemektedir. İmam-ı Azam, İmam-ı Maturidi gibi İslam büyüklerinin çoğu, imanın kalben tasdikten ibaret vicdani bir şey olduğu görüşünü kabul ettiklerini belirtmektedir.⁴⁹

Dil ile ikrarın imanın hakikatinde asli bir rukun olmadığını söyleyen Akseki amelin de imandan bir cüz olmadığı görüşünü kabul etmektedir. İbadetin gerekli olduğunu, yapılmadığı takdirde günah işleneceğini belirttikten sonra şöyle devam etmektedir: İmanın sahih olması için şu üç şartın bulunması lazımdır: a) İman yeis halinde olmamalı b) Mü'min inkâr ve tekzibe alamet olan şeylerden birini yapmamalıdır. c) Dini hükümlerin hepsinin güzel olduğunu kabul edip hiç birinin ifasında inat ve kibirlilik yapmamalıdır. Bundan sonra da, İslamın iman ve itikat esaslarını gerçekten kabul ve tasdik edenleri mümin, bu esasları kabul etmeyenleri kâfir, kabul ettiklerini söyleyerek kalpleri ile inanmayanları da münafık olarak isimlendirmektedir.

⁴⁸ A. H. Akseki, a.e., s.61.

⁴⁹ A. H. Akseki, a.e., s. 63-64.

Allah'a İman konusunda mükellef olan kimseye ilk farz olan şey Allah'a imandır diyen Akseki Kur'an'dan öğrendiğimize göre Allah'ın varlığını, birliğini ilim ve kudretini bilmenin yolu sahîh ve doğru bir muhakeme ve düşünüşdür diyerek akli bir muhakeme ile Allah'ın varlığını ve birliğini anlayabileceğimizi kabul etmektedir.

Allah'ın Sıfatları: Ahmet Hamdi Akseki diğerk ilmihal kitaplarında genelde zatî ve subutî sıfatlar diye iki kısımda incelenen Allah'ın sıfatları konusunu anlatırken böyle ayırım yapmayarak vucud, kıdem, bakaa, vahdaniyet, muhalefet'ün-lilhavadis, kıyam bi nefsihi, hayat, ilim, semî, basar, irade, kudret, kelam, tekvin başlıkları altında izahını yaparken zatî veya subutî sıfat olduğunu belirtmektedir.

Vucud sıfatını anlatırken, İmam-ı Azam'ın görüşünden hareketle Allah peygamber göndermemiş olsa bile Allah'ı bulmanın kişiye vacib olacağını belirttikten sonra bu insanın ibadetten mesul olmayacağını ifade etmektedir.

Vahdaniyet sıfatını anlatırken, şirkin çeşitlerini; a) iki ilah kabul etmek b) Allah'ın Baba-Oğul-Ruhü'l-Kudüs gibi unsurlardan (teslis) bir araya geldiğine inanmak c) putları yaklaştırıcı ve şefaatchi kabul etmek d) Tesiri sebeplere vermek e) İbadeti şahsî ve dünyevî maksatlar için yapmak şeklinde beş kısımda ele almaktadır.

İlim sıfatında olcakları Allah'ın bilmiş olması, insanların o işi yapmasını icabettirmez, Allah onların irademizle olacağını önceden biliyor şeklinde izah etmektedir.

Kevnî irade meşiyet demek olup bütün mahlukata şamildir, bir şeye taalluk edince her halde vaki olur⁵⁰ diye tarif ederken teşrii iradeyi de muhabbet ve rıza olarak⁵¹ açıklamak suretiyle irade sıfatını iki bölümde ele almaktadır.

---

⁵⁰ A. H. Akseki, a. e., s. 77.

⁵¹ A. H. Akseki, a. e., s. 77.

Kelam sıfatının izahında Kur'anın Allah Kelâmı olduğunu söyleyen Akseki ezeli olan kelam sıfatı, ilim sıfatının taalluk eylediği, mümkün, vacib, mustahil ve muhal olan şeylerin hepsine taalluk edeceğini ifade etmektedir.

Allah'ın aklen mümkün olan her şeyi yaratıp yaratmaması caiz olduğu için hayır ve şer denilen şeyleri de yaratmasının caiz olduğunu ifade eden müellif bunun yanında Allah'ın hayır yapmamıza rızası var fakat şerre rızası yoktur demektedir.

Akseki, Allah'ın kulları hakkında en iyi olan şeyleri yaratması vacip değildir. Zira o zaman Allah fâili muhtar olamazdı görüşünü kabul etmektedir. Yine Allah'ın kullarına birtakım nimetler vermesi, yahut azap etmesi, günahkârları da affetmesi veya azap etmesi caizdir derken kulların ahirette Allah'ı görmesinin aklen caiz, naklen de sabit olduğunu söylemektedir.⁵² Allah'ın zatî ve subutî sıfatlarını açıkladıktan sonra Selefiye'de olduğu gibi biz onların asıllarına iman eder keyfiyetine dair bir sözde bulunmayız⁵³ demektedir.

Meleklerle iman konusunda, "gözlerimizle göremediğimiz varlıklar" şeklinde tarif ettiği meleklerin özellikleri ve Kur'an'da adı geçen melekler hakkında kısaca bilgi vermektedir. Nuranî ve ruhanî vücuda sahip olduklarından dolayı peygamberlerden başka hiç kimsenin melekleri asli suretiyle göremeyeceklerini ifade ettikten sonra aklımızı ve ruhumuzu da gözümüzle göremediğimiz halde onların varlığını kabul ediyoruz, melekler de ruhumuz gibidir diyerek meleklerin varlığını ispata çalışmaktadır. Meleklerin varlığının aklen caiz naklen de sabit olduğunu belirttikten sonra meleklerle imanın Kur'an'a ve peygamberlere iman demek olduğunu vurgulamaktadır. Meleğin kanadı var denildiğinde bunu Kur'an'da olduğu için kabul ederiz, ancak onun kanadı, gelmesi, gitmesi de kendine göredir, kuş kanadı gibi değildir demektedir. Müslümanlığın kabul ettiği meleğin, insanın meyillerini, insanî kuvvetlerini iyilik tarafına sevk eden haricî ve ruhanî vasıtalar olduğunu ifade etmektedir.

---

⁵² A. H. Akseki, a. e., s. 79.

⁵³ A. H. Akseki, a. e., s. 80.

Kitaplara imanın peygamberlerin Allah tarafından tebliğ ettikleri şeyleri ilahi ve semavî kitapları kapsadığını söyleyen Akseki dört büyük kitap ve sahifeler hakkında kısaca bilgi vermektedir. İman etmemiz gereken kitapların ancak Allah'ın peygamberlerine vahiy ve ilham ettiği kitaplar olduğunu, bununda tevatür yoluyla bilinmiş olmasının gerektiğini belirten müellif bu şartlara sahip yegane kitabın Kur'an-ı Kerim olduğunu vurgulamaktadır.

Tevrat'ın Hz. Musa'ya indirildiği dönemde onu ezberleyen olmadığı gibi yüzünden okuyan insanın bile pek az olduğunu, Hz. Musa'dan sonra asırlarca esaret altında kalan İsrailoğullarının Tevrat'ı ve ilahi sahifeleri muhafaza edemediklerini anlatan Ahmet Hamdi Akseki, Musa'dan kaç asır sonra Azra namındaki bir kahinin Kudüs'te bulunduğunu iddia ettiği Tevrat'ın asıl nüshalarına kendinden de bir şeyler yazdığını söyleyerek bu günkü Tevrat'ın Kur'an'da adı geçen Tevrat olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca bu gün en muteber sayılan Tevrat nüshalarında bile birbiriyle çelişen birçok yerler olduğunu anlatmaktadır.

İncilin de aslı ve sahih nüshaları olmadığını Hıristiyanların bugün ellerinde bulunan Ahd-i Cedid'in Hz. İsa'ya Allah tarafından indirilen İncil olmadığını söylemektedir. İsa'dan yarım asır sonra muhtelif insanlar tarafından yazıldığını, sahih bir senet ile yazanlara ulaşmadığını ifade eden müellif, bizler Müslüman olarak Allah'ın Peygamberlere kitap inzal ettiğine iman ederiz, ancak bugün elde bulunan Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedit mecmualarını ilahi kitap kabul etmeyiz, aslında eski kitapların hükümleri Kur'an ile nesh olunmuştur diyerek müslümanların kitaplara bakışını özetlemektedir.⁵⁴

Bu izahtan sonra Akseki Kur'an-ı Kerimi şöyle tarif ediyor: Kur'an-ı Kerim son peygamber Hz. Muhammed'e (a.s.) Allah tarafından Cebrail aracılığı ile nazil olmuş ve Ondan tevatür yolu ile nakledilmiş olan kutsi bir kitaptır. 114 sureden mürekkep olan bu ilahî kitap (6000) küsür ayeti muhtevîdir. Ayetlerin her biri ve tertipleri tevatür yoluyla sabittir⁵⁵ dedikten

⁵⁴ bk. A. H. Akseki, a. e., s. 86-89.

⁵⁵ A. H. Akseki, a. e., s. 90.

sonra Kur'an'ın tarihi belgelere ait şartları cami bulunduğunu ifade etmektedir. Bundan sonra da Kur'an'ın bizzat Allah'ın ezeli ve kadim kelâmı olduğunu, melek ve peygamberin sadece birer vasıta olup ayetlerin zamanında binlerce sahabe tarafından ezberlendiğini peygamberden de günümüze kadar tevatür yolu ile nakledilerek dünyanın her yerinde aynı olduğunu, tek bir harfinin bile değişmediğini ifade etmektedir.

Kur'an'ın a) Lafız olması b) Arapça olması c) Hz. Muhammed'e (a.s.) inzal edilmiş olması d) Peygamberden bize tevatür yolu ile nakledilmiş olması gibi dört unsurunun olduğunu bunlardan biri eksik olunca Kur'an'ın olmayacağını vurgulamaktadır. İnsanlığın saadeti için her türlü itikat, amel ve ahlak konularını ihtiva eden Kur'an'ın lafzı ve manası itibarı ile mucize olduğunu ve Hz. Muhammed'in kendi sözü olamayacağını muhtelif delillerle izah etmektedir.⁵⁶

Peygamberlere imanı onlar hakkında vacib, müstahil ve caiz olan şeyleri bilip tasdik etmektir şeklinde açıklayan Müellif, resulü Allah tarafından kendi emirlerini, iradelerini kanunlarını, şeriatini kullarına bildirmek vazifesine memur edilmiş olan büyük insanlardır diye tarif ederken, vahy-i ilahi ile kendisine Allah tarafından bir şeriat tebliğ olunur ve fakat onu halka tebliğ etmeye memur edilmesine nebi denir⁵⁷ şeklinde tarif etmektedir.

İnsanlar akılları ile Allah'ı bulabilirler ancak O'na ait sıfatları, nasıl ibadet edileceğini ve ahiret işlerini öğrenebilmek için peygamberlere ihtiyaç vardır Akseki, Kur'an'da adı geçen 25 peygamberin isimlerini zikrettikten sonra; günah işlememe, doğru söyleme, emanet, tebliğ zekavet ve fetanet gibi vasıfların peygamberler için vacip; yeme-içme, evlenme ve gezme gibi insani vasıfların ise caiz olduğunu belirtmektedir.

Bir peygamberin peygamber olduğu mucize ile anlaşılır diyen müellif mucizeyi de şöyle tarif etmektedir: Mucize peygamberlik davasında bulunan bir zatın, bu iddiasında doğru olduğunu ispat için Allah'ın kudreti ile göstermeye muvaffak olduğu harikulade

⁵⁶ A. H. Akseki, a. e., s.91-92.

⁵⁷ A. H. Akseki, a. e., s. 95.

şeylerdir.⁵⁸Mucize, “insanlar tarafından peygamber isen şöyle mucize göster?” denildiği zaman vuku bulur dedikten sonra mucize peygamberlik iddiasında bulunan zatın iddiasına uygun, maksadına muvafık bir şekilde olur, maddi sebeplerden bir şey ile olmaz⁵⁹, diyerek peygamberimizin en büyük mucizesinin Kur’an olduğunu belirtmektedir.

Vahyi, “Allah’ın dilediği şer’i hükümleri ve hakikatleri peygamberlere bildirmesi” diye tanımlayan Akseki, vahyin ilham şeklinde olanına ‘vahy-i gayr-i metluv’ dendiğini söylemektedir. Vahyin en yüksek mertebesinin de Miraç mucizesinde olduğu gibi Allah’ın vasıtasız olarak bildirdiği vahiy olduğunu ifade etmektedir.

“Allah’ın birliğine, ahirete, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, hayır ve şerrin Allah’ın mahluku olduğuna iman, ibadet ve ahlak her peygamberin tebliğ ettiği değişmeyen esaslardır” diyen Akseki, bir dinin hak olabilmesi için bu esasları ihtiva etmesi gerekeceğini söylemektedir. Usulu’d-din denen bu esasların her dinde bir olup şer’i hükümlerin nesih tebdil suretiyle zamanla değişmesinin akla ve hikmete uygun olduğunu ifade etmektedir. Bütün şeriatlerin ruhunun dini, nefsi, akh, nesli, malı muhafaza olduğunu söyledikten sonra yaratılmışların efdalini, Muhammed (a.s.), diğer peygamberler, meleklerin büyükleri, peygamberlerden başka insanlar, büyük meleklerden başka melekler şeklinde sıralamaktadır.⁶⁰

Ahiret gününe iman konusunda da “inayet-i ilahiye yi tekmil için öldükten sonra dirilmeye lüzum vardır, ahirete inanmayan Allah’a ve peygamberlere de inanmamış olur” diyen Akseki, Ahiret gününü, nefha-i saniyeden başlayıp sonsuz olarak devam edip giden zaman⁶¹ şeklinde özetlemektedir. Ahiretin olabileceğinin aklen; vukuu da peygamberlerin haberleri ile sabit olduğunu belirterek ba’su ba’del-mevtte haşır, hesap, sual, mizan, sırat, Kevser, cennet ve cehenneme imanın ahiret gününe iman olduğunu ifade etmektedir.

---

⁵⁸ A. H. Akseki, a. e., s. 97.

⁵⁹ A. H. Akseki, a. e., s. 98.

⁶⁰ A. H. Akseki, a. e., s. 98-101.

⁶¹ A. H. Akseki, a. e., s. 104.

Müminlerin cennette Allah'ı bir cihetten, mekân ve şekilden münezzehten olarak görececeklerini söyleyen Akseki bunun nakli delil ile sabit olduğunu belirtmektedir.

Günahı olan müminlerin günahlarının affedilmesi, günahı olmayanların da yüksek mertebelere erişmesi için peygamberler ve Allah katında mertebesi yüksek olanların Allah'a yalvarmaları diye tarif ettiği şefaatin hak olduğunu belirttikten sonra mahşerde hesapların biran evvel görülmesi için peygamberimiz tarafından yapılan şefaate de büyük ve umumi şefaate adını vermektedir.

Müşriklerin cehennemde ebedi kalacaklarını söyleyen müellif, günahkar müminlerin de azaptan sonra Allah'ın inayeti ile cennete gireceklerini ifade etmektedir. Cennet ve cehennem yaratılmış ve şu anda mevcut olduğunu, kabir azabı ve istirahatının hak olduğunu söyledikten sonra ahirete ait meselelerin dünyadakilerle ölçülmemesi gerektiğini ihtar etmektedir.⁶²

Kaderi Allah'ın ezelden ebede kadar olacak şeylerin zaman ve mekanını, evsafını ezelde bilip o surette tahdit ve takdir buyurması diye tanımlayan Akseki, Kazayı da Allah'ın ezelde irade ve takdir buyurmuş olduğu şeylerin zamanı gelince her birisini ezeldeki ilim irade ve takdirine uygun bir surette icat ve halk buyurması şeklinde tarif etmektedir.⁶³ İnsanın kendi dilemesi ve istemesi ile yaptığı işler olduğunu, kul iradesini hangi tarafa sarf ederse Allah'ın onu yaratacağını anlatan Akseki, ben ne yapayım Allah'ın takdiri böyle imiş deyip kader ve kaza ile ihticac ederek insanların kendilerini mesuliyetten kurtaramayacaklarını ifade etmektedir.⁶⁴

Hayır ve şerrin de Allah'tan olduğunu belirten müellif, Allah'ın şer ve fena şeyleri yaratmasının kabih ve çirkin olmadığını, ancak şerrin Hakk'dan olması onun hak olmasını gerektirmediğini ifade etmektedir.

---

⁶² A. H. Akseki, a. e., s. 106-107.

⁶³ A. H. Akseki, a. e., s. 110.

⁶⁴ A. H. Akseki, a. e., s. 111-112.

“Rezzak-ı âlem yalnız Allah’tır” dedikten sonra da “insan helâl ile beslendiği gibi haram ile de beslenebilir, hepsini de Allah yaratır ancak harama rızası yoktur” diyerek rızık meselesini izah etmektedir.

“Her mahlukun Allah katında takdir olunmuş bir eceli vardır” diyen Akseki, ecel birdir, öldürülen insan da eceli ile ölmüştür ancak öldüren cezalandırılır⁶⁵ görüşünü tercih etmektedir.⁶⁶

İkinci bölümde itikadî konuları bu tarzda ele alan Ahmet Hamdi Akseki, üçüncü bölümde ibadet, temizlik, abdest, namaz, oruç, hac ve zekattan ibaret olan islamın şartlarını geniş bir şekilde anlattıktan sonra dördüncü bölümde ahlâk ve ahlâkî vazifelerimiz hakkında mufassal izahlar yapmaktadır.

Ahmet Hamdi Akseki İslam Dini adlı eserinde dönemindeki diğer ilmihallere göre itikadi konuları daha geniş ve düzenli ele almıştır. Ancak ibadet ve ahlak konularına iman esaslarından daha fazla önem vermiş olması, eserin bu dönemde muhtelif sebeplerle tahribe maruz kalmış İslam İtikadını tamirden ziyade inanmış bir müminin dini konulardaki bilgisini arttırmaya yönelik yazılmış olduğunu göstermektedir. Din aleyhinde ortaya atılan görüşleri çürütmedeki fikri gayreti iman esaslarını müdafaa hususunda fazla görülmemektedir.

Müellifin eserinde zikrettiği görüşlerin kaynaklarını vermemiş olması düşüncenin kime ait olduğunu anlamada zorluk meydana getirmektedir. Genel olarak İmam-ı Azam ve İmam-ı Maturidi’nin eserlerini esas aldığı görülmektedir.

---

⁶⁵ A. H. Akseki, a. e., s. 115.

⁶⁶ Ahmet Hamdi Akseki’nin itikadi konular hakkında diğer eserlerindeki görüşleri için bk. Ahmet Hamdi Akseki, Askere Din kitabı, İstanbul-1945, s. 18-133; Yavrularımıza Din dersleri, III.Kitap, İstanbul-1947, s. 3-115, Dini Dersler, İstanbul-1339-1341, s. 3-138; İslam Fitri, Tabii ve Umumi Bir Dindir, İstanbul-1943.

2.1.2 Numan Kurtulmuş ve Amentü Şerhi

2.1.2.1 Numan Kurtulmuş'un Hayatı

1887 yılında Kastamonu'da doğan Numan Kurtulmuş Kastamonu ve Bursa Askeri İdâdisinde okuduktan sonra 1905 senesinde İstanbul Harbiye Mektebi'nden mezun olarak Edirne'deki İkinci Orduya teğmen olarak atanmıştır. Balkanlarda, Erzurum, Batum ve Azerbaycan'da çeşitli savaflara katılan Numan Kurtulmuş, Sakarya Meydan Muharebesi'nde ağır bir şekilde yaralanınca binbaşı rütbesiyle emekli olmuştur. Malulen emekliye sevk edilince Ünye'ye yerleşmiş on sene burada kaldıktan sonra çocuklarının tahsili için 24 Nisan 1932'de İstanbul Fatih'e göç etmiştir. 23 Kasım 1952 tarihinde burada vefat eden Numan Kurtulmuş Edirne kapı şehitliğindeki aile kabristanına defnedilmiştir.

Zamanını iyi değerlendirmekten hoşlanan müellif okumaktan bilhassa dini araştırmalardan büyük zevk duyardı. Fakirlere yardımseverliği yanında geride fayda temin edecek eser ve evlat bırakmayı gaye edinmiştir.

2.1.2.2 Eserleri

1-Amentü Şerhi: İman esasları, ibadet ve ahlak konularını ihtiva eden eser ilk defa 1943 yılında basılmıştır. 2-Bin bir Hadis Tercümesi: Muhtelif konulardaki 1001 hadisi ihtiva eden eser 384 sahifeden oluşmaktadır. İlk defa 1948'de basılmıştır. 3-Kur'an Meraklılarına Hediye (İstanbul-1947). 4-Cuma ve Bayram Hutbeleri (İstanbul-1952). 5-Kur'an Elifbası.(İstanbul-1951)⁶⁷

⁶⁷ Hayatı ve eserleri hakkında bk. Niyazi Kurtulmuş, "Merhum Numan Kurtulmuş'un Tercüme-i Hal'i", Amentü Şerhi, İstanbul-1953, s. 7-9; Yusuf Şevki Yavuz, Amentü Şerhi, DİA, III, İstanbul-1991, s.30.

2.1.2.3 Amentü Şerhi ve İtikadi Konular

1943 yılında kaleme alınan Amentü Şerhi Cumhuriyet döneminde bu adla yazılan ilk eserdir. Amentü’de yer alan iman esasları yanında ibadet ve ahlak konularına da yer vermiştir. Altı bölüm ve 117 başlıktan oluşan eserde itikadi konular geniş olarak ele alınmıştır.

Birinci bölümde, Allah’a imanın manası, zatî ve subutî sıfatlar, Allah’ın varlığının isbatı, Tabiatçıyı red, Tevhid, Zikir, Esmâ-i Hüsnâ, Küfür sözleri, Tevbe etmek, İmanı ve nikahı yenilemek, İmanın Şubeleri gibi ilahiyat konuları. İkinci bölümde de Meleklerin vasıflarını, çeşitleri ve görevleri anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde, Kitaplara iman, Kur’an-ı Kerim, İman, Ahlak vb. hakkında bazı ayetler, Fatiha, Ayetel-Kürsi ve bazı kısa surelerin manaları, Abdest, Namaz, Oruç, Zekat, Hac, Kurban, Kul hakkı, Evlenme-boşanma gibi ibadet bahisleri yanında doğruluk ve Takva gibi bazı Ahlak bahislerine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde Kur’anda adı geçen peygamberler, Miraç, Peygamberimizin bazı mucizeleri, şemâli ve ahlakî, hicretî ve zevceleri, mevzu hadisler, ziyade namazlar ve bazı mekruhlar, ahlak ve temizlik konuları anlatılmaktadır. Ahirete İman konusunun ele alındığı beşinci bölümde, kıyamet, sur, amel defterleri, mizan, sual, şefaât, sırat, araf, cennet-cehennem, kıyamet alametleri ve kabir hakkında bilgi verilirken, altıncı bölümde de kaza-kader, saidlik-şakilik, levhi mahfuz, irade, ecel, rızık, musibetler ve dua konuları yer almaktadır.

Takriben 450 sahifeden oluşan Amentü Şerhi halkın kolayca anlayabileceği sade bir üslupla yazılmıştır. Eserde geçen ayetlerin sadece Kur’an’daki sayfa numaraları verilirken, konularda yer alan hadis ve rivayetlerin çoğunda kaynaklar zikredilmemiştir. İman esaslarının bazılarını izah ederken akla hitabeden ikna edici güzel misaller verirken İsrailiyyat nevinden kıssalara ve rivayetlere çok yer verdiği görülmektedir. Günümüze kadar da yirminci baskısı yapılmıştır.

Birinci bölümde Numan Kurtulmuş İmanın şartlarını bildiren: ‘Ey iman edenler! Allah’a

Peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman ediniz. Kim Allah'ın meleklerini, kitaplarını peygamberlerini ve kıyamet gününü inkar ederse tam manası ile sapmıştır'.⁶⁸ Mealindeki ayeti kerimede Amentüdeki altı esastan beşinin olduğunu belirtirken altıncı esas olan Kadere İman'ın başka ayetlerde ve Amentü hadisinde zikredildiğini söylemektedir. Yine Nisa suresindeki: 'Peygamberlerin bazısına inanır, bazısına inanmayız'⁶⁹ diyenler ile iman edilecek şeylerden birini inkar edenin 'İşte gerçek kafirler bunlardır'⁷⁰ ayetine göre küfre düşmüş olacaklarını ifade etmektedir.⁷¹

İman: Müellif lügat manasını, tasdik etmek inanmak olarak tanımladığı imanın şer'i manasına da, 'Allahu Teala'dan Resulü Ekrem'in getirdiğini kalp ile tasdik, dil ile ikrar etmektir'⁷² şeklinde tarif etmektedir. İmanda esas kalp ile tasdiktir, dil ile ikrar bir mani olmadığı zaman aranır derken dil ile ikrarda dikkatsizlik edenin mürai olacağını⁷³ belirtmektedir. Mutezile, hadis alimleri ve bazı ulemanın bu konuda farklı görüşlerde olduklarını da ifade ettikten sonra ibadetsiz imanın ekseriya imansız olarak ölmeye sebep olacağını söyleyerek ibadetin önemini vurgulamaktadır.⁷⁴

Allah'a İman: Allah'a inanmanın O'nun sıfatlarını bilmekle olacağını ifade eden Numan Kurtulmuş, Allah'ın sıfatlarını Zatî Sıfatlar ve Subutî Sıfatlar diye ikiye ayırmaktadır.

Zatî Sıfatları: Vucud, kıdem, beka, vahdaniyet, muhalefetun lilhavadis ve kıyam binefsihi olmak üzere altı, **Subutî Sıfatları:** Hayat, ilim, semi, basar, irade, kudret, kelam ve tekvin olmak üzere sekiz başlık altında kısaca izah etmektedir.

Müellif, tekvin sıfatının izahında, ezelde ruhlara sorulan 'Ben sizin Rabbiniz değil

---

⁶⁸ Nisa, 4 /136.

⁶⁹ Nisa, 4 /150.

⁷⁰ Nisa, 4 /15.

⁷¹ Numan Kurtulmuş, Yeni Amentü Şerhi, İstanbul-1953, s. 11.

⁷² N. Kurtulmuş a. e., s. 13.

⁷³ N. Kurtulmuş a. e., s. 15.

⁷⁴ N. Kurtulmuş a. e., s. 15-16.

miyim?’⁷⁵ sorusuna hep beraber: ‘Evet Rabbimizsin’⁷⁶ şeklinde cevap verdiklerini ancak insanların çoğu dünyada bu ahitlerini bozduklarını söylemektedir.

Numan Kurtulmuş Allah’ı bilmenin akıl ile olacağını belirttikten sonra buna delil olarak şu ayeti zikreder: ‘Göklerde ve yerde olana bakın! de. İnanmayacak bir millete ayetler ve uyardılar fayda vermez.’⁷⁷ Bundan sonra da insanların akıl ile Allah’ın varlığını bilebileceklerini ancak zatını anlamaktan aciz olduklarını ifade etmektedir.

Mantıkçıların Vacib’ül-Vücudu ispat için kullandıkları hudüs ve hareket delillerinden bahseden müellif, kainattaki nizam ve intizamın yaratının birliğine delil olduğunu söylemektedir.⁷⁸

Numan Kurtulmuş’un ‘Tabiatçıyı Reddetmek’ başlığı altında verdiği bilgileri şöyle özetlenebilir: Tabiat irade sahibi değildir. Zahirde tabii görülen şeylerden su yalnız akar, ateş yalnız yakar, toprakta yalnız mahsul bitirmeye yarar. Bir kadın irade sahibi olduğu halde, doğurmakta olduğu çocuğu hakkında elinde bir şey yoktur. Tek olur, ikiz olur, oğlan olur, kız olur, güzel olur, çirkin olur vb. irade ve akıl sahibi bir kadın bile bu durumda aciz kalırsa, irade ve duygu sahibi olmayan toprak nasıl kendinden olan şeyleri yapabilir. Bundan sonra tabiatçının ileri sürdüğü iddialara ikna edici cevaplar vermektedir.⁷⁹

Müellif imanın elden çıkmaması için başlıca şu sebepleri sıralamaktadır: 1- Gayba iman etmek 2- Gaybı ancak Allah bilir diye itikat etmek. 3-Helali helal bilmek. 4- Haramı haram bilmek. 5-Azaptan daima korkmak. 6- Allah’ın rahmetinden ümidi asla kesmemek

İmanın hakikati ancak Allah’tan korkmayı, ancak O’nu sevmeyi ya da O’na ta’zim etmeyi ve ancak O’ndan istemeyi icap ettirir diyen Numan Kurtulmuş bundan sonra Allah sevgisi,

---

⁷⁵ A’raf, 7/172.

⁷⁶ A’raf, 7/172.

⁷⁷ Yunus /101.

⁷⁸ bk.N. Kurtulmuş a.g.e., s. 22-23.

⁷⁹ bk.N. Kurtulmuş a.e., s. 24-29.

Zikir ve Esmâ-i Hüsnâ hakkında bilgi vererek, hakiki ve yüksek iman sahiplerinden misaller anlatmaktadır. İmanın da iyi amellerle muhafaza ve kötü amellerle de kaybedileceğini belirtmektedir.

“Onlar söylemediklerine yemin ediyorlar. Zatı Uluhiyetime yemin ederim ki onlar muhakkak kelime-i küfrü söylediler ve İslamlıklarından sonra küfre düştüler”⁸⁰ ayet-i kerimesini delil göstererek küfür sözler söyleyenin dinden çıkacağını belirten Müellif küfür sözünde niyetin şart olmadığını, kalbinde tasdik bulursa bile küfür kelimesi ile dine teslimiyetin yırtılmış olacağını ancak tövbe ve nikahını yenilerse yeniden İslamiyet’e gireceğini ifade ettikten sonra küfür sözleri ve işleri hakkında bilgi vermektedir.⁸¹ İnsanların günlük hayatta söylediği ‘gavurun oğlu, Azrail suratlı’ gibi bir çok sözleri de küfür sözü olarak zikreden⁸² Numan Kurtulmuşun bu konuda fazla teferruata girdiği söylenebilir.

İmanın şubeleri konusunda, Kelime-i tevhit ile rahatsızlık veren şeyi yoldan kaldırması arasında imanın yetmişten fazla kolu olduğunu söyleyen müellif bunları anlattıktan sonra birisi eksik olunca iman kamil olamayacağını ifade etmektedir.⁸³

Meleklerle İman: Melekleri, ağırlığı olmayan, latîf cisimlerdir, yalnız ruhtur denilebilir şeklinde tarif eden Numan Kurtulmuş meleklerin kendi iradeleri ile yahut Esmâ-i Hüsnâ’dan bazısını okuyarak istedikleri şekle girebileceklerini, yeme-içme, erkeklik ve dişilikleri olmadığını, günah işlemeyen ne emredildiyse onu yapan varlıklar olduğunu⁸⁴ söylemektedir. Dört büyük melek ve Kiramen katibin başta olmak üzere, münker, nekir ve ölüm meleği hakkında ayetler ve kaynağını zikretmediği hadislerle bilgiler veren müellif, efal-i mükellefinden farz, vacip, sünnet, müstehap, mübah, haram, mekruh, müfsit terimlerini de izah etmektedir.⁸⁵

⁸⁰ Tevbe, 9/74.

⁸¹ N. Kurtulmuş a.g.e., s. 58.

⁸² bk. N. Kurtulmuş a.e., s.59-61.

⁸³ N. Kurtulmuş a.e., s. 64-65.

⁸⁴ N. Kurtulmuş a.e., s. 65.

⁸⁵ N. Kurtulmuş a.e., s. 65-70.

Kitaplara İman konusunda Kur'an-ı Kerim hakkında geniş bilgi veren Numan Kurtulmuş'un diğer semavi kitaplardan fazla bahsetmediği görülmektedir. Kur'anın 23 senede indiğini, evvelki kitapların hükümlerini kaldırdığını, 114 sure, 6666 ayet, 323 bin küsür harften oluştuğunu belirttikten sonra onun hak olduğunu ispat eden ayetleri zikretmektedir.⁸⁶ Kur'an'ın faziletleri ve okunması konusunu anlattıktan sonra bazı ayet ve kısa surelerin meallerini veren müellif abdest, namaz, oruç, zekat, hac, kurban, kul hakkı gibi ilmihal bilgilerini bu bölümde ele almaktadır. Genelde Hanefi mezhebini esas aldığı görülmektedir.

Peygamberlere İman kısmında 'Ey cin ve İnsan topluluğu! Size ayetlerimi anlatacak, bugünle karşılaşmanızdan sizi uyaracak peygamberler gelmedi mi?'⁸⁷ ayeti kerimesinden Yüce Allah'ın cinlerden de peygamber gönderdiği ve 'Allah meleklerden ve insanlardan peygamber seçer'⁸⁸ ayetinden de Allah Teala'nın melekten dahi elçi seçtiğinin anlaşıldığını söyleyen Numan Kurtulmuş cin ve melek peygamberlerinin Hz. Ademden evvel gelmiş olacağından, 'hilkat-ı alemde peygamberimize kadar geçen peygamberlerin cümlesine inandık denirse peygamberlerin daha etraflı olarak tasdik edilmiş olacağını belirtmektedir.⁸⁹ Peygamberler hakkında vacip olan, sıdık, emanet, tebliğ ve ismet vasıflarını izah ettikten sonra bunlara ilaveten Hz. Muhammed (s.a.v.) in peygamberlerin sonuncusu olması, bütün insan ve cinlere gönderilmesi, peygamberlerin en faziletlisi olması gibi üç vasfının daha bulunduğunu ifade etmektedir.

Miraçla alakalı ayetleri de zikreden müellif bu konuda kaynaklarını belirtmeden bir çok rivayete yer vermiştir.⁹⁰ Mesela miraçta Seyyid-i kainat, arşın etrafında hesapsız meleğin uçar süratle tavaf ettiğini görerek Cebrail'e bu melekleri ne zamandan beri tavafta bulunduğunu sormuş o da cevaben arşın altında 400 bin sene de bir yıldız doğar, bunu 400

---

⁸⁶ N. Kurtulmuş a.e., s. 73-75.

⁸⁷ En'am, 6/130.

⁸⁸ Hac, 22/75.

⁸⁹ N. Kurtulmuş a.e., s. 281.

⁹⁰ N. Kurtulmuş a.e., s. 284-287.

bin defa gördüm, bu müddet içinde geçen melek bir daha geçmedi demiştir.⁹¹Bundan sonra peygamberimiz ve bazı adaplar hakkında bilgi vermektedir.

Ahirete İman: Münkirlerin haşri inkar etmelerini çömlekçinin bir yandan çömlek yaparken diğer yandan bunları kırmasına benzeten müellif bunu Allah'a abes bir iş isnat etmek olduğunu söylemektedir. Ahireti inkar edenlerin çoğununun yaptıkları fenalıkların yanlarına kalmasını isteyenler olduğunu söyleyerek bir makinacının makinayı hem bozup hem yapabildiği gibi insanları hiç yoktan yaratan Allah'ın da tekrar hayat verebileceğini ifade ettikten sonra konuyla alakalı ayetleri ve hadislerin zikretmektedir.⁹² Yumurta içindeki bir civcivin dünya alemini anlamasına engel nasıl incecik kabuktan ibaret bir perde varsa insanlarla ahiret arasında ahireti görmeye mani ince bir perde olduğunu ifade eden Müellif dünya nüfusunun beşte üçünün ahireti tasdik ettiğini söyleyerek ahireti ispata çalışmaktadır.

Birinci sur'a üfürüldüğünde Allah'ın dilediklerinden başka bütün canlıların öleceğini, kıyametin ansızın kopacağını söyleyen Numan Kurtulmuş, ikinci sur ile ruhların cesetlere geri döneceğini anlatırken bunu koyun sürüsüne kuzuların salıverildiğinde analarını kısa zamanda bulmalarına benzetmektedir. Allahın toprakta ana rahmi gibi kuvvet halk edip gökten de hayat yağmuru indirerek yerden ot biter gibi insanı süratle dirilteceğini söylemektedir.⁹³

Müellif kıyamet bahsinde şu bilgilere yer vermektedir: Allah'ın kıyametin vaktini bildirmemesi imtihandır, ruh gelmeden düşen çocuklar kıyamette dirilmez. İnsan eti yamyamın vücudundan parça olamaz. yediği hayvan eti insanın vücuduna, koyun kurdun vücuduna karışmayıp ayrılır. Her parça kendi esas vücudu ile birleşir. Hayvanlar da kısas olmak için haşrolacaktır, uyku ölmenin uyanmakta tekrar dirilmenin ufak bir numunesidir.⁹⁴ Mizan çok büyüktür diyen müellif onun bir habbe ile ağır basacak kadar

⁹¹ N. Kurtulmuş a.e., s. 286.

⁹² N. Kurtulmuş a.e., s. 337-338.

⁹³ N. Kurtulmuş a.e., s. 347.

⁹⁴ N. Kurtulmuş a.e., s. 348.

hassas olduğunu belirtmektedir. En küçük hayır olan şeylerin mizana konulacağını söyledikten sonra kıyamette kafirler için mizan olmayacağını, mizana Cebrail (a.s.)'ın memur olduğunu ifade eder, mizanla alakalı birçok ayetleri zikreder. Mahşerde insanlara: 1- Ömrünü nerede tükettiği 2-Bedeninden 3- Malını nereden kazandığı 4- nereye sarf ettiği 5- Bildiği ile ne amel ettiği sorulur, demektir. Bundan sonra da şefaât, sırat, a'raf, cehennem, cennet, kıyamet alametleri ve kabir hakkında ayet ve hadisler zikrederek bilgi vermektedir.⁹⁵

Kadere İman: Numan Kurtulmuş kaderi “hayır ve şerrin Allah’tan olduğuna inanmak” şeklinde tarif ederken, Her şeyin olacak halinin Hak Teala’nın ilmiyle olmasına kaza, levh-i mahfuzda hasıl olmasına da kader dendiğini belirtmiştir. Ancak, ezelden ebede kadar bütün mevcudatın halinin olacağı veçhile levha yazılması kaderdir ve kaderde tespit edilen bütün kaderlerin vücuda gelmesi de kazadır tarifini bazı ayetlerin delaletiyle daha uygun bulduğunu ifade etmektedir.⁹⁶ Konuyla alakalı ayet ve hadisleri zikrettikten sonra Kazayı ikiye ayırır. Kazay-ı Mübrem kesilmiş bir hüküm olarak Levh-i mahfuzda yazılmıştır. Böyle kaza ve kaderden sakınmak fayda vermez derken Kazay-ı muallak da bir sebebe bağlı olarak levha yazılan kaza ve kaderdir. Bundan sakınmanın da caiz olduğunu söyler. Ancak kazanın mübrem mi muallak mı olduğu meçhul bulunduğundan her şeyde sebebe teşebbüsün gerekli olduğunu belirterek kaderi, Allah’a duadan başka bir şeyin geri çevirmeyeceğini ifade etmektedir.⁹⁷ Müellif Yüce Allah’ın saidlik(cennetlik) ve şakilik(Cehennemlik) olmayı da kulun irade ve ameline bağlı olarak levh-i mahfuza yazdığını belirtmektedir.⁹⁸ İrade konusuna da değinen Numan Kurtulmuş, “Allah hayır ve şer işleri yaratmasını kulun iradesine bağlamıştır” diyerek kulun cüzi iradesinin kendi dümeni olduğunu söylemektedir.

Ecel hakkında ayet ve hadisleri zikrettikten sonra onu da muallak ve mübrem olarak ikiye ayırır. Ecel-i muallakın sadaka ve hayırlı işler gibi amellerle değişebileceğini söylerken

⁹⁵ bk.N. Kurtulmuş a.e., s. 361-413.

⁹⁶ N. Kurtulmuş a.e., s. 413-414.

⁹⁷ N. Kurtulmuş a.e., s. 415-416.

⁹⁸ N. Kurtulmuş a.e., s. 418.

eceli mübremi ehl-i sünnet ve'l-cemaate göre bir olup asla değişmeyeceğini ifade etmektedir. Öldürülen kimsenin de eceli ile öldüğünü, katilin ölüme sebep olduğundan ceza göreceğini belirtmektedir

“Günahlar bazen rızık darlığına sebep olur, sadaka ve sıla-i rahim rızık bolluğuna sebeptir. İbadet ve hayırlarla rızık kolaylaşır” diyen müellif rızık da ecel gibi levhi mahfuzda silinmek ve yazılmak hükmüne benzetir. Bundan sonra tevekkül, musibet ve zararlar ile dua hakkında bilgi vermektedir.⁹⁹

Cumhuriyet döneminde ilk defa amentü şerhi ismi ile yazılan bu ilmihalde rivayetlere fazlaca yer verildiği görülmektedir. Halkın anlayabileceği kolay ve sade üslupla yazılmıştır. İtikadi konuların izahında gereğinden fazla bilgi vermekle beraber her konu hakkında delil olarak faydalandığı ayetleri belirtmesi diğer ilmihal kitaplarında bulunmayan özelliklerden biridir.

---

⁹⁹ N.Kurtulmuş, a.e., s. 432-442

2.1.3 Ömer Nasuhi Bilmen ve Büyük İslam İlmihali

2.1.3.1 Ömer Nasuhi Bilmen'in Hayatı

1883'te Erzurum'un Salasor köyünde doğan Ömer Nasuhi Bilmen'in babası Hacı Ahmet Efendi validesi ise Muhibe Hanım'dır.¹⁰⁰ İlk tahsiline Ahmediye Medresesi müderrisi ve nakibu'l-eşraf kaymakamı olan Abdürrezzak İلمي Efendi ile Erzurum müftüsü müderris Hüseyin Haki Efendilerden okuyarak başlamıştır. Bu iki alimin vefatı üzerine 1908 yılında İstanbul'a gelen Bilmen Fatih dersiamlarından Tokatlı Şakir Efendi'nin derslerine devam ederek 1909 yılında ondan icazet almıştır. Daha sonra imtihanla medresetü'l-kudata girmiş, burada hukuk ilmi tahsil ederek 1913 yılında birincilikle şahadetname almıştır. 1912 yılında açılan ruus imtihanını da kazanarak Fatih dersiamları arasına katılmıştır.¹⁰¹ Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Nasuhi Hoca, Fatih Camii'nde bilahare Daru'l-hilafe medresesi ve medresetü'l-vaizinde fıkıh, usul-i fıkıh, Sahn medresesi yüksek kısmında kelim, Daruşşafaka'da da 15 yıl kelim, siyer, felsefi ahlak dersleri vermiş, ayrıca İstanbul İmam-Hatip okulu ve Yüksek İslam Enstitüsünde de usul-i fıkıh ve ilmi kelim dersleri okutmuştur.¹⁰²

Ömer Nasuhi Bilmen'in ilk resmi vazifesi 1913'te atandığı fetvahane-i Ali müsevvid mülazımlığıdır. 1915'te aynı dairenin telif heyeti azalığına, 1917'de temyiz mahkemesi şeriyeye dairesi mümeyyizliğine getirilmiştir. 1926 senesinde İstanbul müftülüğü muavinliğine tayin olan Ömer Nasuhi Bilmen, 1943 yılında İstanbul müftülüğüne

¹⁰⁰ Rahmi Yaran, Bilmen, Ömer Nasuhi, DİA, VI, İstanbul-1992, s.162.

¹⁰¹ V. Vakkasoğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Alimleri, İstanbul-1987, s. 80; A. Salim Bilmen, Ömer Nasuhi Bilmen: Hayatı, İstanbul-1975, s. 14-15; Ömer N. Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, II, İstanbul-1974, s. 797; Orhan Balcı, "Diyanet İşleri Başkanlarımız", Diyanet Gazetesi, sy. 336, Ankara-1987, s. 17; Rahmi Yaran, a.g.e. s. 162.

¹⁰² Rahmi Yaran, a.e. s. 162; V. Vakkasoğlu, a.g.e., s. 81; Orhan Balcı, a.e., s.17.

getirilmiştir. ¹⁰³

30 Haziran 1960 yılında beşinci diyanet işleri başkanlığına tayin edilen Bilmen, bir müddet sonra 6 Nisan 1961'de kendi arzusu ile emekliğe ayrılmıştır. 12 Ekim 1971'de İstanbul'da vefat eden bu büyük alim Edirnekapı Sakızağacı şehitliğine defnedilmiştir. ¹⁰⁴

Mütevazi ve müttaki birisi olan Ömer Nasuhi Bilmen, inandığı değerlerden asla taviz vermemiş, eserleriyle halkımız üzerinde önemli tesirler bırakmıştır. Hayatı boyunca siyasetten uzak kalan Nasuhi Hoca'nın uzun süren memuriyet hayatı süresince iki aylık bir izni dışında bir gün bile vazifesine gitmediği görülmemiştir. Hayatının sonuna kadar ilmi çalışmalarını sürdürmüş, emekli olduktan sonra bile sekiz ciltlik tefsirini yazmıştır.

2.1.3.2 Eserleri

Müellifin birçok eserleri vardır. Başlıcaları şunlardır:

1- Muvazzah İlm-i Kelam Dersleri: 1921-1924 yılları arasında kaleme alınan Muvazzah İlm-i Kelam Dersleri, müellifin Osmanlıca basılmış ilk eseridir. Daha sonra 1955 yılında Latin harfleriyle basılmıştır. Geniş bir giriş, altı bölüm ve sonuçtan oluşan bu eserde, itikadi ve kelami konular ele alınmıştır

2- Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu: İlk defa 1949 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından yayımlanan bu eserin daha sonra sekiz cilt halinde birçok baskısı yapılmıştır. İslam hukuku sahasında Türkçe olarak kaleme alınmış ilk ve en muhtevalı eser olan Hukuk-ı İslamiyye, mezhepler arası mukayeseli ve sistematik bir İslam hukuk kitabıdır.

¹⁰³ V. Vakkasoğlu, a.e., s. 81-82; Ö.N. Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, II, s. 798.

¹⁰⁴ V. Vakkasoğlu, a.e., s. 82; Ö. N. Bilmen, a.g.e., s. 798; A. Salim Bilmen, Ömer Nasuhi Bilmen: Hayatı, İstanbul-1975, s. 20,22; Ö. N. Bilmen, a.e., s. 797;Orhan Balcı, a.g.e., s.17.

3- Büyük İslam İlmihali: 1947-1948 yıllarında fasiküller halinde neşredilen Büyük İslam İlmihali, on kitaptan oluşmaktadır. İtikad, ibadet, ahlak konuları yanında siyere de geniş yer vermiştir. Dili ağır olmakla birlikte halkın dini bilgilerle ilgili ihtiyacının giderilmesinde önemli boşluğu dolduran eser günümüze kadar 2.5 milyonun üzerinde basılmıştır.

4- Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin: 1955 yılında yazılan Büyük Tefsir Tarihi, iki ciltten müteşekkildir. Tefsir usulü ve tefsir tarihinden bahseden bu eser, 664 tefsir kitabıyla bunların müellifleri hakkında bilgi vermektedir.

5- Hikmet Goncaları: 1963 yılında yazılmış olup 500 hadisın tercüme ve izahından ibarettir.

6- Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Alisi ve Tefsiri: 1963-1966 yılları arasında kaleme alınan eser 8 ciltten meydana gelmiştir. Müellifin emekli olduktan sonra yazdığı bu tefsirde, ayetlerin sadece bir üslupla izah ve tefsiri yapılmaktadır. Ömer Nasuhi Bilmen'in bundan başka basılmış birçok eseri daha vardır.¹⁰⁵

2.1.3.3 Büyük İslam İlmihali ve İtikadî Konular

1947-1949 yıllarında fasiküller halinde basılan Büyük İslam İlmihali, 1954'te bir cilt halinde toplanmıştır. Sahasında önemli bir kaynak olmakla birlikte günümüze kadar 2.5 milyondan fazla satılmak suretiyle satış rekoru da kıran muteber bir eser olmuştur. İtikada, ibadetlere(abdest, namaz, oruç, zekat, hac ve kurban), kerahiyet ve istihsana, ahlaka, siyer-i enbiyaya ait olmak üzere on kitaptan oluşmaktadır. Müellif birçok zat tarafından kendisine dini ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir ilmihal kitabı yazılması için müracaat etmeleri üzerine

---

¹⁰⁵ Hayatı ve eserleri hakkında bk. Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin, II, İstanbul-1974, s. 797-798; Ahmet Salim Bilmen, Ömer Nasuhi Bilmen: Hayatı, eserleri, anılar, İstanbul-1975; Vehbi Vakkasoğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Alimleri, İstanbul-1987, s. 79-110; Orhan Balcı, "Diyanet İşleri Başkanlarımız", Diyanet Gazetesi, sy. 336, Ankara-1987, s. 14-17; Rahmi Yaran, Bilmen, Ömer Nasuhi, DİA, VI, s. 162-163

eseri kaleme aldığını söylemektedir. Akaitle ilgili kısa bilgilerle başlayan ilmihalde ibadet konularına geniş yer verilmiştir. Hükümlerde Hanefi mezhebi esas alınmakla birlikte Şafii, Maliki ve Hanbeli mezheplerinin görüşlerine de zaman zaman yer verdiği görülmektedir. A. Hamdi Akseki'nin İslam Dini adlı eserinden farklı olarak sekizinci kitapta Kerahiyet ve İstihsan başlığı altında; helal, haram, mubah ve mekruh olan şeylere, onuncu kitapta da Kur'an'da ismi geçen peygamberlerin siyretlerini ele alırken, dokuzuncu kitapta da İslam ahlakına yer verilmiştir. Halkın dini bilgilerle ilgili ihtiyacını karşılamada önemli bir boşluğu doldurmuştur.

İtikadi konuların ele alındığı birinci bölümde başlıca şu hususlar yer almaktadır: Hakiki bir dinin mahiyeti ve başlıca dinler, iman ve islamın mahiyetleri, Allah'a iman, peygamberlere iman, semavi kitaplara iman, meleklere iman, kıyametin mahiyeti, ahirete iman, kaza ve kadere iman, itikatta ehl-i sünnetin imamları ve itikadın manası.

Ömer Nasuhi Bilmen dinleri başlıca üç kısma ayırır: Birincisi, Allah Taala tarafından konulup peygamberler vasıtasıyla insanlara bildirilmiş olan dinlerdir. Bunlara 'İlahi ve Semavi Dinler' denir.¹⁰⁶ İkincisi; asılları bakımından hakiki bir din iken sonradan bozulmuş mahiyetlerini kaybetmiş olan dinlerdir. Bunlara muharref dinler denir.¹⁰⁷ Üçüncüsü de; asılları bakımından da hakiki bir dinle ilgili olmayan dinlerdir. Bunlara da batıl dinler denir.¹⁰⁸

Müellif hakiki dinin vasıflarını: 'yalnız bir Allah'ın varlığını bildirir, bütün peygamberlere, semavi kitaplara ve ahiret gününe inanılmasını ister, insanlar arasında kardeşlik vücuda getirir, her veçhile akla, hikmete uygun olur' şeklinde ifade ettikten sonra bu vasıflara haiz olan dinin sadece İslam Dini olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁹ İslam Dini'nin özelliklerini de şöyle sıralar: İslam Dini, hakiki dinlerin en sonu ve en mükemmelidir, bütün insanlara ve bütün asırlara ait umumi, fitri bir dindir. İnsanların yaratılışlarına ve yaşayışlarına

¹⁰⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük İslam İlmihali, İstanbul-1947, I, s. 7

¹⁰⁷ Ö. N. Bilmen Büyük İslam İlmihali, s. 7

¹⁰⁸ Ö. N. Bilmen a.e., s. 7

¹⁰⁹ Ö. N. Bilmen a.e., s. 8

tamamıyla uygundur, bir felah ve necat yoludur, bir selamet ve saadet kaynağıdır.¹¹⁰

Bundan sonra iman esaslarını şöyle izah eder:

İman: Lügat manasını, ‘bir şeye inanmak, bir şeyi tasdik etmek, bu şey böyledir, şöyledir diye hüküm vermektir’ diye tarif ettiği İmanın ıstılahî manasını şöyle izah eder: ‘ Allah taalanın dinini kalp ile kabul etmek yani: Rasulullahın (a.s.) bildirdiği şeyleri kati surette kalben tasdik eylemektir.’¹¹¹

Bu kısa ve öz tariftten sonra Müellif diğer ilmihallerde olduğu gibi iman da aslın tasdikten ibaret olduğunu, dil ile ikrarın müslüman olduğuna hükmedilmesi için gerektiğini belirtmektedir. İman hususunda tasdik ve ikrar ile beraber ibadetin de gerekli olduğunu söyleyen Nasuhi, güzel amellerin imana kuvvet vereceğini, insanı azaptan kurtarıp Allah’ın lütuflarına erdireceğini de ifade etmektedir.

İslam: Lügatte, itaat, inkıyat, bir şeye teslimiyet manalarına gelen İslamın istilahi manasını da şöyle tarif eder: Allah Teala’ya itaat etmek, Peygamberimiz’in din namına bildirdiği şeyleri kalp ile tasdik, lisan ile ikrar eyleyip doğru ve hak kabul etmektir.¹¹²

Ömer Nasuhi Bilmenin, bu konuları izah ederken faydalandığı kaynakları dipnot halinde vermediği gibi bu tariflerin delilleri olan ayet ve hadisleri de zikretmemektedir. Bu durum konunun sade ve anlaşılır olmasında kolaylık sağlarken, tarifi yapılan terimlerin hangi delillere dayandığını bilmede müşkilât arz etmektedir.

İslam Dini’nde: “Allah’a, meleklerle, kitaplara, peygamberler, ahiret gününe, kaza ve kadere iman etmek, imanın başlıca altı şartı olduğunu” söyleyen müellif böyle zarurat-ı diniyeden olan herhangi bir şeyi inkar edenin dinden çıkacağını da söylemektedir.¹¹³

¹¹⁰ Ö. N. Bilmen a.e., s. 9

¹¹¹ Ö. N. Bilmen a.e., s. 10

¹¹² Ö. N. Bilmen a.e., s. 11

¹¹³ Ö. N. Bilmen a.e., s. 11

Büyük İslam İlmihali'nde iman konusu ele alınırken Akseki'nin İslam Dini ve Numan Kurtulmuş'un Amentü Şerhi'nde olduğu gibi icmali ve tafsili iman ayrımı yapılmadığı görülmektedir. Müellifin bu eserinde, itikadi konular ibadet konuları kadar geniş ele alınmamıştır. Ömer Nasuhi Bilmen'in Muvazzah İlmî Kelam dersleri adlı eserinde etraflıca anlattığı itikadi konular ¹¹⁴ Büyük İslam İlmihali'nde kısa ve öz olarak ele alınmıştır. Müellif tafsilatlı bilgi alınması için bu eserine müracaat edilmesini düşündüğünden bu tarz anlatımı tercih etmiş olabilir. Büyük İslam İlmihali'ndeki itikadi konuların izahında zikretmediği ayet ve hadisleri Muvazzah İlmî Kelam Dersleri'nde –ayet numaraları ve hadis kaynaklarını belirtmese de- yazdığı görülmektedir.

İslam'ın, kelime-i şahadet, namaz, oruç, zekat ve hac olmak üzere beş şartının olduğunu söyleyen Nasuhi, bu şartlara riayet eden bir insanın müslüman unvanına kavuşmuş olacağını da ifade etmektedir.¹¹⁵

Allah'a İman: Yüce Allah'ın varlığına ve sıfatlarına inanmanın imanın birinci temeli olduğunu ifade eden müellifin bu konuyu şöyle özetlediği görülmektedir: 'Allah Teala diye mukaddes ismini zikrettiğimiz bir halik-i azimüşşan vardır, Onun zat-ı ehadiyyeti bütün kemal sıfatlarıyla muttasıftır, bütün noksan sıfatlardan münezzehtir.'¹¹⁶ Bundan sonra Allah'ın sıfatlarını iki kısma ayıran Bilmen, Vücut sıfatını ayrı olarak ele almaktadır. Kıdem, beka, havadise muhalefet, kıyam bizzat, vahdaniyetten ibaret olmak üzere beş sıfatı 'Sıfat-ı Selbiye' derken, hayat, ilim, irade, kudret, semi, basar, kelam, tekviden ibaret olan sekiz sıfata da 'sıfat-ı zatîye ve sıfat-ı subutîyye' adını vermektedir.¹¹⁷ Diğer ilmihal kitaplarında subutî sıfatlar başlığı altında izah edilen sıfatlara müellif, sıfat-ı zatîye ve sıfat-ı subutîyye ismini verirken, yine aynı ilmihal kitaplarında zatî sıfatlar başlığı altında izah edilen sıfatlardan 'vücut' sıfatını ayrı ele alarak bunlara 'selbi sıfatlar' adını vermektedir.

¹¹⁴ bk. Ö. N. Bilmen Muvazzah İlmî Kelam Dersleri, İstanbul-1955, s. 52-526.

¹¹⁵ Ö. N. Bilmen Büyük İslam İlmihali, s.12.

¹¹⁶ Ö. N. Bilmen a.e., s. 12.

¹¹⁷ Ö. N. Bilmen a.e., s. 13.

Allah'ın varlığını ispat eden pek çok delilleri, 'Muvazzah İlmi Kelam Dersleri' adlı eserine¹¹⁸ havale eden Ömer Nasuhi Bilmen bunlardan sadece: 'Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardına gelip gidişinde akıllı selim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır' ¹¹⁹ ayeti kerimesini düşünerek selim akıl sahiplerinin tefekkürle Allah'ın varlığını bulabileceğini söylemektedir.¹²⁰ Bundan sonra da selbi ve zatî (subutî) sıfatların kısaca izahını yapmaktadır.¹²¹

Peygamberlere İman: Peygamberin Lügatte: "bir haberi getirip bildiren kimse" anlamına geldiğini söyleyen Ömer Nasuhi, din istilahında: "Allah Teala'nın dinini kullarına bildirmek için memur ettiği pek muhterem insanlardan her birine "peygamber" denilmiştir ki bu zatlar Allah Teala'nın birer elçisi demektir şeklinde tarifini yapmaktadır.¹²²

Mucizeyi, "başkalarının vücuda getiremeyecekleri harikulade şeylerdir ki; bir peygamberin doğruluğuna şahadet için onun tarafından Hak Teala'nın kudretiyle vücuda getirilir"¹²³ diye tanımlarken, Kerameti de "bir kısım harikulade şeylerdir ki Allah Teala'nın kudreti ile evliya denilen kulları tarafından vücuda getirilir" şeklinde tarif etmektedir.¹²⁴ Keramet, o velilerin tabi olduğu peygamber için birer mucize sayılacağını da ifade etmektedir.

Meunet (istidraç) konusuna da değinen Ömer Nasuhi Bilmen, meunetin peygamberlik iddasında bulunmayan bazı alelade kimselerde zuhur eden harikulade hadiseler olduğunu, bunun da söz konusu fiillere konu olan kişilerin büyüklüklerini göstermeyip mucize ve keramet derecesine varamadıklarını gösterdiğini söylemektedir.

Allah'ın sıfatları konusunda olduğu gibi, nebi ve resul tanımında da diğer kitaplardan farklı izahlar yapan müellife göre: "Yeni bir din veya yeni bir şariat ile bir ümmete peygamber

¹¹⁸ bk. Ö. N. Bilmen Muvazzah İlmi Kelam Dersleri, İstanbul-1955, s. 57-174.

¹¹⁹ Ali İmran, 3/190.

¹²⁰ Ö. N. Bilmen Büyük İslam İlmihali, s.14.

¹²¹ bk. Ö. N. Bilmen a.e., s. 15-22.

¹²² Ö. N. Bilmen a.e., s. 22-23.

¹²³ Ö. N. Bilmen a.e., s. 23.

¹²⁴ Ö. N. Bilmen a.e., s. 23.

olarak gönderilmiş olan zata nebi denildiği gibi resul, mürsel de denir. Yeni bir kitap ve yeni bir şariat ile gönderilmeyip de kendisinden evvelki bir peygamberin kitabını ve şariatını ümmetine bildirmeye memur olmuş olan zata da yalnız nebi veya peygamber denilir, resul ve mürsel denilmez.¹²⁵ İslam Dini ve Amentü Şerhin de nebiye, resul veya mürsel denilebileceği belirtilmezken Ömer Nasuhi Bilmen'in de Allah'ın sıfatlarında olduğu gibi resul ve nebi ayrımını yaparken daha dikkatli olduğu görülmektedir.

Kur'an'da adı geçen yirmi beş peygamberin ismini zikrettikten sonra, Üzeyr, Lokman ve Zülkarneyn adında üç zatın büyük insanlar olmakla birlikte peygamber mi yoksa veli mi olduğu konusunda ihtilaf bulunduğunu söyleyen Bilmen, peygamberlerin: sıdık, emanet, fetanet, ismet, tebliğ-i şariat gibi beş güzel vasıflarının bulunduğunu da belirtmektedir.

Müellifin peygamberlere iman konusunda anlattığı bilgilerden şu neticeye varılabilir: Peygamberlere iman etmek onların vasıflarını ve seciyelerini bilip tasdik etmektir, peygamberlerden birini inkar etmek hepsini inkar etmek olduğu gibi Allah Teala'ya da iman etmeme anlamına gelmektedir, Allah'ı hakkıyla bilebilmek, Onun rızasına uygun ibadet yapabilmek için peygamberlere ihtiyaç vardır.

Kitaplara İman: Ömer Nasuhi Bilmen Allah Teala'nın peygamberlerden bir kısmı vasıtasıyla insanlara kendi iradelerini, emirlerini, nehiyelerini ve hikmetlerini bildirdiği kitapların bir kısmına suhuf (birkaç sahifelik kitaplar) dendiğini diğer kısmını da 4 büyük kitabın oluşturduğunu söylemektedir. Bunlar hakkında kısa bilgi verdikten sonra bu kitapları Allah'ın peygamberlerine Cebrail vasıtasıyla veya başka şekilde ilham ve ihsan buyurduğunu belirtmektedir. Kitaplara imanda, başka milletlerin ellerinde bulunan kitapların ilahî olduğuna değil, semavî kitapların peygamberlere ihsan bulunmuş olduğuna iman edilmesinin farz olduğunu belirtirken bu gün sadece Kur'an'ın ilahi kitap olduğunu vurgulamaktadır.¹²⁶ Tevrat, Zebur ve İncil'in nüshalarından hiç biri, Musa, Davud ve İsa (a.s.) a indirilmiş kitapların aynı olmadığını ifade ettikten sonra Kur'an'ın ilahi bir kitap

¹²⁵ Ö. N. Bilmen a.e., s.23.

¹²⁶ bk. Ö. N. Bilmen a.e., s.27-28.

olduğunu şöyle izah eder: Kur'an başlangıçta Hz. Peygamber ve bir çok sahabe tarafından ezberlenmiştir, Hz. Ebu Bekir zamanında ashabı kiramın huzurunda bir nüshası yazdırılarak muhafaza edilmiştir. Hz. Osman zamanında da bu nüsha çoğaltılmıştır. Bütün insanlık alemine gönderilen Kur'an her asırda yüz binlerce defa yazılmış ve bir çok zat tarafından ezberlenmiştir. Bu yüzden bir harfi bile değişmemiştir.¹²⁷ Böylece Kur'an'ın sağlam bir şekil de muhafaza edildiğini belirterek Kur'anın ilahi vasfını kaybetmediğini ispata çalıştığı görülmektedir.

Müellif peygamberlerin sınırlı hayatı bittikten sonra onların bildirdiği ilahi hakikatlerin kitaplar sayesinde devam edeceğinden insanların ilahi kitaplara ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Allah'ın yeryüzüne şeref veren en son ve en mukaddes bir kitabı olduğunu söylemekte bu kitabın özelliklerini de şöyle sıralamaktadır. Onun manası da lafzı da Allah'tandır. Hak Teala'nın vahyi iledir. Kur'anın manasıyla amel edilir, nazmı ise bir ibadet olmak üzere okunur, nazmının yerine başka lafız konamaz, hiçbir tercüme Kur'an hükmünü alamaz.¹²⁸

Meleklerle İman: Müellifin ruh gibi latîf, nuranî, mahiyetleri Allah tarafından bilinen varlıklar olarak tanımladığı meleklerin özellikleri şöyle özetlenebilir: Melekler yemez-içmez, evlenmez, doğup-doğurmazlar, muhtelif şekillere girmeye kadirdirler, isyan etmeyen, itaatkar varlıklardır. Kıyamete kadar kutsiyet içinde manevi zevkle yaşarlar. Varlığı mümkün olan melekler peygamberler ve semavi kitaplar tarafından bildirilmiştir. Dolayısıyla melekleri inkar, kitapları ve peygamberleri inkar demektir. Ruhumuzu ve vicdanımızı göremediğimiz halde kabul ederken melekleri inkar edemeyiz.

Bir çok melek olduğunu söyleyen müellif Cebrail, Mikail, Azrail, İsrail adındaki dört büyük melek ve görevleri ile Kiramen Katibin hakkında bilgi verirken diğer ilmihallerde bu

---

¹²⁷ bk. Ö. N. Bilmen a.e., s. 29.

¹²⁸ bk. Ö. N. Bilmen a.e., s. 30-31.

konuda geçen Munker ve Nekir meleklerinden Ahirete İman konusunda bahsettiği görülmektedir.¹²⁹

Ahirete İman: Ömer Nasuhi Bilmen bu dünyadan sonraki nihayetsiz alemdir şeklinde tarif ettiği ahiretin vukuunun Kur'an ayetleri, peygamberimizin hadisleri ve bütün ümmetin icmaı ile sabit olduğunu söylemektedir. Müellifin bu eserinde anlattığı ahirete iman konusu şöyle özetlenebilir:

İsrafil (a.s.)'in nefha-i ulâ denilen birinci sura üfürmesiyle kıyamet kopacak her şey altüst olup fani hayat sahipleri ölecektir. Kıyametin kopacağı zamanı ancak Allah bilir. Kıyametin alametleri de şöyle sıralanabilir: Din hakkında bilgisizliğin artması, içki, zina ve öldürme gibi günahların artması küçük alametlerdir.

Bir dumanın, Deccal, Ye'cüc-Me'cüc ve Dabbetülazın çıkması, Hz. İsa'nın inmesi ve güneşin batıdan doğması ise büyük alametlerdir.

Nefha-i saniye yani ikinci üfürmeyle insanlar yeniden dirilip mahşerde toplanacaklar, ruhlarda cesetlere iliklecektir. Mahşerde her insan hesaba çekilecek, peygamber ve büyük zatların şefaatine nail olanlar sıratın kolay geçerek cennete gireceklerdir. Amel defterleri insanın dünyada iyi ve kötü bütün işledikleri fiillerin yazılı olduğu defterdir.

Mizan: Mahşerde herkesin amellerini tartmaya mahsus bir mikyastır. Sırat cehennem üzerine kurulmuş, üzerinden geçilmesi pek zor bulunan bir köprüdür. Müminler cennette mekan ve zamandan münezzehtir. Uluhiyetine layık bir şekilde Allah'ı göreceklerdir.

Havz-ı Kevser: Mahşer günü Allahın peygamberimize ihsan ettiği havuzdur ki tatlı suyundan müminler içerek mahşerin dehşetli hararetini giderecekler. Bütün bu şeylerin hakikatini künhüyle bilmek Allah'a mahsustur. Bu alem boş yere yaratılmamıştır. Bu

---

¹²⁹ bk. Ö. N. Bilmen a.e., s. 34-35.

dünyada herkes yaptığı işlerin mükafatını veya mücazatını yeter derecede görmemektedir, bunun için adaletin tecelli edeceği bir alem lazımdır.¹³⁰

Kaza ve Kadere İman: Ömer Nasuhi Bilmen kazayı “herhangi bir şeyin muayyen bir zamanda, muayyen bir veçhile vücuda gelmesine Cenab-ı Hakkın ezelde dilemiş olması” şeklinde tarif ederken, Hak Teala’nın böylece dilemiş olduğu herhangi bir şeyi zamanı gelince meydana getirmesine de kaza dendiğini ifade etmektedir. Kaza ile kadere imanın Allah’a iman olduğunu da belirtmektedir.¹³¹

İnsanın kâsib, Allah’ın da hâlik olduğunu söyleyen müellif Kaza ve Kaderin insanların mesuliyetlerine mani olmadıklarını vurgulamaktadır. Kaza ve Kader ne ise o zuhura gelir diye çalışmayı terk etmenin caiz olmadığını ifade etmektedir.¹³²

Büyük İslam İlmihali Cumhuriyet döneminde yazılan en önemli ilmihallerden biridir. Dili ağır olmakla birlikte üslubu güzel, faydalı bir eserdir. Ali Fikri Yavuz tarafından sadeleştirilmesiyle halkın kolay anlayabileceği bir ilmihal haline gelmiştir. Ali Fikri Yavuz tarafından sadeleştirilmesi yapılan Büyük İslam İlmihalinde baskı tarihi verilmemektedir. Kitabın geneline göre itikadi konulara fazla yer verilmediği görülmektedir. Diğer ilmihallerden farklı olarak kerahiyat ve istihsan bahsi ile peygamberler tarihi konuları ele alınmıştır. Ayrıca diğer ilmihal kitaplarında hiç anlatılmayan veya kısaca bahsedilen Hz. Muhammed’in hayatı hakkında geniş bilgi verilmiştir. Ömer Nasuhi Bilmen iman esasları konusunu mavazzah ilm-i kelam dersleri adlı eserine havale ettiği için bu ilmihalde kısa ve öz anlatmıştır. Kitabın sonunda faydalandığı kaynakları zikretmekle birlikte konuların izahında hangi görüşü, hangi kaynaktan aldığını dipnot halinde belirtmemektedir. Bu durum eserdeki görüşlerin kime ait olduğunu tespit etmede zorluk meydana getirmektedir. Ayrıca kitapta geçen ayet ve hadis numaralarını vermediği görülmektedir. İtikadi konuların inanmayan birisini ikna etmek veya inanç konusunda bazı şüpheler taşıyan kimselerin bu

---

¹³⁰ bk. Ö. N. Bilmen a.e., s. 36-42.

¹³¹ bk. Ö. N. Bilmen a.e., s. 43.

¹³² bk. Ö. N. Bilmen a.e., s. 44-45.

Őphelerine cevap vermek dűŐncesinden ziyade inanmıŐ birisine bilgi vermek maksadıyla yazıldıđı sűylenbilir. Allah'ı inkar edici pozitivizm ve materyalizm gibi cereyanların tesirinde kalan insanlara itikadi konuları bu tarzda sunmak yeterli olmayabilir.

2.1.4 Hüseyn Hilmi Işık ve Tam İlmihal: Se'âdet-i Ebediyye

2.1.4.1 Hüseyn Hilmi Işık'ın Hayatı

Hüseyn Hilmi Işık'ın babası Said Efendi, dedesi Lofca'nın Tepova köyünden İbrahim pehlivandır. 1911'de İstanbul'da doğmuştur. İlk tahsilini İstanbul Eyüp Sultan'da Reşadiye Numune Mektebi'nde yapmış, orta ve liseyi de Halıcıoğlu Askeri Lisesi'nde tamamlamıştır.¹³³ 1932 yılında eczacılık fakültesini, 1936 tarihinde de kimya yüksek mühendisliğini bitirmiştir. Teğmenlikten albaylığa kadar Türk ordusunda zehirli gazlar mütehassıslığı ve kimya öğretmenliği yapmıştır. 1929'dan 1943 senesine kadar Nakşibendî-halidî şeyhi Abdülhakim Arvasi'den (ö.1943) din dersleri almıştır.¹³⁴ 1953 yılında Üsküdar ve Kadıköy'de müftülük yapmış olan Seyyid Ahmet Mekki'den icazet almıştır.¹³⁵ 1960 yılında 6 senelik albay iken 49 yaşında emekli olmuştur.

Çeşitli din ve fen kitapları yazarı olan Hüseyn Hilmi Işık'ın Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce kitapları neşredilmiştir. Kendisi tarafından kurulan İhlas Vakfına ait Hakikat Kitabevi tarafından Arapça, Farsça, Türkçe, ve bunlardan tercüme ettirdiği Fransızca, Rusca, Almanca, İngilizce, Arnavutca ve diğer dillerde kitapları neşredilmiştir.

Eserlerinde Vahhabi, Rafizi ve Tebliğ-i cemaat akımlarına şiddetle karşı çıktığı görülmektedir.¹³⁶

2.1.4.2 Eserleri

Müellifin tercüme ettiği ve basılmış başlıca eserleri şunlardır;

¹³³ M. Sıddık Gümüş, Tam İlmihal: Saadet-i Ebediye, İstanbul,1996, s. 4.

¹³⁴ M. Sıddık Gümüş, a.e., s. 1111

¹³⁵ M. Sıddık Gümüş, a.e., s. 5

¹³⁶ M. Sıddık Gümüş,a.e. s. 1111.

1-Eshab-ı Kiram: Müellifi İmam-ı Rabbani'dir. H.Hilmi Işık tarafından tercüme edilmiştir. 1966 yılında Salah Bilici Kitabevi tarafından basılan eser 288 sayfadan oluşmaktadır.

2-Hüccetü'l İslam İlmihali: Gazzali'nin (ö.1111) Eyyühe'l-Veled adlı eserinin H. Hilmi Işık tarafından yapılan tercümesidir. Salah Bilici Kitabevi tarafından basılmış olan eser 221 sayfadan oluşmaktadır.

3-Dinde Reformcular: Dinde reform yapmayı savunanlara karşı ehl-i sünnet alimlerinin görüşlerini toplayarak cevap vermek amacıyla Hüseyin Hilmi Işık tarafından yazılmıştır. 1968 yılında Işık Kitabevi tarafından basılan eser 159 sayfadan oluşmaktadır.

4-Aleviye Nasihat: İmam-ı Rabbani'nin bu eserini H. Hilmi Işık tercüme etmiştir. 63 sayfadan oluşan kitabın 1967 yılında Işık Kitabevi tarafından basılmıştır. Bu eser daha önce Zeynel Abidin Işık adıyla 1964 yılında tercüme edilmiştir.

5-İman ve İslam: Mevlana Halid-i Bağdadî'ye (ö.1826) ait olan bu eseri de yazar tercüme etmiştir. Işık Kitabevi tarafından 1967 yılında basılmış olan kitap 64 sayfadan oluşmaktadır.

Yazarın bunlardan başka: Aldanmayalım, İslam'a Hizmet, Yüz Karası, İslam Alimleri, Kur'an-ı Kerim'de Kıyamet ve Ahiret, Mektubat Tercümesi, Vehhabiye Nasihat, Tam İlmihal: Seadet-i Ebediyye, Büyük Mızraklı İlmihali, Ehl-i Sünnet Yolu ve İslamda İlk Fitne adlarıyla basılmış eserleri de vardır. Ancak bunlar da genellikle Ehl-i Sünnet alimlerinden toplanmış tercüme ağırlıklı eserlerdir.

Yazarın kitaplarında, Zeynelabidin Işık, M. Sıddık Gümüş gibi müstear isimler kullandığı bilinmektedir. Genel olarak eserlerinde ilk baskılarının belirtilmemesi, kitapların birinci baskılarının tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Yazarın kitapları, kendi fikirlerinden ziyade İmam-ı Rabbani, Gazzali ve Halid-i Bağdadi gibi ehl-i sünnet alimlerinin eserlerinden

yaptığı tercümelere olmaktadır. Eserlerinde nakli esas alan yazarın, akli ön plana çıkaran akımlara karşı çıktığı görülmektedir.

2.1.4.3 Tam İlmihal ve İtikadî Konular

Yazarı M. Sıddık Gümüş ve Zeynel Abidin Işık diyede gösterilen Tam İlmihal'in hazırlayanı Hüseyin Hilmi Işık'tır. Üç bölümden oluşan eserin birinci kısmı 1956 yılında, ikinci kısmı 1957 yılında, üçüncü kısmı da 1960 yılında basılmıştır. Bu üç kitabın bir araya getirilmesiyle oluşan Tam İlmihal Seadet-i Ebediyye ilk defa 1963 yılında Bozkurt Kitabevi tarafından basılmıştır. Her baskısına yeni ilaveler yapılan ilmihalin günümüze kadar 67. baskısı yapılmış, "Endless Bliss" adıyla da İngilizce'ye çevrilmiştir.

1247 sayfa ve 241 maddeden oluşan Tam İlmihal'in birinci kısmında 98 madde, ikinci kısmında 73 madde, üçüncü kısmında da 70 madde bulunmaktadır. Bu 241 maddeden 108'i İmam-ı Rabbani'nin (ö. 1624) mektubat isimli eserinden, geri kalan 133 maddesi de başka islam alimlerinin kitaplarından toplanmıştır. Yazar kitabın tamamının tercüme olduğunu söylemesine rağmen, içinde kendine ait görüşlerin de olduğu görülmektedir.

Seadet-i Ebediyye'nin metot bakımından bu dönemde yazılan diğer ilmihallerdeki özellikleri taşımadığı görülmektedir. Eserde tasavvuf ve fıkıh başta olmak üzere tefsir, hadis ve kelam ilimleriyle alakalı pek çok dini konulara yer verilmiştir. Diğer ilmihal kitaplarında olduğu gibi konular itikat, ibadet ve ahlak bölümlerine ayrılmamıştır. İtikadî konularda belli düzen ve metodun kullanılmaması bu konuların nasıl ele alındığının anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. İbadet konularında Hanefi mezhebinin esas alındığı Tam İlmihal'in sonunda eserde adı geçen 1000 kişinin hal tercümeleri de yer almaktadır.

98 maddenin bulunduğu birinci kısımda 41 madde İmam-ı Rabbani'nin mektubatından tercümedir. Diğerleri Muhammed Ma'sumi Serhendi'nin (ö.1079) ve başka alimlerin kitaplarından alınmıştır. Pek çok konunun ele alındığı bu kısımda bazı önemli başlıklar

şunlardır: Hz. Muhammed (a.s.)'a uyma, ehl-i sünnet alimleri, uydurma tefsir yazan kafir olur. İman, Kur'an nedir, içtihat, ehl-i sünnet itikadı, sünnet, tenasüh ve iki ruhluluk yoktur, emri bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker ve cihat, tasavvuf ve namaz ,oruç, zekat gibi ibadet konuları. Esere ilmihal özelliği veren konular daha ziyade bu bölümde ele alınmıştır. İkinci kısımdaki 73 maddenin 34'ü yine İmam-ı Rabbani'ye aittir. Başlıca şu konular yer almaktadır: Unutulmuş sünnetleri meydana çıkarma ve bid'adlerden sakınmayı teşvik, dua, iman, helal ve haram, kaza kader, tefsir, hadis, dert ve belalar günahlara kefferattir, kibir ve ucub, Allah'ın isimleri, fıkıh ilmi, bozulmuş dinler, eshab-ı kiram, sosyalizm, madde ve atom. Ayrıca tütün içmek ve müzik dinlemek günah mı gibi bazı fikhî konuların yanında vera ve takva gibi bazı tasavvufi konulara da bu bölümde yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ki 70 maddenin 33'ü İmam-ı Rabbani'nin mektubatından tercüme edilmiş, diğerleri de başka alimlerin kitaplarından toplanmıştır. Bu bölümdeki bazı başlıklar da şöyledir: Sünnete sarılmak, islamiyette kesb ve ticaret, alışveriş ve ukubat gibi bir kısım fikhî meseleler, tasavvuf yolu, suluk dereceleri, fena ve beka gibi bazı tasavvufi konulara yer verilmiştir.

Kitabın her üç bölümüne, Hz. Muhammed'e(a.s.) itaat ve Onun sünnetine uyma konularını ele alan mektupların tercümeleri ile başlanmıştır. Ehl-i Sünnet alimlerinin görüşlerini esas alma, onların yolundan ayrılmama hususuna eserin her bölümünde ağırlık verildiği görülmektedir. Fikhî meselelerin yanında tasavvuf konularına da ağırlık verilen eserde kalamî mevzulara fazla yer verilmediği görülmektedir. İtikadî konuların farklı mektuplarda kısmen ve düzensiz olarak anlatıldığı görülmektedir.

H. Hilmi Işık birinci kısmın 11. maddesinde kâfirleri dost edinmenin onlara sert davranmamanın imanın gitmesine sebep olacağı konusunu anlatırken¹³⁷ 12. maddede kalpte hakiki tasdik bulunmasına alamet şeriata uymak olduğunu¹³⁸ belirtmektedir.

¹³⁷ M. Sıddık Gümüş, a.e., s.23-24.

¹³⁸ M. Sıddık Gümüş, a.e., s.30.

Uydurma tefsir yazanın kâfir olacağını da söyleyen yazar ehl-i sünnet alimlerin tercümelerine güvenileceğini vurgulamaktadır.¹³⁹

25. maddede de Kur'an hakkında şu bilgiler verilmektedir: Kur'an-ı Kerim nazm-ı ilahîdir. Kelam-ı ilahî olan Kur'an-ı Kerim mahluk değildir. Allah'ın diğer sıfatları gibi ezeli ve ebedîdir. 114 sure 6236 ayet vardır. Kur'an hiçbir dile tercüme edilemez. Ancak mealî ve tefsiri olur.¹⁴⁰ H. Hilmi Işık Türkçe Kur'an düşüncesine karşı çıktığı bu bölümde Kur'an'ın hiçbir dile hakkıyla tercüme edilemeyeceğini, hiçbir tercümenin Kur'an yerine geçemeyeceğini, hatta bu kitaplara Kur'an diyen kimsenin dinden çıkıp kafir olacağını¹⁴¹ belirttikten sonra şöyle devam etmektedir: Kur'an-ı Kerim Allah kelamı ve O'nun sözüdür. Allah sözünü Arap harflerinin ve seslerinin içine sokarak peygamberimize göndermiş, bununla kullarına emirlerini ve nehiyelerini bildirmiştir. Harf ve ses içine sokulmadan önceki "kelam-ı nefsi"si ile, harf ve ses içinde bulunan "kelam-ı lafzîsi hep O'nun kelamıdır. Allah'ın kelam-ı lafzîsini reddedip buna Allah kelamı değildir demek küfürdür. Evvelce gelen peygamberlere gönderilen kitaplar ve sayfeler hep Allah'ın kelamıdır.¹⁴² Tam ilmihalde Kur'an-ı Kerim hakkında diğer ilmihal kitaplarında yer almayan konular anlatılmıştır. Ancak Kur'an hakkındaki bilgiler farklı maddelerde ele alınmıştır. Kur'anın ne olduğu nasıl yazıldığı konusu 23. maddede anlatılırken onun Allah kelamı olduğu konusunun bu bölümde ele alınması konuların bütünlük içinde anlatılmadığını göstermektedir.

Seadet-i Ebediye ilmihali'nde itikadî konuların bir arada anlatıldığı bölüm 31. maddedir. Ehl-i sünnet itikadından bahsedilen bu bölümde Allah'a iman, peygamberler, Kur'an-ı Kerim, ru'yettullah, insanın fiilleri, şefaet, cennet-cehennem, melekler ve iman konuları ele alınmıştır. 67. mektup başlığı altında anlatılan konularda tercüme ağırlıklı olmakla birlikte yazarın kendi açıklamaları da vardır.

¹³⁹ M. Sıddık Gümüş, a.e., s.23.

¹⁴⁰ M. Sıddık Gümüş, a.e., s.43-44.

¹⁴¹ M. Sıddık Gümüş, a.e., s.46-47.

¹⁴² M. Sıddık Gümüş, a.e., s.54-55.

H. Hilmi Işık 73 fırka içinde cehennemden kurtulacak olanın yalnız ehl-i sünnet fırkası olduğunu bu yüzden ehl-i sünnet itikadını öğrenip imanı buna göre düzeltmek gerektiğini vurguladıktan sonra bu bölümde şu konuları anlatmaktadır:

Allah kadim olan zatı ile vardır, kadimdir, ezeldir. Allah'ın hayat, ilim, semî, basar, kudret, irade, kelam ve tekvin gibi kamil sıfatları vardır. Noksan sıfatlar O'nda yoktur. O zamanlı, mekanlı ve cihetli değildir. Cisim, madde, araz ve hâl değildir. Hudutlu, uzun, kısa ve dar değildir. Allah parçalanmaz, terkip edilmez. O'nun eşi ve benzeri, kadını ve çocukları yoktur¹⁴³. Allah'ın isimlerinin¹⁴⁴ de tevkifi olduğu söylenmektedir. Allah'ın mü'minler tarafından cennette görüleceği¹⁴⁵ de belirtilen eserde insanın filleri hakkında şu bilgiler verilmektedir: Allah insanları yarattığı gibi insanların işlerini de yaratır. İyi ve fena şeylerin hepsi O'nun takdiri ve dilemesi ile. Fakat iyi şeylerden razıdır, beğenir. Fenalardan razı değildir, beğenmez. "Allah kötülüklerin yaratıcısıdır" denilmemeli, "iyi ve kötünün yaratıcısıdır" denilmelidir¹⁴⁶. Mutezilenin "insan iyi ve kötü fillerini kendi yaratır" görüşü de bu bölümde tenkit edilmektedir. Ancak kulların ihtiyari ve ızdırârî filleri hakkında fazla bilgi verilmemiştir.

Eserde peygamberler: Allah'ın, ümmetlerini Allah'a çağırarak, azgın, yanlış yoldan doğru yola çekmek için gönderilmiş insanlar olarak tarif edilmektedir. Peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammet (a.s.)'in getirdiği dinin bütün dinleri neshedip yürürlükten kaldırdığı belirtilmektedir. Onun kıyamet alametleri ve kabir¹⁴⁷ hakkında verdiği haberlerin hepsi doğrudur denirken, peygamberlerin ve sâlih kulların Allah'ın izni ile günahı çok olan mü'minlere şefaet¹⁴⁸ edecekleri söylenmektedir¹⁴⁹. Peygamberlere iman konusunun kısmen ele alındığı bu bölümde diğer ilmihallerde tarifi yapılan nebî ve rasûl kavramlarından söz edilmezken peygamberlerin vasıfları konusuna da hiç değinilmediği görülmektedir. Yine

---

¹⁴³ M. Sıddık Gümüş, a.e., s.55.

¹⁴⁴ Allah'ın isimleri ve sıfatları hakkında bk. M. Sıddık Gümüş, a.e., s.431-435.

¹⁴⁵ M. Sıddık Gümüş, a.e., s.56.

¹⁴⁶ M. Sıddık Gümüş, a.e., s.56.

¹⁴⁷ Kabir hakkında bk. M. Sıddık Gümüş, a.e., s.481-482.

¹⁴⁸ Şefaet hakkında bk. M. Sıddık Gümüş, a.e., s.475-477.

¹⁴⁹ M. Sıddık Gümüş, a.e., s.57.

peygamber hakkındaki diğer meselelerden başka bölümlerde bahsedilmesi, konunun bütünlük içinde anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Cennetin, mü'minlere mükafat ve nimet vermek üzere, cehennemde ise kafirlere azap için hazırlanmış yer olarak tarif edildiği eserde kafirlerin cehennemde ebedî azap çekecekleri ve azaplarının azalmayacağı, kalbinde zerre kadar imanı olan mü'minin de cehennemde ebedî kalmayacağı belirtilmektedir¹⁵⁰. Melekler de Allah'a isyan etmeyen emroldukları şeyleri yapan, evlenmeyen, doğurmayan kıymetli varlıklar oldukları Allah'ın bunlardan bazılarını peygamber olarak seçtiği ifade edilmektedir¹⁵¹. Allah'ın meleklerden peygamber seçmesi ifadesi bir tercüme hatası olabilir. İbarede geçen rasül lafzı peygamber olarak değil de elçi olarak tercüme edilmesi daha doğru olsa gerektir. Zira peygamber daha ziyade insanlardan seçilen elçilere verilen isim olarak ifade edilirken, meleklerin de Allah ile peygamber arasında elçilik yaptığı bilinmektedir. İtikadi konuların bir arada verildiği bu kısımda iman hakkında da şu bilgilere yer verilmektedir:

İman, peygamberimizden gelen haberlere inanmak, inandığını söylemek demektir. İbadetler imandan değildir. Ancak imanın kemalini artırır ve güzelleştirir. İnanmanın azı-çoğu olmaz. Azalan ve çoğalan bir inanışa inanmak değil, zan ve vehim denir. İmanın kamil veya noksan olması ibadetlerin çok ve az olması demektir. İbadet çok olunca imanın kemali çok denir. Mü'minin büyük dahi olsa günah işlemekle imanı gitmez, kafir olmaz¹⁵². Bundan sonra bazı batıl mezhepler ve haramlar hakkında bilgi verilen bu bölümde Mehdiden de bahsedilmektedir.

İtikadi konuların¹⁵³ dağınık olarak anlatıldığı eserde iman esaslarından ahiret günü, kaza ve kadere iman konusu 49. maddede ele alınmıştır. Bu iki esasa inanmanın iman şartlarından olduğu, bunları kabul etmeyen kafir olacağı söylenen eserde başka ilmihal kitaplarında

¹⁵⁰ M. Sıddık Gümüş, a.e., s.58.

¹⁵¹ M. Sıddık Gümüş, a.e., s.58.

¹⁵² M. Sıddık Gümüş, a.e., s.58-59.

¹⁵³ İtikadî konular hakkında bk. M. Sıddık Gümüş, a.e., s.102-109,704-707.

bulunan izah ve tarifler yapılmamaktadır. Ahirete ve kadere inanmanın önemi anlatılmaktadır.¹⁵⁴

Seadet-i Ebediyye geniş muhtevaya sahip bir eserdir. İlmihalde ehl-i sünnet inancını ve ehl-i sünnet alimlerinin görüşlerini esas alma gayretinin ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak ehl-i sünnet görüşlerini müdafaa etmek kadar, bu düşüncelerin düzenli ve günün şartlarına göre takdim ve temsil edilmesi de önemlidir. Akli esas alan veya ehl-i sünnet alimlerinden farklı düşüncede olan kişilerin tenkidi hususunda ifrata gidildiği söylenebilir. Hissi ifadeler ile kafirlik kavramının fazla kullanılması ehl-i sünnet alimlerinin de kabul etmeyeceği bir görüş olsa gerektir. Zira kitapta tercümesi yapılan alimlerin bile birbirinden farklı görüşlere sahip olduğu bilinmektedir.

Tam İlmihal, konuların düzenli olarak ele alınması, ifrata giden görüşlerinin tashih edilmesi halinde halkın daha fazla istifade edebileceği bir ilmihal kitabı olabileceği söylenebilir.

---

¹⁵⁴ Ahirete iman hakkında bk. M. Sıddık Gümüş, a.e., s.707; Kaza ve kader hakkında bk. M. Sıddık Gümüş, a.e., s.411,707,714.

2.1.5 Büyük İlmihallerin Değerlendirilmesi

Cumhuriyet döneminde yazılan büyük ilmihaller iki gruba ayrılabilir:

1- Nakli esas alıp, rivayetlere geniş yer veren klasik tarzda yazılmış ilmihaller. Bu ilmihallerde ayet, hadis ve ehl-i sünnet alimlerinin görüşlerine ağırlık verilirken akli izah ve yorumlara fazla itibar edilmediği görülmektedir. Ayrıca konuların izahında belli bir düzen ve metot takip edilmezken, tasavvufi konulara, rivayetler ve menkibelere fazla yer verilmiştir. Mevzular anlatılırken fazla tafsilata girilen eserlerde, ibadet ve Allah korkusu konularına önem verildiği, tekfir meselelerinde ifrata gidildiği görülmektedir. Se'adet-i Ebediye ve Amentü Şerhi bu bölümde düşünülebilir. Pozitivizm ve materyalizm gibi akli esas alan akımların tesirlerini gösterdiği günümüzde bu tür ilmihallerle itikadî konuların müdafaasını yapmanın oldukça zor olduğu söylenebilir.

2-Nakli esas almakla birlikte akla da önem veren müellifler tarafından yazılan ilmihaller: Bu kitaplarda zayıf rivayet ve menkibelere fazla yer verilmezken konuların belli bir düzen ve metot takip edilerek anlatıldığı görülmektedir. İtikadî konularda devrin şartlarına göre akla hitabeden izahlar yapılırken, tasavvufî ve hissî ifadelerle rastlanmamaktadır. Materyalizm ve Animizim gibi İslam inancına aykırı akımlara karşı çıkılan bu eserlerde dinî kitapları hurafi meselelerden arındırma gayreti de görülmektedir. İslam Dini ve Büyük İslam İlmihali bu grupta düşünülebilir.

Cumhuriyet döneminde yazılmış olan büyük ilmihallerde şu faktörlerin etkileri görülmektedir:

1-Maddenin kendiliğinden olduğunu kabul eden materyalizm ve beşeriyetin dinî başlangıcının mutlak vahşet olduğunu iddia eden Animizim vb. gibi dıştan gelen Allah'ı ve dini inkar edici akımlar. Özellikle komünizmin yayılmasından sonra insanlar üzerinde etkisini gösteren bu akımlara ilmihal kitaplarında da cevap verilmeye çalışılmıştır. Akseki,

İslam Dini adlı eserin birinci bölümünde Animizim ve Natürizm nazariyelerine cevaplar verirken Ömer Nasuhi de İslam inancına aykırı bu akımları Muvazzah İlm-i Kelam Dersleri adlı eserinde tenkit eder. Amentü Şerhi'nin birinci bölümünde ve Se'adet-i Ebediye'nin Son Sözünde de bu akımlara cevap verilmeye çalışılmıştır. Dinlerin hakim olduğu ortaçağ döneminde yazılmış eserlerdeki bilgilerle bu akımlara cevap verilmeye çalışılan ilmihallerin, Allah'ı ve dini inkar edici cereyanlara karşı İslam itikadını savunmada yeterli olduğunu söylemek oldukça zordur. Zira eski dönemde dinsizlik düşüncesi bilgisizlikten kaynaklanmaktaydı. Günümüzdeki Allah'ı inkar edici akımların felsefe ve bilimi de yanlarına aldıkları görülmektedir. Bunlara karşı eski dönemlerde yazılmış eserlerdeki görüş ve metotlarla cevap vermeye çalışmak yeterli olmayacaktır.

2- Se'adet-i Ebediye İlmihali'nde yeni görüş ve akımlar Ehl-i Sünnet yolundan ayrılma olarak tenkit edilip, tasavvufa önem verildiği görülürken, Akseki, İslam Dini'nde, zamanımızdaki tasavvuf ve sufiye tarikatının, cahillerin ve menfaatperestlerin elinde şöhret yapma vasıtası olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla bu dönemde yazılan ilmihallerde farklı metot takip etmekten kaynaklanan eleştirilere de rastlanmaktadır. Bu durumda müellifin, bir yandan İslâm i'tikâdını dıştan gelen saldırılara karşı savunma, diğer taraftan da kendisine yapılan tenkitlere cevap verme gayretine yöneldiği görülmektedir.

3- Türkçe Kur'an, Türkçe ibadet ve dinde reform gibi dönemin siyasi ortamından kaynaklanan sebeplerin de bu dönemde yazılan ilmihallere tesir ettiği görülmektedir. Kitaplara iman konusunda ele alınan bu meselelere, A. Hamdi Akseki ve Ömer Nasuhi Bilmen gibi Diyanet İşleri Başkanlığı yapmış ve resmi görevlerde bulunmuş müelliflerin eserlerinde fazla yer verilmediği görülmektedir. İslam Dini ve Büyük İslam İlmihali'de, Kur'an'ın lafzı ve manasının da Allah'tan geldiği, hiçbir lafız ve tercümenin Kur'an yerine geçemeyeceği belirtilirken, Amentü Şerhi ve Se'adet-i Ebediye ilmihallerinde olduğu gibi Türkçe Kur'an ve ibadet düşüncesine karşı çıkıldığı görülmemektedir. Se'adet-i Ebediye ilmihalinde, hiçbir tercümenin Kur'an yerine geçemeyeceği belirtilirken, bu kitaplara Kur'an diyen kimsenin dinden çıkıp kafir olacağı vurgulanmaktadır.

Dinin Allah ile kul arasında vicdanî bir mesele olduğu düşüncesinin yayılmaya çalışıldığı bu dönemde yazılan ilmihallerde; imanın sadece kalp ile tasdik olduğu, dil ile ikrar ve amelin imandan bir cüz olmadığı konusunun ele alınmasına dikkat edilmediği düşünülebilir. Amentü Şerhi'nde dil ile ikrarda dikkatsizlik edenin mürâî olacağı belirtilirken diğer ilmihallerde dil ile ikrara fazla önem verilmediği görülmektedir. Bu durumun mü'minin inandığını söyleme ve yaşama cesaretini azalttığı söylenebilir.

Bu faktörlerden etkilendiği görülen cumhuriyet dönemi ilmihallerinde itikadi konuların günümüz insanların ihtiyaçlarına cevap verecek yeterlilikte ele alındığını söylemek zordur. Devrin bilim ve kültürüne vâkıf, islam i'tikadına aykırı felsefi akımları çok iyi bilen iyi bir akademik eğitim almış, hiçbir makam ve menfaat düşüncesi olmayan cesur ilim adamlarının yazacağı yeni ilmihallere ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bununla beraber bu dönemde yazılmış bu büyük ilmihallerin çok önemli bir boşluğu doldurduğu ifade edilmelidir.

2.2 Muhtasar İlmihaller

Cumhuriyet Döneminde büyük ilmihallerden daha çok küçük ve cep ilmihalleri adıyla Muhtasar İlmihaller'in yazıldığı görülmektedir. Ancak bu Muhtasar İlmihaller genel olarak büyük ilmihallerdeki konuların kısa ve öz yazılmasından meydana gelmiştir. Bu bölümde yer alan Mutasar İlmihaller, küçük ilmihaller, manzum ve mızraklı ilmihaller olmak üzere üç başlık altında ele alınmıştır.

İslamî eserlerin fazla basılmadığı bu dönemde kütüphaneler, yaynevleri katalogları ve İslami Eserler Bibliyografyası'ndan¹⁵⁵ tespit edilebilen ilmihal kitapları tarih sırasına göre şunlardan ibarettir:

2.2.1 Küçük İlmihaller

1-Yeni İlmihal: Ahmet Halit'in kaleme aldığı eser Halit Kitabevi tarafından 1931 yılında İstanbul'da basılmıştır. 48 sayfadan oluşan küçük bir ilmihal kitabıdır.

2-Yeni İlmihal (Halk İçin Din Kitabı): Hilmi Kitabevi tarafından basılan eserin müellifi İbrahim Hilmi'dir. Halkın anlayabileceği tarzda ilmihal konularını ele alan eser 1931 yılında İstanbul'da basılmıştır.

3-Tatbikatlı İlmihal: 52 sayfadan oluşan eser Tefeyyüz Kitabevi tarafından 1932 yılında basılmıştır. Beyazıt Devlet Kütüphanesinde mevcut olan Tatbikatlı İlmihalin sadece yazar adı Mustafa olarak belirtilirken müellifin soyadı yazılmamıştır. Küçük boyda ve sade bir üslupla yazılmıştır.

---

¹⁵⁵ Osman Öztürk-Bekir Topaloğlu, Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan İslami Eserler Bibliyografyası, Ankara-1975

4-Ameli İlmihal: Yine Tefeyyüz Kitabevi tarafından basılmış olup 37 sayfadan oluşmaktadır. Mehmet Nuri'nin yazmış olduğu eser 1932'de İstanbul'da basılmıştır.

5-Büyük İlmihal: Muhammet Salih Yeşil'in yazdığı Büyük İlmihal Burhaneddin Matbaası tarafından 1944 yılında İstanbul'da basılmıştır. 48 sayfadan oluşan bu ilmihal her ne kadar ismi Büyük İlmihal ise de muhtevası itibariyle büyük ilmihallere benzemediği görülmektedir.

6-Çocuklarımıza Sualli-Cevaplı İlmihal: Yeni Mersin Matbaası tarafından Mersin'de 1947 yılında basılmıştır.25 sayfadan oluşan bu eserin müellifi Hüseyin İkiz'dir. Konuları sorulu cevaplı bir metotla ele almıştır.

7-Çocuk İlmihali: 31 sayfadan oluşan küçük bir kitaptır. Ahmet Sait Matbaası tarafından 1949'da basılmış olan bu eserin müellifi H.H. Rahmi Şenses'tir

8-Temel İlmihal: 40 sayfalık küçük bir kitaptır. Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O. tarafından Ankara'da 1949 yılında basılmıştır. Müellifi Kocahisar Müftüsü Hasan Bilge'dir.

9-İslam İlmihali: 19 sayfadan oluşan küçük bir kitaptır. 1952 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından neşredilen bu ilmihalin müellifi Yusuf Ziya Yörükkan'dır.

10-Cep İlmihali: 1954 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılmıştır. Mehmet Soyman'ın yazdığı bu küçük eser bu dönemde itibar gören önemli ilmihaller arasında yer almaktadır. İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusça'ya da çevrilmiştir. Sade bir üslupla yazılmış bu ilmihal 116 sayfadan oluşmaktadır. Başlıca üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde: Müslümanlıkta İnanç temelleri, Allahı tanımak, İslam, Müslüman,din, meleklerle iman, kitaplara iman, peygamberlere iman, ahiret günü ve kadere iman konuları yer alır. İkinci bölümde: abdest, namaz ve oruç, zekat, hac ve kurban konuları anlatılırken üçüncü bölümde ise kutsal değerlere ve çevremize karşı vazifelerimiz ve İslam'da Ahlak konusu yer almaktadır. Konuların kısa ve öz olarak anlatıldığı Cep İlmihali'nde ayrıntılı

bilgilere fazla yer verilmemiştir. Ayrıca müellifin konuların izahında kaynak ve dipnot belirtmediği görülmektedir.

11-İlmihal : Kasım Yapıcı tarafından kaleme alınan eser 16 sayfadan oluşmaktadır. Yeni Matbaa tarafından 1954 yılında Ankara’da basılmıştır.

12-İlmihal : Doğuş Limitet Ortaklığı Matbaası tarafından 1954 yılında Ankara’da basılmıştır. M. Asım Köksal’ın kaleme aldığı bu ilmihal 111 sayfadan oluşmaktadır. Bu dönemde yazılan önemli ilmihallerden biridir. İtikat ve ibadet konuları kısa ve öz olarak anlatılmaktadır. Kitabın ilk on beş sayfasında: Din, İslam, iman esasları, Allah’a iman, meleklerle iman, kitaplara iman, ahiret gününe iman, kadere iman konularını özet olarak ele alan müellif eserin diğer bölümünde temizlik, abdest, namaz,oruç, zekat, hac ve kurban konularına yer vermiştir. Ayrıca ahlak bölümü yoktur. Eserin geneline göre itikadi konulara az yer verilmekle birlikte iman esasları konusunda bilinmesi gereken şeyleri öz olarak anlattığı görülmektedir. M. Asım Köksal 1946 yılında kaleme aldığı “Gençlere Din Kılavuzu İman ve İbadet Yolu” adlı eserinde bu konuları daha geniş işlemiştir.¹⁵⁶

13-Dürri Sencide Mufassal İslam İlmihali : Hasan Hilmi Ekşigil’in 1955 yılında kaleme aldığı bu eser 208 sayfadan oluşmaktadır. Kitap bölümlere ayrılmamış, konular başlık halinde verilmiştir. Müellif, ilmihal, hıfz-ı hal, halik-i alem ve sıfat-ı ilahiye terimlerini izah ederek iman konusuna başlamaktadır. Allah’a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe ve kadere iman konularını anlattıktan sonra Şer’i deliller ve müçtehit kavramlarından bahsetmektedir. 25 sayfada itikadi konuları özetle anlatan müellif eserin büyük bölümünü ibadet konularına ayırmıştır. Ahlak konularından da bahsetmektedir. Sade bir üslupla yazılmış kısa ve öz bilgileri ihtiva eden faydalı bir ilmihaldir. Bu bölümde yer alan İlmihallerden farklı metotla yazılmıştır. Konuların izahında kaynak ve dipnot kullanılmamıştır.

---

¹⁵⁶ Bk. M. Asım Köksal, Gençlere Din Kılavuzu İman ve İbadet Yolu, Ankara-1946

14-İslam Dini İlmihali İtikadi ve Ameli : Hasan Tahsin Başak tarafından yazılan eserin 2. baskısı Doğrusöz Matbaası tarafından 1957 yılında yapılmıştır. Birinci baskısı tespit edilememiştir. 32 sayfalık muhtasar bir ilmihaldir. Allah'ın sıfatları, imanın şartları ve ibadet konularını kısaca anlatmıştır.

15-Öz İlmihal İsmi Alan Müslüman Türk Çocuğunun Din Dersi Kitabı: 41 sayfadan oluşan bu küçük eserin müellifi Fevzi Çoşkun'dur. Endüstri Basım ve Yayınevi tarafından 1959 yılında İzmir'de basılmıştır.

16-İzahlı Cep İlmihali: 1960 yılında Ankara'da basılan eser Veli Ertan tarafından kaleme alınmıştır. İtikat, ibadet ve amel bölümlerinden oluşan eser İslam Neşriyat Evi tarafından basılmıştır. 1975 yılında genişletilerek Ameli Tatbikatlı İlmihal adıyla 212 sayfa olarak basılmıştır. Birinci bölümde: Din Nedir? İslam Dini ve İmanın Şartlarını anlatan müellif, ikinci kısımda amel ve ibadet konularına yer vermiştir. Cep İlmihalleri arasında önemli bir yeri vardır.

17-Yeni İlmihal (20. Asır Müslümanları İçin): 1961 yılında Yeni Matbaa tarafından Ankara'da basılan bu eser 61 sayfadan oluşmaktadır. Osman Haluk Alpander'in kaleme aldığı eser diğer ilmihallerden farklı metotla yazılmıştır. Dört bölümden oluşur. Birinci bölümünde Allah'ın varlığı ve sonsuz kudreti hakkında özet bilgiler, ikinci bölümde insanın yaratılışı nitelikleri, vazifeleri ve gerçek müslümanlık, üçüncü bölüm Tanrı-kul münasebetleri, din, iman, ibadet ve itikat esasları anlatılırken, dördüncü bölümde de, din-dünya münasebetleri konularına yer verilmiştir. Müellif önsözünde bu eserin diğer İlmihallerden farkını şöyle özetlemektedir: Konuların öz ve mutlak manalarına temas edebilme, ele alınan her konunun müspet ilim ve çağdaş zihniyete göre incelenmesi, din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılmayacağı konusu, gerçek müslümanlık esaslarının her türlü hurafelerden arınmış şekilde zihinlerde yer edilebilmesi. Eser kısa ve öz olmakla birlikte konulara farklı metotla yaklaşmış, felsefi izah tarzı benimsenmiştir.

18-Hanefi ve Şafii Mezheplerine ait Dü-Mezhebi adlı İlmihal: İmam Hatip Lisesi Öğretmeni Abdülmecit Ünlükul tarafından kaleme alınan eser 1962 yılında Konya'da basılmıştır. 101 sayfadan oluşan orta hacimli bir kitaptır. İmamları Hanefi ve Şafii mezheplerine göre hazırlamak maksadıyla yazılmıştır. Bölümlere ayrılmayan eser itikadi konulara oldukça kısa yer vermiştir. İbadet konularında Hanefi ve Şafii görüşlerini esas aldığı görülmektedir.

19-İlmihal (İtikat, İbadet, Müslümanlık Rehberi): Kuyucak Müftüsü olan Mustafa Çakır'ın kaleme aldığı bu eser Madran Matbaası tarafından 1962 yılında Nazilli'de basılmıştır. Küçük boy olan bu ilmihal 56 sayfadan oluşmaktadır. 16 sayfalık birinci bölümde itikadi konuları anlatırken ikinci bölümde ibadet konularına yer verilmiştir. Kısa ve sade yazılmış bu kitapta itikadi konular hakkında fazla bilgi yoktur.

20-Kolay İlmihal, İman, İbadet ve Ahlak Bilgisi: Hilmi Kitapevi limitet Şirketi tarafından basılan bu 29 sayfalık küçük ilmihalin müellifi Hasan Hilmi Ekşigil'dir. 1962 yılında İstanbul'da neşredilmiştir. Konuların oldukça kısa ve sade bir üslûpla yazılmış olduğu bu eserde iman esasları hakkında fazla bilgi yoktur.

21-Küçük İslam İlmihali: Eğridir Müftüsü Mehmet Ali Mutlu'nun yazdığı bu ilmihal 116 sayfadan oluşmaktadır. 1963 yılında Ankara'da Ayyıldız Matbaası tarafından basılmıştır. İman ve ibadet konularını anlatan müellif hac ve zekat konularının ayrı broşürde çıkarılacağını ifade etmektedir. İtikadi konular ilk 20 sayfada kısa ve öz olarak anlatılmaktadır.

22-İtikat, İbadet ve İman Esasları Üzerine Sualli-Cevaplı İlmihal: Buldan Vaizi Ahmet Faik Aslantürkoğlu tarafından kaleme alınan bu küçük boy ilmihal 141 sayfadan oluşmaktadır. Kanaat Matbaası tarafından Denizli'de basılmıştır. 1965 yılında yapılan ikinci baskısı da 154 sayfadan oluşmaktadır. Konular Sorulu-Cevaplı metotla anlatılmaktadır. Birinci bölümde: Tanrı, din ve iman üzerine sorular, meleklere, kitaplara, peygamberlere, kaza ve kader, ahiret gününe iman konuları ilk 26 sayfada anlatılırken eserin diğer kısmı ibadet

konularını ele almaktadır. Sade bir üslupla yazılmış eserde fazla açıklama yapılmadığı görülmektedir.

23-Öz İlmihal, Müslüman Türk Milletine Temel Din Dersleri: Birinci baskısı tespit edilemeyen, 1965 yılında 7. Baskısı yapılan eserin Müellifi Musa Koç'tur. Karınca Matbaacılık Kollektif Şirketi tarafından İzmir'de basılmıştır. 144 sayfadan oluşan eserde başlıca şu konular yer almaktadır. İmanın sureti, İslamın şartları, iman ve ibadet konuları. Kısa ve öz yazılmış olan bu ilmihal halkın kolay anlayabileceği şekilde yazılmıştır.

24-İslam'da İbadet: İlim Yayma Cemiyeti tarafından 1964 yılında ilk baskısı yapılan ilmihalin müellifi Ali Özek'tir. Kitap giriş, itikat, ibadet ve sure mealleri olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. İbadetin lüzumunu anlatmak için ez-Zariyat suresinin tefsiri ile kitaba bir giriş yapılmıştır. 1965 yılında Yeni Matbaa tarafından yapılan ikinci baskısında cihat ve islam ahlakı bölümleri ilave edilmiştir. İtikadi konuların kısa anlatıldığı eserde ibadet konularına daha fazla yer verilmiştir.

2.2.2 Manzum İlmihaller

1-Manzum İlmihal: Tefeyyüz Kitaphanesi tarafından 1932 yılında basılan bu 29 sayfalık eserin müellifi Mehmet Rifat'tır.

2-Manzum İlmihal: Hüseyin Aksakal'ın 24 sayfalık bu küçük eseri Aydınlık Matbaası tarafından 1939'da basılmıştır.

3-Manzum İslam İlmihali: İbrahim Kocaş'ın kaleme aldığı 31 sayfalık eser Doğuş Matbaası tarafından 1957 yılında Sivas'ta basılmıştır.

2.2.3 Mızraklı İlmihaller

1-Mükemmel Mızraklı İlmihal: Osmanlı döneminde başlayan Mızraklı İlmihal geleneğinin Türkçe devamı niteliğindedir. Süleyman Tevfik Zoroğlu tarafından kaleme alınan eser 72 sayfadan oluşmaktadır. 1933 yılında İktbal Kitaphanesi tarafından İstanbul'da basılmıştır.

2-Hakiki ve İlaveli Mızraklı İlmihal: 1933 yılında Mehmet Şakir tarafından kaleme alınmış olup 62 sayfadan oluşmaktadır.

3-Mufassal İlaveli Mızraklı İlmihal: 62 sayfadan oluşan eserin müellifi Selami Münir Yurdatap'tır. 1938 yılında Yusuf Ziya Balçıkoğulları Kitabevi tarafından İstanbul'da basılmış, 1940 yılında da 4. Baskısı yapılmıştır.

4-Hakiki ve İlaveli Mızraklı İlmihal: 1939 yılında Bozkurt Basımevi tarafından İstanbul'da basılmıştır. 48 sayfadan oluşan eserin müellifi M. Aziz Bozkurt.

5-Mızraklı İlmihal: 32 sayfadan oluşan bu eser 1944 yılında Ak-ün basımevi tarafından basılmıştır. Müellifi Muharrem Zeki Korgunal'dır.

6-Küçük Mızraklı İlmihal : 1955 yılında Fethi Demir Matbaası tarafından 4. Baskısı yapılan bu eser 127 sayfadan oluşmaktadır. Birinci baskısı tespit edilemeyen eseri Muzaffer Ozak yazmıştır. Konuların sual cevap tarzında ele alındığı görülmektedir. Fihrist ve giriş bölümü yer almamaktadır. Aynı müellif tarafından 1958 yılında bu esere ilave yapılarak Büyük Mızraklı İlmihal adıyla tekrar basılmıştır. 158 sayfadan oluşan Büyük Mızraklı İlmihal Ergin Kitabevi tarafından yayınlanmıştır.

2.2.4 Muhtasar İlmihallerin Değerlendirilmesi

Cumhuriyet döneminde tespit edilen bu küçük ilmihallerden Mehmet Söymen'in Cep İlmihali kısa ve öz olmakla birlikte halk tarafından itibar görmüş önemli ilmihallerden biridir. Bir çok baskısı yapılan eserin İngilizce, Almanca ve Fransızca'ya çevrilmesi bu dönemde önemli bir boşluğu doldurduğunu göstermektedir. M.Asım Köksal'ın ilmihali muhteva ve metot bakımından faydalı bir ilmihaldir. Veli Ertan'ın İzahlı Cep İlmihali ile Ali Özek'in İslam'da İbadet isimli ilmihali bu dönemde yazılan önemli küçük ilmihallerdendir. Büyük ilmihal kitaplarında geniş olarak anlatılan konuların kısa ve öz yazılmasından oluşan küçük ilmihaller halkın anlayabileceği sade bir üslupla yazılmıştır. Genelde ibadet konularına itikadi konulardan daha fazla yer verildiği görülmektedir.

Muhtasar ilmihallerdeki itikat bölümlerinde başlıca şu konular yer almaktadır: Din, İslam, iman, Allah'a iman, meleklerle iman, kitaplara iman, peygamberlere iman, ahiret gününe ve kadere iman. İbadet kısmında ise temizlik, abdest, namaz, oruç, zekat, hac ve kurban konuları anlatılmaktadır. Ahlak konuları her ilmihalde yer almamaktadır. Genel olarak itikat bölümünde din, Allah'ın koyduğu kanunlar olarak tarif edilirken, İslam'ın yeryüzünde bozulmayan tek ilahi din olduğu vurgulanmaktadır. İman Allah'ı ve Allah'tan geleni kalp ile tasdik, dil ile ikrardır diye tarif edilirken, Allah'a imanın O'nun kemal sıfatlarını bilip noksan sıfatlardan tenzih etmek olduğu belirtilmektedir. Allah'ın sıfatları bazı küçük ilmihallerde zatî ve subutî sıfatlar olmak üzere ikiye ayrılırken, bazılarında vücut, kıdem, beka, vahdaniyet, kıyam binefsihi, muhalefetün lillahavadis, hayat, ilim, irade, kudret, semi, basar, kelam ve tekvin şeklinde ayırım yapılmadan kısaca izah edilmektedir. Bu ilmihallerde nurani ve latif varlıklar olarak tarif edilen meleklerin özellikleri; gözle görünmezler, yemez, içmez, erkeklik ve dişilikleri yoktur, sayısı ve mahiyetleri insanlar tarafından bilinmez şeklinde anlatılmaktadır. Ayrıca Cebrail, Mikail, Azrail, İsrail melekleri ve görevleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu ilmihallere göre kitaplar, Allah'ın peygamberleri vasıtasıyla bildirdiği ilahi sözlerden oluşmaktadır. Kitaplardan bir kısmı sahifelerden ibarettir ki, bunlara suhuf denir. Bir kısmı da Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an olmak üzere dört büyük kitaptır. Kur'an'ın en son ve tek tahrif edilmemiş kitap olduğu,

diğer kitapların da insanlar tarafından bozulmuş olduğu belirtilmektedir. Sıdk, emanet, fetanet, ismet ve tebliğ gibi sıfatları taşıyan peygamberler Allah'ın birer elçileri olarak anlatılmaktadır. Kur'an'da 25 peygamberin ismi geçmektedir. Üzeyir, Lokman ve Zülkarneyn'in de peygamber olduğu ihtilafıdır. Her müslümanın ölümden sonra sonsuz bir hayatın olduğuna, yani ahirete inanması farzdır. Ahirete iman, kabir hayatına, yeniden dirilmeye, mahşere, hesaba, mizana, sırata, cennet ve cehenneme ayrı ayrı inanmaktır. Kader, yüce Allah'ın olmuş ve olacak şeylerin ne zaman, nasıl ve nerede olacaklarını önceden bilip, tayin ve taktir etmesidir. Allah'ın dilemiş olduğu şeyin zamanı gelince meydana gelmesine de kaza denmektedir.

3 CUMHURİYET DÖNEM İLMİHALLERİNDE İTİKADİ KONULARA GENEL BAKIŞ

Bu bölümde Cumhuriyet döneminde yazılan ilmiyelerde genel olarak itikadi konuların nasıl ele alındığı konusu incelenecektir. Muhteva ve metot bakımından bu dönemde yazılmış önemli ilmiyeler esas alınmıştır. İtikadi konulara başlamadan önce ilmiyelerde yer alan “itikad” ve “amentü” terimlerinden bahsedilecektir.

3.1 İtikad ve İtikadi Hükümler

İtikad kelimesi arapçada düğümlenmek ve bir bağ ile bağlanmak manasındaki “akd” kökünden türetilmiştir. İnanç, gönülden bağlanma, kesin kanaat, yakın, belli bir düşüncenin, dinin ya da felsefi ekolün prensipleri, inanç esasları, bir şeye “böyledir” diye inanmak¹⁵⁷ anlamlarına gelmektedir. Bir şeyin doğruluğu yolundaki kesin kanıyı dile getiren “tasdik” deyimiyile anlamdaştır.¹⁵⁸ İman kelimesiyile de eşanlamly olarak kullanılmaktadır¹⁵⁹. Tehanevi İstılahati'l-funun'da bu kelimeye iki mana vermektedir. Biricisi: itikat meşhur olan manasıyla kesin akli hükümdür. Akli olması sebebiyle şüpheye mahal verebilir. İkincisi: kesin veya tercih edilen akli bir hükümdür. İlme istinad eder, şüphe veya zan götürmez. Bu görüş meşhur değildir.¹⁶⁰ Bu ifadelerden sonra itkad şöyle tarif edilebilir: İtikad; Dinin temelini meydana getiren şeylere kesin kararlar, gönülden tasdik ederek inanmaya ve bağlanmaya denir. İnanan kimseye mu'tekit, inanılan şeylerden her birine de akide denmektedir. Akide'nin çoğulu akaiddir. Akaid, İslam dininin temel kaideleri, inanılması zaruri hükümler manasına gelmektedir. Bu temel kaidelerden bahseden ilme de Akaid İlmi denmiştir.¹⁶¹ Akaid İslam dininin ameli değil, itikadi hükümlerini ihtiva eder.¹⁶²

¹⁵⁷ D.B. Macdonald, “itikad”, İslam Ansiklopedisi, M.E.B., 5/II, İstanbul (ts) s.1232

¹⁵⁸ Orhan Hançerlioğlu, “itikad”, İslam İnançları Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul-1984; D.B. Macdonald, a.g.e. s.1232.

¹⁵⁹ Ahmet Saim Kılavuz, “akaid” T.D.V. İslam Ansiklopedisi, II, İstanbul, s.212-1989; Bekir Topaloğlu, Kelam İlmi: Giriş, Damla Yayınevi, İstanbul-1991, s.44

¹⁶⁰ Bk. et-Tehanevi, “el-itikad”, İstılahati'l-funun, II, Kalkütta-1862, s. 954

¹⁶¹ A.Kılavuz, a.g.e. s.212.

¹⁶² Cürcani, et-Ta'rifat, , Kahire-1938. s. 133

İtikat terimi sonraki dönemlerde akaid ile eşanlamlı kullanıldığı için bütün inanç sistemlerini de ifade eder. En geniş anlamıyla itikat; kişinin Allah insan ve kainat hakkındaki tasavvur ve telakkilerini kapsayan olaylara bakış tarzını etkileyen düşüncedir. Buna göre İslam'ın esasları bir müminin itikadı olduğu gibi, Hristiyanlık ve Yahudiliğin esasları da kendi mensuplarının itikadıdır. Ancak burada islam dininin itikadi konuları ele alınmaktadır.

İtikadi konular asla değişmeyen esaslar olup kesin bilgiye dayalıdır. Bu esaslarda bütün peygamberler birleşmişlerdir. İtikadi hükümler: “Allah vardır, birdir, ortağı ve benzeri yoktur. Muhammet (as) O'nun kulu ve rasulüdür. Allah tarafından tebliğ eylemiş olduğu kesin belli olan hükümlerin ve haberlerin hepsi de doğrudur.” gibi varlığına kalben karar verilen dinî meseleler demektir. Bunların hepsine itikat meseleleri denmektedir. İslam dininde itikadın özünü ifade eden anahtar ifade kelime-i şahadet olup iki ana esastan oluşmaktadır.

1. Allah'ın birliğine
2. Hz. Muhammed (as)'in peygamber olduğuna iman.

İslamın insanları öncelikle davet ettiği esaslar bunlardır. Şahadet kelimesini söylemekle, yani: “Eşhedü en lâ ilâhe illallah, ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve rasülühü: Şahadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur yine şahadet ederim ki Muhammet O'nun kulu ve rasulüdür.” sözünün manasına inanmak ve inandığını dil ile ikrar etmekle islamın bu davetine icabet edilmiş olur.¹⁶³

İslam dininin teorik hükümlerini oluşturan itikadi meseleler altı esasta toplanmıştır. Bunlardan Allah'a iman ve peygamberlere iman gibi konularda akli açıklamalar ve ispatlar

---

¹⁶³ bk. A. H. Akseki, İslam Dini, s.21-22.

yapmak mümkün olduğu halde meleklerle ve ahirete iman gibi konularda akli deliller aranmayarak sadece nakle başvurulur. Ancak bunlar akıl açısından da mümkün olan şeylerdir.

İtikadi hükümlerde şu şartlar aranmaktadır:

1-İtikadi hükümlerin kat'i olması ve kesin bilgi vermesi gerekir. Buna göre bir hükmün delil olabilmesi için ya Kur'an ayeti veya mütevatir hadis olması gerekir.

2-İtikadi hükümlerin delil olabilmesi için ayetlerle mütevatir hadislerin ifade ettikleri mana kesin olmalı, başka manaya ihtimali bulunmamalıdır

3-İtikadi hükümler zamana, yere fert ve topluma göre değişmez. Daima sabit kalır.

4-İtikadi hükümler bir bütün olup bölünme kabul etmezler. Yani bir kimse Allah'a İnanıp melekleri kabul etmezse iman etmiş olmaz. İtikadi hükümlerin aslı ve özü Allah'ın varlığı ve birliğidir. Bunun için kelimciler Allah'a İman'a "aslü'l-usul" adını vermişlerdir.¹⁶⁴

Cumhuriyet dönemi ilmihallerinde itkadi konular altı esasta toplanmıştır: Allaha iman, meleklerle iman, kitaplara iman, peygamberlere iman, ahiret gününe iman, kaza ve kadere iman. Akseki'nin İslam Dini ile Ö. Nasuhi Bilmen'in İlmihali gibi bazı ilmihal kitaplarında bu konulardan önce "din" kavramı açıklanmaktadır. Ayrıca bu ilmihallerde iman esaslarından önce iman ve islam kavramlarının da açıklandığı görülmektedir.

Cumhuriyet dönemi ilmihallerinde ele alınan bu itikadi konular "Amentü billah" tabiriyle özetlenmektedir. Buna göre müslümanlık dairesine girebilmek için bu esaslara icmalen olsun iman etmek zaruridir.

---

¹⁶⁴ bk. A. Saim Kılavuz, Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş, Ensar Neşriyat, İstanbul-1997, s.315-316; Bekir Topaloğlu, a.g.e. s.66; Süleyman Uludağ, İslamda İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler, Marifet Yayınları, İstanbul-1992 ,s.26-27.

3.2 Amentü ve İman Esasları

Arapça'da "âmene" fiilinin birinci tekil şahsı olan ve inandım manasına gelen âmentü, İslam dininin iman esaslarını ana hatlarıyla ifade eden terimdir.¹⁶⁵

"Amentü billahi ve melâiketihî ve kütübihî ve rusulihî ve'l yevmil ahiri ve bil kaderi hayrihi ve şerrihi minallahi teala ve'l ba'sü ba'de'l mevt hakkun eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne muhammeden abdühü ve rasülühü" sözleriyle ifade edilen âmentünün manası da şöyledir: "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman ettim. Öldükten sonra dirilmek haklıdır. Allah'tan başka ilah olmadığına Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederim." Şeklinde anlatılan ve mü'menün bih olarak adlandırılan itikadi esasların hepsi âmentü terimiyle ifade edilir.

Amentü kelimesi Kur'an'da üç yerde şöyle geçmektedir:

"Şüphesiz ben rabbinize inandım beni dinleyin."¹⁶⁶

"... Firavun boğulacağı anda: İsrailoğullarımın inandığından başka Tanı olmadığını inandım, dedi."¹⁶⁷

"... Allah'ın indirdiği kitaba inandım de"¹⁶⁸

Ayetlerde geçen amentü lafzı kişinin birşeyi kabul etmesi inanması anlamlarında kullanılmıştır.

¹⁶⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Amentü" T.D.V. İslam Ansiklopedisi, III, İstanbul, 1991, s.28.

¹⁶⁶ Yasin 36/25.

¹⁶⁷ Yunus 10/90.

¹⁶⁸ eş-Şura 42/15.

Amentüde sıralanıp, Cumhuriyet dönemi ilhimlerinde anlatılan bu altı iman esaslarından beşi Kur'an-ı Kerim'de çeşitli yerlerde bir arada zikredilmektedir:

“... lakin iyi olan, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba, peygamberlere inanandır.”¹⁶⁹

“Ey inananlar! Allah’a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba inanmakta sebat gösterin. Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkar ederse şüphesiz derin bir sapıklığa sapmıştır.”¹⁷⁰

Bu ayet-i kerimelerde Cumhuriyet dönemi ilmihallerindeki âmentüde yer alan altı esastan beşi geçerken, kader yani hayır ve şerrin Allah’tan olduğu inancı bunlar arasında zikredilmemiştir. Ancak Kur’anın bazı ayetlerinde kader lafzı ayrı olarak yer almaktadır:

“...her şeyi yarattı ve ona bir nizam verdi, onun miktarını tayin buyurdu.”¹⁷¹

“ Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yaratmışızdır.”¹⁷²

Kader ve kazaya iman her ne kadar iman esaslarını bildiren ayetlerde zikredilmemişse de yukarıda geçen ayetlerde her şeyin Allah’ın takdirine yani kadere bağlı bulunduğu belirtilmektedir. Zaten kaza ve kadere imen Allah’ın ilim irade kudret ve tekvin sıfatlarına iman etmek demektir. Bu sıfatlara iman eden kimse kaza ve kadere inanmış demektir.

Kuran’da iman esaslarından bahseden ayetlerde (bakara/177, nisa/136) kaderin olmayışını Hüseyin Atay, kaderin iman esasları arasında yer almadığı şeklinde yorumlamaktadır.¹⁷³ Atay, ayetlerde geçen kader kelimelerinin miktar, ölçü, bir şeyi bir ölçüye göre yapmak

---

¹⁶⁹ el- Bakara 2/177.

¹⁷⁰ en- Nisa 4/136.

¹⁷¹ el-Furkan 25/2.

¹⁷² el-Kamer 54/49, ayrıca bk. el-Kamer 54/12; Taha 20/40;

¹⁷³ Hüseyin Atay, Kur’an’a göre İman Esasları, s.89.

manalarına geldiğini ifade etmektedir.¹⁷⁴ Kadr kelimesinin geçtiği ayetleride bu manalara göre anlam vermektedir.¹⁷⁵ İman esaslarına kadere dahil eden hadislerin de ahad hadis olduğunu belirterek bunlara dayanıp iman esaslarına kadere iman eklemeyi İslamın ruhuna aykırı bir hareket olarak görmektedir.¹⁷⁶ Amentü deki iman esaslarının sayısı hadislerde de farklı şekilde ele alınmıştır:

Buhari'de geçen Cibril hadisinde iman nedir? sorusuna: "İman; Allah'a, meleklerine, Allah'ın görüleceğine, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye inanmandır"¹⁷⁷ şeklinde cevap verilirken kadere iman zikredilmemiştir. Ancak Müslim'in iman bahsinde geçen hadiste, bana imandan haber ver sözüne: "İman ; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve kader; hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman etmendir" şeklinde cevap verildiği görülmektedir.¹⁷⁸ Müslim'in bu hadisinde Buhari'de geçmeyen kadere iman konusu zikredilmektedir. Aynı şekilde Tirmizi'nin kader babında¹⁷⁹, İbni Mace'nin mukaddimesinde,¹⁸⁰ Nesai'nin iman bahsinde¹⁸¹ Ebu Davud'un Süneni'nde,¹⁸² Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde¹⁸³ hayır ve şerri ile birlikte kadere iman esasları ilave edilmiştir. Yine Tirmizi'nin Fiten bahsinde: Nebi (s.a.v.)'in 'ben Allah'a, meleklerine, ahiret gününe inandım'¹⁸⁴ ifadesi bulunmaktadır. Ancak burada da kadere iman konusu zikredilmemiştir. İman esaslarında ve amentüde olduğu gibi bazı ayet ve hadislerde kadere imanın zikredilmeyişi, kaderin ilim irade, kudret ve tekvin sıfatları içinde mütalaa edilebilen özelliğinden dolayı olmalıdır. Yoksa İslam'da kader inancının bulunmayışından değildir.¹⁸⁵

¹⁷⁴ Kader kelimesi için bk: el-İsfehani, el- Müfredat fi garibi'l-Kur'an, s.394-396; ibnü'l-Esir, en-Nihaye fi garibi'l-hadis, III, s.261-262; İbn-i Manzur, Lisanü'l-Arap, V, s.74-80.

¹⁷⁵ H.Atay, a.g.e. s.89-90.

¹⁷⁶ H.Atay, a.g.e. s. 91-92.

¹⁷⁷ Buhari, "İman"37.

¹⁷⁸ Müslim "İman" 1.

¹⁷⁹ Tirmizi "İman" 4.

¹⁸⁰ İbni Mace "mukaddime" 9.

¹⁸¹ Nesai "İman" 5.

¹⁸² Ebu Davud "sünnet" 16.

¹⁸³ Ahmed b. Hanbel Müsned I/23

¹⁸⁴ Tirmizi "fiten" 63.

¹⁸⁵ Ş. Yavuz, a.g.e., s. 29.

İmam-ıAzam Ebu Hanife el-Fıkhü'l-Ekberi'nde bu mevzuda şu bilgileri vermektedir: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna, hesap, mizan, cennet ve cehenneme inandım, bunların hepsi hakır, demek gerekir¹⁸⁶. Netice olarak söyle denebilir:

Cumhuriyet dönemi ilmihallerindeki amentü lafzıyla başlayıp iman esaslarının altısını ihtiva eden bir ifadeye Kur'an_1 Kerim ve hadisi şeriflerde rastlanmamaktadır. Buhari'nin Cibril hadisinde kadere iman konusu yer almazken, kütübü-sitte'nin diğer hadis kitaplarında kadere iman zikredilmiştir. Ebu Hanife'de Fıkh-ı Ekberi'nde kadere inandım demenin gerekli olduğunu söylemektedir. Ayrıca Kur'an'm bazı ayetlerinde kader lafzı geçmektedir. Bununla beraber halkın itikadi konuları kolay öğrenebilmesi için amentü'de sembolleştirilen İman esasları islamın ve kur'anın ruhuna aykırı değildir.

Cumhuriyet dönemi ilmihallerinde itikadi konular şöyle sıralanmaktadır:

3.3 Allah'a İman

Cumhuriyet dönemi ilmihallerinde Allah'a İman: Yüce Allah'ın varlığına ve birliğine kemal sıfatlarla mevsuf olup aciz ve noksan sıfatlardan münezzehe olduğuna inanmak şeklinde tarif edilmektedir. Yüce Allah'ın vucud, kıdem, beka, vahdaniyet, muhalefetün lil-havadis kıyam bi nefsihi, hayat ilim, semi, basar, irade kudret, kelam ve tekvin olmak üzere 14 sıfatı vardır. Dolayısıyla Allah'a iman bu sıfatları bilmekle olmaktadır. Bundan sonra İlmihallerde Allah'ın bu 14 sıfatı açıklanmaktadır. Büyük ilmihallerde sıfatlar konusunda geniş izahlar yapılırken muhtasar ilmihallerde kısa açıklamalar yapılmaktadır. Genelde yukarıda belirtilen sıfatlar zati (vucud, kıdem, beka, vahdaniyet, muhalefetün lil-havadis, kıyam bi nefsihi) ve subuti (hayat, ilim, semi, basar, irade, kudret, kelam, tekvin) sıfatlar diye ikiye ayrılarak anlatılırken bazı ilmihallerde böyle bir ayırım yapılmadığı görülmektedir. İslam Dini, Seadet-i Ebediyye gibi büyük ilmihaller ile Mehmet Soyman ve

¹⁸⁶ Ebu Hanife, el-fıkh'ül-ekber, Haydarabat, 1903, s.3; bk. Ali el-Kari, Şerhu'l-fıkhı'l-ekber, s.9-10.

Veli Ertan'ın cep ilmihallerinde zati ve subuti sıfatlar ayrımı yapılmamıştır.¹⁸⁷ Bununla beraber Amentü Şerhi, Büyük İslam İlmihali, Asım Köksal'ın İlmihali, Ali Özek'in İslamda İbadet İlmihali, gibi bu dönemde yazılmış önemli ilmihaller Allah'ın sıfatlarını zati ve subuti diye ikiye ayırırken Dürr-i Sencide: Mufassal İslam İlmihali'nde bu ayrımı fiili sıfatların da ilave edildiği görülmektedir.¹⁸⁸ Büyük İslam İlmihali ve İslamda İbadet İlmihallerinde diğer kitaplarda Zati sıfatlar olarak anlatılan sıfatlara selbi sıfatlar, subuti sıfatlar olarak anlatılanlara da subuti veya zati sıfatlar denildiği görülmektedir.¹⁸⁹ İlmihal kitaplarında Allah'ın sıfatlarında bu ayrım yapılırken hangi kaynaklardan faydalandığı belirtilmemektedir. Genelde İmam Maturidi'nin görüşlerinin esas alındığı anlaşılmaktadır.¹⁹⁰

İlmihallerde Allah'ın varlığı akli ve nakli olmak üzere iki delil ile ispat edilmektedir. Buna göre akli bir muhakeme ile Allah'ın varlığı ve birliği anlaşılabilir. Zira bu alemin varlığı onu yaratan birisini göstermektedir. Çünkü bu alem sonradan yaratılmıştır. Onu yaratan birisi vardır. O'da Allah'tır.

Nakli delil olarak ise Kur'an_1 Kerim ve Peygamberimizin hadislerinde anlatılan deliller zikredilmektedir. Netice olarak şöyle denilebilir:

Cumhuriyet dönemi ilmihallerinde Allah; zati ve subuti sıfatlarıyla birlikte İhlas suresinin anlamıyla¹⁹¹ yapılan izahla anlatılmaya çalışılırken Yüce Allah'ın akıl ile anlamının mümkün olmadığı belirtilmektedir. Allah'ın varlığından bahseden ayet ve hadislere geniş yer verilirken akli delillere fazla değinilmediği görülmektedir. Pozitivizm gibi akli ve ilmi ön plana çıkaran Allah'ı İnkâr edici akımların tesirini gösterdiği bu dönemde yüce Allah'ın varlığını ispat etmede bu dönemde yazılan ilmihallerin yetersiz kaldığı söylenebilir.

¹⁸⁷ Bk. A. H. Akseki, İslam Dini, s. 69-79; M. Sıddık Gümüş, a.g.e., s. 56; Mehmet Soyman, Cep İlmihali, D.İ.B. s. 3-10, Ankara (ts); Veli Ertan, İzahlı Cep İlmihali, s. 18-20 Ankara-1960.

¹⁸⁸ Bk. N. Kurtulmuş, a.g.e. s. 17-20; Asım Köksal; İlmihal, s. 7-11, Ankara-1954; Hasan Hilmi Ekşigil, Dürr-i Sencide; Mufassal İslam İlmihali, s. 7-11, İstanbul-1955; Ali Özek, İslamda İbadet İlmihali, s. 18-22, İstanbul-1965;

¹⁸⁹ Ö. N. Bilmen a.g.e., s. 12-13; Ali Özek, a.g.e., s. 19-21.

¹⁹⁰ Bk. Nureddin es-Sabuni, Maturidiyye Akaidi, ter. Bekir Topaloğlu, s. 73-77, Ankara-1982.

¹⁹¹ İhlas 112/1-4

Dolayısıyla Allah'a İman konusunda “ilim” sıfatına daha geniş yer verip Allah’ın varlığını kainattan gösteren delillerle ispat etmek gerekmektedir. Zira Allah’ı inkar eden akımlar zaten Onun varlığından bahseden Kur’an ve hadisleri de kabul etmemektedir. Bu durumda nakli delillerle yetinmek yeterli olmayacaktır. Nakli deliller esas alınmakla birlikte akli delillere de geniş yer verilmelidir.

3.4 Meleklerle İman

Cumhuriyet dönemi İlmihallerinde meleklerle iman konusu genel olarak şöyle ele alınmaktadır:

Lugatta masum ve ruhani varlık¹⁹² manalarına gelen melekler Allah’ın nurdan yarattığı mü’min, mükerrerem, masum kullarıdır.¹⁹³ Allah’a ibadet ve O’nun emirlerini yerine getirmekte olan meleklerin sayısı ve mahiyetleri bizce bilinmemektedir.¹⁹⁴ Melekler, yemez içmez, evlenmez, doğup doğurmaktan beridirler. Muhtelif şekillere girmeye kadirdirler.¹⁹⁵ Meleklerle iman konusunda akli deliller aranmayarak sadece nakle başvurulduğu için ilmihal kitaplarının itikadi konular bölümünde melekler konusuna çok az yer verildiği görülmektedir. Meleklerle İmanın aklen caiz naklede sabit olduğu belirtildikten sonra meleklerle imanın Kur’an’a ve peygamberlere iman demek olduğu söylenmektedir. Cebraîl, Mikail , İsrâfil ve Azraîl gibi dört büyük melek ve vazifeleri hakkında bilgi verilirken münker ve nekir, hafaza ve kiramen katibin meleklerine her ilmihalde yer verilmediği görülmektedir.

Netice olarak nakli delillere dayanan melekler hakkında Kur’an-ı Kerim ve peygamberlerin verdiği bilgiler esas alındığından İlahi kitaplara ve peygamberlere iman konusuna önem verilmelidir. Bununla beraber meleklerle imanın hikmetlerinden bahsedilerek akli

---

¹⁹² V. Ertan, a.g.e., s.21.

¹⁹³ A. Köksal, a.g.e. s. 7.

¹⁹⁴ Ali. Özek, a.g.e., s. 24

¹⁹⁵ Ö. N. Bilmen a.g.e., s.34.

açıklamalarda yapılabilir. Bu dönem İlmihallerinde olduğu gibi sadece bu konuda bilgi vermek yalnız inanan insanlara fayda verebilir.

3.5 Kitaplara İman

Bu dönemde yazılan ilmihallerde kitaplara iman konusunda şu bilgilere yer verilmektedir:

Kitaplara iman; insanların dünya ve ahiret saadetine kavuşmaları için Yüce Allah'ın peygamberlere gönderdiği emir ve yasaklar ile dua öğüt ve ibret alınacak kıssaları ihtiva eden kitap ve sahifelere inanmaktır. Hz. Musa'ya Tevrat, Hz. Davud'a Zebur, Hz. İsa'ya İncil ve Hz. Muhammed(a.s.)' a da Kur'an-ı Kerim gönderilmiştir. Bu dört büyük kitap ile 10'u Hz. Adem'e, 50'si Hz. Şit'e, 30'u Hz. İdris'e ve 10'u da Hz. İbrahim'e gönderilen toplam 100 sahife vardır. Dolayısıyla kitaplara iman isimleri geçen bu kitap ve sahifelerin Allah tarafından peygamberlere gönderilmiş olduğuna inanmaktan ibarettir. Genel olarak ilmihal kitaplarında Kur'an-ı Kerim hakkında geniş bilgi verilirken Tevrat, İncil ve Zebur gibi semavi kitapların sonradan insanlar tarafından tahrif edildiği vurgulanmaktadır. Buna göre Kur'an Hz. Muhammed(a.s.) a Allah tarafından Cebrail aracılığıyla indirilip ondan tevatür yoluyla nakledilmiş tek ilahi kitaptır.

İlmihal kitaplarında Kur'an'ın tek ilahi kitap olduğu anlatılırken Tevrat, İncil ve Zebur gibi diğer kitapların tahrif edildiğinin vurgulanması bu kitaplara inanan insanların İslam'a karşı daha çok şartlanmalarına sebep olabilmektedir. Dolayısıyla başka kitapların olumsuz yönlerinden ziyade Kur'an'ın mucize ve ilahi kitap olduğunu gösteren akli ve nakli delillere önem verilmesi daha isabetli olsa gerektir. Bu durumda hem başka dinlere inanan insanların İslama karşı daha çok şartlanmaları engellenirken hem de Kur'an'a inanan mü'minlerin imanı kuvvetlendirilmiş olmaktadır. Ayrıca ilmihallerde bazı müsteşrikler tarafından Kur'an'ın Hz. Muhammed(a.s.) tarafından yazıldığı vb. iddialarına yeterli cevaplar verilemediği görülmektedir. Kitaplara iman konusunda nakli delillerin yanında bu tür iddialara cevap olabilecek akli delillere de önem verilmelidir. Ayrıca Kur'an'ın faziletleri ne de daha geniş yer verilmelidir.

3.6 Peygamberlere İman

Cumhuriyet dönemi ilmihallerinde peygamberler iman konusu da şöyle özetlenebilir:

Peygamberlere İman; peygamberler hakkında vacip, müstahil ve caiz olan şeyleri bilip tasdik etmektir. Lugatta “bir haberi getirip bildiren kimse” anlamına gelen peygamber ıstılahta: “ Allah tarafından emir ve yasaklarını kullarına bildirmek için görevlendirilmiş kimsedir”. Büyük İlmihallerde genelde peygamber resül ve nebi olarak ikiye ayrılırken muhtasar ilmihallerde bu ayrıma fazla önem verilmediği görülmektedir.

Büyük ilmihallerde, yeni bir din ve şariat ile gönderilen peygamberlere resül denirken, yeni bir kitap ve şariatla gönderilmeyip te kendisinden önceki bir peygamberin kitabını ve şariatını ümmetine bildirmeye görevlendirilmiş kişilere de nebi denilmektedir.

Ali Özek söz konusu eserinde konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir: Resullük sıfatına haiz olanlarda nebilikte vardır. Hem nebi hem resul olan peygamberlere “ülü'l-azim” peygamber denir. Nebi ise belli bir kavme gönderilir. Vazifesi o kavmi Allah yoluna çağırmaktır. Nebi davetini kabul etmeyip karşı gelenlere harb ilan etmez. Dilerse Allah'dan onlar için azap ister. Resül de Allah'n emirlerini tebliğ eder ve onu kabul etmeyip karşı koyanlara harb ilan eder.¹⁹⁶

İlmihallerde peygamberlerin sıdk, emanet, ismet, fetanet ve tebliğ olmak üzere beş sıfatından bahsedilirken bazı ilmihallerde¹⁹⁷ Hz. Peygamberin her peygamberden faziletli olması, bütün insan ve cinlere gönderilmiş olması ve hatemü'l enbiya olması gibi üç vasfının daha ilave edildiği görülmektedir.

---

¹⁹⁶ Ali Özek, a.g.e. s.28.

¹⁹⁷ H. Hilmi Ekşigil, a.g.e., s. 18,

İlmihallerde Kur'an'da geçen 25 peygamberin isimleri zikredilirken Üzeyr, Lokman ve Zülkarneyn isimlerinin peygamber olduğu konusunda ihtilaf bulunduğu belirtilmektedir. Zira bunların veli olduğunu söyleyenler de vardır. Mucize, keramet ve istidraç, kelimelerinin de anlatıldığı peygamberlere iman konusunda Hz. Muhammed(a.s.)in hayatı hakkında da bilgi verilmektedir.

Günümüzde Allah'a ve Kitaplara iman konularında olduğu gibi peygamberler hakkında da olumsuz düşünceler ileri süren kişiler bulunmaktadır. Hz. Muhammed (a.s) ın çok kadınla evlenmesi, sünnetin şer'i deliller arasındaki yeri günümüzde sıkça tartışılan konular arasında yer almaktadır. Bu konularda menfi görüşlere sahip olan kimselerin ileri sürdüğü görüşlere cevap verebilecek bilgilere ilmihal kitaplarında yer verilmediği görülmektedir. Dolayısıyla peygamberlere iman konusunda Hz. Muhammed'in çok kadınla evlenmesi ve sünnet konularına önem verilmesi halkın bu konulardaki inancını takviye etmesi bakımından önemli olacaktır.

3.7 Ahiret Gününe İman

İnceleme konusu yaptığımız ilmihallerdeki ahirete imanın ele alınışı da şöyle özetlenebilir.

Lugatta son, sonra olan ve son gün anlamlarına gelen ahiret : Bu dünyadan sonraki sonsuz alemdir. Ahiret günü İsrafil(a.s.)'ın nefha-i ula denilen birinci sur'a üflemesiyle ¹⁹⁸başlayıp sonsuz olarak sürüp gidecek olan zamandır. Ahirete inanmak öldükten sonra tekrar dirilmeye, haşre, hesap, sual, sırat, kevser, cennet ve cehenneme inanmak demektir. Dolayısıyla ilmihallerde yer alan ahirete iman konusunda bu terimlerin izahları yapılmaktadır. Bununla beraber bazı ilmihallerde kıyamet alametleri, kabir hayatı, rü'yetullah ve şefaet, meselelerinden bahsedildiği görülmektedir.

---

¹⁹⁸ Bazı ilmihallerde sur'a ikinci defa üflemesiyle başlayan ifadesi vardır.

Günahı olan mü'minlere ahirette peygamberlerin ve veli kulların şefaati ifade edilirken günahı olan mü'münün cehennemde cezasını çektikten sonra tekrar cennete gireceğide belirtilmektedir. Ahiretin aklen caiz naklen sabit olduğu söylenmektedir.

Ahirete iman konusu her ne kadar nakli delillere dayanıyorsa da bu konuda tabiat olaylarından misaller verilerek akli açıklamalarda yapılabilir. Mesela sonbaharda yaprakları dökülen ağaçların ilkbaharda tekrar yeşermesi, toprağa atılan ölü tohumun tekrar canlanıp semere vermesi ahirete işaret eden misallerdendir. Ancak bu dönem ilmihallerinde itikadi konular insanları ikna edecek misaller verilerek anlatılmamıştır.

Günümüzde türbelerden ve şeyh olduğunu söyleyen kimselerden medet uman insanların bulunması ilmihal kitaplarında şefaati kavramının yeterli şekilde anlatılmadığını göstermektedir. Yine kıyamet alametlerinden bahsedilirken deccal ve mehdi çıkacağına dair bilgiler edilerek bazı insanların mehdi veya deccal olduğu şeklinde takdim edilmesine sebep olmuştur. Bu tür istismlara meydan vermemek için söz konusu hususların daha titiz değerlendirilmesi gerekmektedir.

Allah'ı inkar eden kimselerin ebediyen cehennemde kalacakları belirtilen ilmihallerde bu dünyada yapılan amellerin ahiretteki neticelerine ağırlık verildiği görülmektedir. İlmihallerde kişinin bu dünyada yaptığı iyi amellerin sadece ahirette değil dünya hayatındaki fayda ve hikmetlerinden bahsedilmesinin insanlar üzerinde daha etkili olacağı söylenebilir.

3.8 Kaza ve Kadere İman

Genel olarak İlmihal kitaplarında Yüce Allah'ın başlangıçtan sonsuza kadar olmuş ve olacak şeylerin nasıl olacağını ezelden bilip tayin ve takdir etmesine kader, bütün olacak şeylerin zamanı gelince Allah'ın bildiği ve takdir ettiği şekilde olmasına kaza denilmektedir. İnsanın fiillerinden de bahsedilen ilmihallerde Yüce Allah'ın olacak şeyleri bilmesinin insanların bunu yapması gerektiği anlamına gelmeyeceği, insanın yaptığı

işlerden dolayı da mesul olacağı belirtilmektedir. Dolayısıyla kul iradesini hangi tarafa sarf ederse Allah onu yaratır.

İslam Akaid sahasında kader konusu ilk ve en çok tartışılan konulardandır. Müslim'in iman bahsinde geçen hadise¹⁹⁹ göre daha sahabe dönemi sonlarında kader konusunda münakaşalar başlamıştır. Günümüzde de bestelenen şarkı sözleri ve senaryolarda geçen olaylarda kadere lanet ve sitem ifadelerine rastlanmaktadır. Halkın üzerinde tesir gösteren bu yanlış telkinler insanların kader inancına olumsuz yönde etki yaptığı görülmektedir. Cumhuriyet döneminde yazılan ilmihal kitaplarındaki kader konusunda bu olumsuz tesirleri giderecek yeterli açıklamaların yapılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla ilmihal kitaplarında kader konusunun ilmi olarak yeniden ele alınması gerekmektedir.

---

¹⁹⁹ Bk Müslim "İman"1

4 SONUÇ

Bu tezde Cumhuriyet dönemi ilmihallerinde itikadî konuların nasıl ele alındığı konusu üç bölüm halinde incelenmiştir. Birinci bölümde “ her müslümanın bilmesi gereken dini bilgiler” olarak tarif edilen ilmihal türü hakkında genel bilgiler verilmiştir. İlmihalin tarihi seyri incelendiğinde, başka din ve milletlerde ilmihale benzer kitaplar yazılmakla beraber bu türün daha ziyade Müslüman Türklere ait olduğu görülmektedir. Ancak İlk ilmihalin ne zaman yazıldığı kesin bilinmemektedir. İkinci bölümde bu dönemde yazılan ilmihallerin - büyük ve muhtasar ilmihaller şeklinde ikiye ayrılarak- müellifleri hakkında bilgi verilip, itikadi konuları nasıl ele aldığı incelenmiştir. Üçüncü bölüm de de bu dönemde yazılan ilmihallerde genel olarak itikadî konuların nasıl ele alındığından bahsedilmiştir. Bu incelemenin neticesinde şu sonuçlara varılmıştır:

1-Cumhuriyet dönemi ilmihallerinde ibadet konularına itikadi konulardan daha geniş yer verilmiştir. Bu durumda itikadi konulara ibadet konuları kadar önem verilmediği görülmektedir. Fıkhi konularda teferruata varan açıklamalar yapılırken, İman esaslarında gereken izahların yapılmadığı söylenebilir. Dolayısıyla ilmihallerdeki itikadi konularda günümüz insanların ihtiyaçlarına cevap verecek yeterli açıklamaların yapılması gerekmektedir.

2-Cumhuriyet dönemi ilmihallerinde ilmi usullere dikkat edilmediği görülmektedir. İlmihal kitaplarında zikredilen görüşlerin dipnot kullanılmadığından kime ait olduğunu tesbit etmek oldukça zordur. Ayrıca ilmihallerde faydalanılan kaynaklarda gösterilmemiştir. Bu durumda ilmihal kitapları ihtiva ettiği konulardan ziyade müellifine göre değerlendirilmektedir. Eserlerde ilmi usüllere dikkat edilmemesi müellifin şahsi görüşleri ile kitapta esas alınan alimlerin görüşlerinin birbirine karışmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla ilmihal kitaplarında ilmi usüllere dikkat edilmelidir. Ayrıca ilmihalleri, sahasında uzman kişilerin yazmaları gerekmektedir.

3. Cumhuriyet döneminde pozitivism ve materyalizm gibi Allah'ı inkar edici akımların insanlar üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca itikadi konularda insanları şüpheye düşürüp inançsızlığa sevk eden sorular ve iddialar ortaya atılmaktadır. Allah, Hz. peygamber ve Kur'an hakkında ileri sürülen bu olumsuz düşüncelere ilmihal kitaplarında yeterli cevaplar verilmediği görülmektedir. Bu dönemde nakli esas alıp rivayetlere geniş yer veren ilmihallerde olduğu gibi akıl ve ilim desteğiyle Allah'ı inkar etme gayretinde olan akımlara karşı eski dönemlerde yazılmış eserlerdeki bilgilerle islam inancını müdafaa etmeye çalışmak yeterli olmamaktadır. Dolayısıyla ilmihallerdeki iman esaslarının aslı ve özü olan Allah'a iman konusu aklı açıklama ve ilmin desteğiyle yeniden ele alınmalıdır. Buna göre Allah'ın ilim sıfatı kainatta Allah'ın varlığını gösteren delillere geniş yer verilerek anlatılmalıdır. Zira Allah'ın varlığının sağlam delillerle ispat edilmesi buna bağlı olan diğer iman esaslarının açıklanmasını da kolaylaştıracaktır.

4-Günümüzde Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed (a.s) ve kader hakkında ortaya atılan iddialara da bu dönemdeki ilmihallerde yeterli cevaplar verilmediği görülmektedir. Dönemin siyasi ortamından kaynaklanan Türkçe Kur'an, Türkçe ibadet ve dinde reform meseleleri ile Hz. Muhammed (a.s.)'ın çok kadınla evlenmesi ve sünnetin şer'i deliller arasındaki yeri bu dönemde sıkça tartışılan konular arasında yer almaktadır. Ayrıca günümüzde bir çok şarkı sözlerinde, tiyatro ve sinema eserlerinde kadere lanet ve sitem eden ifadeler bulunmaktadır. Dolayısıyla ilmihal kitaplarında Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed(a.s.)'ın hakkında ortaya atılan bu iddialara cevap verilerek halkın doğru bilgilendirilmesi sağlanmalıdır. Sünnetin şer'i deliller arasındaki yeri konusuna da önem verilmelidir. Kader hakkında halkın üzerinde etkili olan bu olumsuz tesirleri giderecek yeterli açıklamalar yapılmalıdır.

5-Cumhuriyet döneminde yazılan ilmihallerde iman esaslarının inanmayan yada inancında bazı şüpheleri olan insanlara hitaptan ziyade inanmış kimselere bilgi vermek tarzında ele alındığı görülmektedir. İtikadi konularda neden ve niçinden daha çok nasıl sorusuna cevaplar bulunmaktadır. İtikadi konular sadece inanan kimselere değil yanlış inananları da ikna edecek şekilde anlatılmalıdır.

6- İlmihal kitaplarında tartışmalı ve ihtilafli meselelere fazla önem verilmemelidir. Cumhuriyet dönemi ilmihallerinde İslam dini ile muharref dinler arasındaki ihtilafli meselelere yer verilirken ilmihallerde farklı metot ve görüşleri benimsemekten kaynaklanan tartışmalara da önem verildiği görülmektedir. İlmihallerde kitaplara iman konusunda Tevrat, İncil ve Zebur'un tahrif edildiği konusunun vurgulanması gibi diğer dinlerle farklı yönlerin ön plana çıkarılması bu dinlere inanan insanların İslama karşı daha çok şartlanma ve saldırılarına sebep olmaktadır. Ayrıca ilmihal yazan müelliflerin farklı metot veya görüşü benimseyen yazarları tenkit etmede ifrata gittiği görülmektedir. İlmihallerde böyle tartışmalara önem verilmesi zihinleri itikadi konuları anlamaya çalışmaktan ziyade bu meselelerle meşgul etmeye sevk etmektedir. Bu durum inanan insanlar arasında ihtilaf oluştururken iman esaslarını tahrif etmek isteyen akımları güçlendirmektedir.

7- İlmihallerin itikadi konularında iman esaslarına inanmanın sadece ahiretteki faydaları değil bu dünyadaki fayda ve hikmetlerinden de bahsedilmelidir.

8-Halkın inancına yön veren ilmihal konusuna önem verilmeli, sahasında uzman, din hakkında yapılan eleştirileri iyi bilen kimselerin ilmi usullere dikkat ederek yeni ilmihaller yazması gerekmektedir. İlmihallerde geçmişte tartışılan konulardan çok günümüzle alakalı problemlere cevap verilmeli. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in örnek hayatından misaller verilerek konular işlenmelidir. Ayrıca ilmihallerin dili sadeleştirilerek, halkın kolayca anlayabileceği kitaplar haline getirilmelidir.

5 KAYNAKLAR

AHMED, b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani, “el-Müsned”, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

AKSEKİ, Ahmet Hamdi, “Dini Dersler”, Evkâf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 1923.

....., ... , “İslam Fitri, Tabii ve Umumi Bir Dindir”, Diyanet İşleri Reisliği, İstanbul, 1943.

....., ... , “Askere Din Kitabı”, Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul, 1945.

....., ... , “Yavrularımıza Din Dersleri”, Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul, 1947.

....., ... , “İslam Dini: İtikat, İbadet ve Ahlak”, Nur Yayınları, Ankara, 1993.

....., ... , “Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı: Ahlak Dersleri”, sdl.:Ali Arslan Aydın, Nur Yayınları, Ankara (ts.).

ALİ, el-Kari, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, “Şerhü'l-Fıkhı'l-Ekber”, el- Matbaat'ül-Müctebai, Delhi, 1890.

ALVIN J. ILLEG, “Catechism”, The Encyclopedia Americana, cilt 5, s. 824-825, Americana Corporation, New York, 1968.

ARSLAN, Ahmet Turan, “İmam Birgivi; Hayatı, Eserler, Arapça Tedrisattaki Yeri”, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992.

ARSLANOĞLU, Ali, “Tüm İlmihal, İman, İbadet, Ahlak”, İstanbul, 1992

ATAY, Hüseyin, “Kur'an'a Göre İman Esasları”, Ajans Türk Matbaası, Ankara, (ts)

BALCI, Orhan, “Diyanet İşleri Başkanlarımız”, Diyanet Gazetesi, sy. 336, s.14-17, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1987.

BAŞGİL, Ali Fuat, “Din ve Laiklik”, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1962.

BİLMEN, Ahmet Salim, “Ömer Nasuhi Bilmen: Hayatı, eserleri, anılar”, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1975.

- BİLMEN, Ömer Nasuhi, "Büyük İslam İlmihali", Burhaneddin Erenler Basımevi, İstanbul, 1947.
- ....., ..., "Muvazzah İlm-i Kelam", Ergin Kitabevi, İstanbul, 1955.
- ....., ..., "Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin", cilt 2, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1973.
- BOLAY, Süleyman Hayri, "Akseki, Ahmet Hamdi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 2, s.293-295, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989.
- BUHARİ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, "Sahihü'l-Buhari" Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- CÜRCANİ, es-Seyyid eş-Şerif, Ali b. Muhammed, "et-Ta'rifat", Şirketü Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire, 1938.
- D.B. MACDONALD, "İtikat", İslam Ansiklopedisi, cilt 5/2, s. 1232-1233, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, (ts)
- EBU DAVUD, es-Sicistani, Süleyman b. Eşhas b. İshak el-Ezdi, "Sünen'ü Ebi Davud", Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- EBU HANİFE, Numan b. Sabit el- Bağdadi, "el- Fıkhu'l-Ekber" Dairetü'l-Maarifi'n Nizamiye, Haydarabat, 1903.
- EKŞİGİL, H. Hilmi, "Dürrü Sencide: Mufassal İslam İlmihali", İstanbul, 1955.
- ENCYCLOPEDIA, Britannica, "Catechism", cilt 2, s. 940, Chicago, 1990.
- ERTAN, Veli, "İzahlı Cep İlmihali", İslam Neşriyat Evi, Ankara, 1960.
- ....., ..., "Ahmet Hamdi Akseki: Hayatı, Eserleri, Tesiri", Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1966;
- GÜMÜŞ, M. Sıddık, "Tam İlmihal: Sa'âdet-i Ebediye", Hakikat Kitabevi, İstanbul, 1996.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, "İslam İnançları Sözlüğü", Remzi Kitapevi, İstanbul, 1984.
- İBN MACE, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvuni, "Sünen'ü İbn Mace", Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- İBN'ÜL-ESİR, Ebu's-Saadet Mecdüddin Mubarek b. Muhammed, "en-Nihaye fi garibi'l-Hadisi ve'l-Eser, Matbaatü'l-Hayriye, Mısır (ts)

- KARA, İsmail, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi: Metinler, Kişiler, cilt 2, Risale Yayınları, İstanbul, 1986.
- ....., ..., "Cumhuriyet Döneminde Dini Yayıncılığın Gelişimi Üzerine Birkaç Not" Toplum ve Bilim, sy. 29/30, s. 153-177, Birikim Yayıncılık, İstanbul, 1985.
- ....., ..., "Mızraklı İlmihal," Çıdam Yayınları, İstanbul, 1990.
- KARAMAN, Hayreddin, "İslamın Işığında Günümüz Meseleleri", Nesil Yayınları, . İstanbul, 1992.
- KILAVUZ, Ahmet, Salim, "Akaid" Diyanet İslam Ansiklopedisi, cilt 2, s. 212, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989.
- ....., ..., ..., "Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş", Ensar Neşriyat, İstanbul, 1997.
- KÖKSAL, M. Asım, "Gençlere Din Kılavuzu: İman ve İbadet Yolu" Yeni Cezaevi Basımevi, Ankara, 1946.
- ....., ..., ..., "İlmihal", Diyanet İşleri Reisliği, Ankara, 1954.
- KURTULMUŞ, Niyazi "Merhum Numan Kurtulmuş'un Tercüme-i Hali", Yeni Amentü Şerhi, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1953
- KURTULMUŞ, Numan, "Yeni Amentü Şerhi", Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1953.
- MİRAS, Kamil, "Yeni Diyanet Reisi Profesör Ahmet Hamdi Akseki", İslam Türk Ansiklopedisi Mecmuası, cilt 2, no.: 70, Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul, 1947.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. El-Hac, "Sahihu Müslim", Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992
- NESAI, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, "Sünenü'n-Nesai" Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992
- NUREDDİN, es-Sabuni, "Maturidi Akaidi", ter.: Bekir Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1982.
- ÖZEK, Ali, "İslam'da İbadet", Yeni Matbaa, İstanbul, 1965.

- ÖZTÜRK, Osman/ TOPALOĞLU, Bekir, “Cumhuriyet Devrinde Yayımlanan İslamî Eserler Bibliyografyası, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1975.
- RAGIB, el-İsfehani, Ebü'l-Kasım, Hüseyin b. Muhammed, “el-Müfredat fi garibi'l-Kur'an” Tah.: Muhammed Seyyid Keylani, Darü'l-Ma'rife, Beyrut(ts).
- RIZA, Muhammed Reşit, “İslamda Birlik ve Fıkıh Mezhepleri”, ter.: A. Hamdi Akseki, sdl.: Hayreddin Karaman, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1974.
- SERAHSİ, Ebu Bekir Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, “el- Mebcut”, Daru'd-Da've, İstanbul, 1912.
- SÖYMEN, Mehmet, “Cep İlmihali”, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, (ts).
- TEHANEVİ, Muhammed b. A'la b. Ali, İbn'ül-Kadi, “İstılahati'l-Funun”, The Asetic Socclety of Bengal, Calcutta, 1862.
- TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa, es-Sülemi, “ Sünenü Tirmizi” Çağrı Yayınları İstanbul, 1992
- TOPALOĞLU, Bekir, “Kelam İlmi: Griş” Damla Yayınevi, İstanbul, 1991.
- ULUDAĞ, Süleyman, “İslam'da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler”, Marifet Yayınları, İstanbul, 1992
- VAKKASOĞLU, Vehbi, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Alimleri”, Cihan Yayınları, İstanbul, 1987.
- YARAN, Rahmi, “Bilmen, Ömer Nasuhi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 6, s. 162-163, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “Amentü Şerhi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 3, s.30, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul-1991.
- ....., ..., ..., “Amentü” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 3, s.28-30, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul-1991.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, “İslam İlmihali”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sy. I-II-III-IV, Ankara, 1952.
- YÜCEL, İrfan, “Ölümünün 33.Yıldönümünde Kendi Kaleminden Ahmet Hamdi Akseki”, Diyanet Gazetesi sy. 299, s.14-16, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1984.

ZERNUCİ, Burhaneddin, "Ta'limü'l-Muteallim," Hacı Hüseyin Efendi Matbası, İstanbul (ts)

6 ÖZGEÇMİŞ

1971 yılında Bartın ili Güzelcehisar köyünde doğmuştur. İlkokulu aynı köyde bitirdikten sonra 1983 yılında Bartın İmam Hatip Lisesine başlamıştır. Altı sene burada okuduktan sonra 1991 yılında Karadeniz Ereğli İmam Hatip Lisesi'nden mezun olup aynı yıl Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine başlamıştır. 1996 yılında bu fakülteyi bitirdikten sonra Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kelam Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans'a başlamıştır. Halen Üsküdar Avni Başman İlköğretim Okulu'nda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

